

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjydsk Hjemstavn

1951

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HOLGER C. BRIX

Andelbanken udfører Bankforretninger af enhver Art.

Andelbanken betjener Kunder fra alle Erhverv. Enhver – Andelshaver som Ikke-Andelshaver – kan nyde godt af Bankens sunde Forretningssgang.

Andelbanken er alene oprettet for at tjene Kundernes Interesser.

Andelbankens Andelskapital og Reserver – ialt 52 MILLIONER KRONER – tjener til Sikkerhed for Indskyderne.

Andelbankens Afdeling i Skanderborg har Kontorer i Gl. Ry, Hørning, Ry og Stilling.

Spare- og Laanekassen

for Skanderborg By
og Omegn

Byens ældste Pengeinstitut
Stiftet 1856

Telefon 37

Kontortid: 10³⁰ – 12³⁰ og 14 – 15³⁰
Lørdag 10³⁰ – 13

Landbosparekassen i Horsens

Telefon 1112

2 Linier

Postkonto 16890

Kontortid: 9³⁰ – 12³⁰ og 14³⁰ – 16³⁰

Kontor i Hovedgaard

Tirsdag og Fredag Kl. 14 – 16

TELEFON 55

ØSTJYDSK HJEMSTAVN

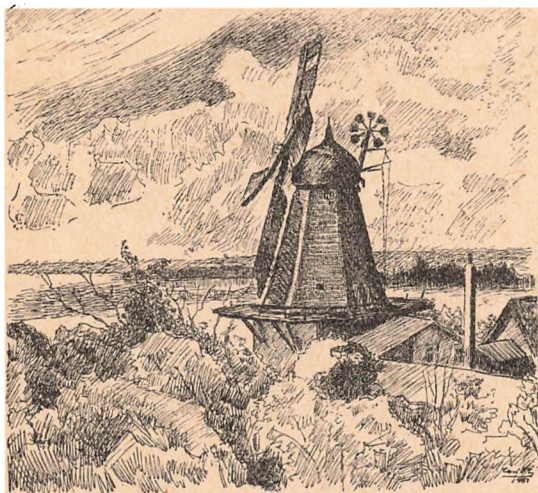
1951

Østjydske Hjemstavn

REDIGERET AF
N. P. ØSTERGAARD

UNDER MEDVIRKNING AF ET UDVALG

16. AARGANG

1951

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HOLGER C. BRIX

*Fortiden kan sommetider fornemmes som
en Person, man fik talt for lidt med, og som
i Løn gaar og undrer sig over ikke at blive
inviteret.*

Jacob Paludan.

REDAKTØR: N. P. ØSTERGAARD

REDAKTIONSUDVALG: AAGE BREDSTED, SIGFRED KNUDSEN
OG NIELS PEDERSEN

DE 17 SØERS SOGN

Sønder-Vissing Sogn, landskabeligt og historisk skildret
af Chr. Heilskov.

Sognets Naturforhold.

Den, der ad Amtsvejen fra Horsens over Østbirk til Voervadsbro er naaet forbi Sandvad Kro, vil uvilkaarligt fængles af et højt opstigende skovklædt Bakkedrag mod Vest hinsides Gudena. Det er, om man saa maa sige, Sønder-Vissing Sogns Skanse mod Aadalen. Og den lokker og drager. Overskrider man nu Aaen ved den dejligt beliggende lille By Voervadsbro, naar man gennem Skoven op i det ovenfor beliggende Højland. Hvis man saa yderligere bestiger en af de højest beliggende Oldtidshøje, f. Eks. Toppen af Trebjerg Bakke, faar man et godt Overblik over det meste af Sognet. Man ser ud over et jævnt bølgende, veldyrket Landskab, hvis Horisonter tildels begrænses af Skove. Mod Nord strækker sig en lang Skovkontur, dannet af Vinding- og Addit-Skovene, medens den mægtige Rye Sønderkov blaaner længere i Baggrunden. Mod Øst ser man over Vissingskovenes Kam Ejeraasen med det lille Skovparti, der indeslutter Yding Skovhøj, nu efter de sidste Maalinger Danmarks højeste Punkt. Til de andre Sider er Horisonten mere aaben, kun isprængt nogle mindre Plantager.

Sdr. Vissing Sogn ligger nordøstligt i Tyrsting Herred oppe paa den jyske Landryg. Som det meste af Herredet er ogsaa dette Sogn stærkt bakket og tillige skovrigt. J. C. Schythe skrev i 1843 om Skanderborg Amt i Almindelighed, at det

»frembyder en Mangfoldighed af Natur-Afvexlinger, som man kun faa Steder i Landet skal finde Magen til, og som intetsteds vil blive overtruffen. Paa mange Punkter gjenkender man ikke længer den danske Natur, jævn og simpel, som de Menneskers Character, der dagligt have den for Øie; man forbauses ved, paa Fædrenegrund, ja, midt inde i Jylland, at finde Landskaber, hvis pittoreske Skjønhed langt overgaar de mest dristige Forventninger, og man undres over, at træffe en høj romantisk Character udbredt over en Egn, hvor man af mangelfuld Kundskab alene ventede at finde triste Lyngheder og nøgne Sandbanker.« (Schythe: Skanderborg Amt, S. 87).

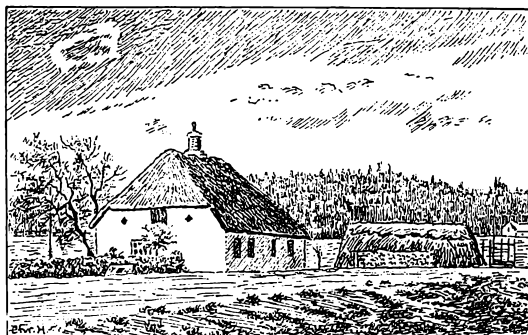
Disse stærke, men ingenlunde for stærke Ord gælder ogsaa for det Sogns Vedkommende, som her skal beskrives. Og de falder godt i Traad med, hvad der for et godt halvt Aarhundrede siden blev sagt af Landskabsmaleren Godfred Christensen om den nærmere Silkeborg-Egn, Udtalelser, der i Hovedtrækkene endnu er gyldige med Hensyn til Sdr. Vissing Sogns Skovegne i vore Dage. Godfred Christensen skriver:

»Endnu er den ejendommelige, jyske Stemning, der hidtil [dette skrives 1887] har præget denne Egn, ikke vegne for »Civilisationens« Overgreb; endnu hviler Stilheden inde i de store Skove, mellem de mægtige mosgrote Stammer, hvor Bregnen vokser mandshøj og Enebærbuskene pranger med en Farve saa dyb som hos Sydens Cypresser, hvor hver Lysning i den tætte Frodighed drager Blikket ud over skinnende Søer og mørke Bakkeaaer, stadig det samme Billede og dog altid som et andet, medens Lyden af Kjøernes ranglende Klokker lyder op fra Dalen, eller et fjærnt Bøsseskud bringer et sparsomt Ekko til at tumle rundt mellem Kløfterne og omsider tabe sig i en sagte Brus.« (Galschiøt: Danmark i Skildringer og Billeder I, 314).

De citerede Udtalelser kan suppleres med nogle Linjer af Arkæologen P. G. Thorsen fra 1839, hvilke gælder Egnen nærmere Sdr. Vissing Sogn, nemlig omkring Vissing, Vor og Øm Kloster:

»Hele det omliggende Landskab er ogsaa, hvilket man allerede paa Grund af Klostrene maatte formode, overordentlig smukt og grandiozt, måske fremfor noget andet i Danmark, og ikke mindst interessant derved, at det er omtrent paa Grendsen af Skoven og Heden.« (Thorsen: Den søndervissingske Runesten).

Hvis Læserne ikke allerede er mætte af den megen Panegyrik, kunde det være fristende til ovenstaaende Udtalelser at føje en fra vor egen Tid om et Landskab, der netop indbefatter Sdr. Vissing Sogn. Det er Havearkitekt O. Th. Sørensen, der nu har Ordet. Han skriver i 1921:

Gammelt Hus paa Sandmarkerne Øst for Addit Skov.

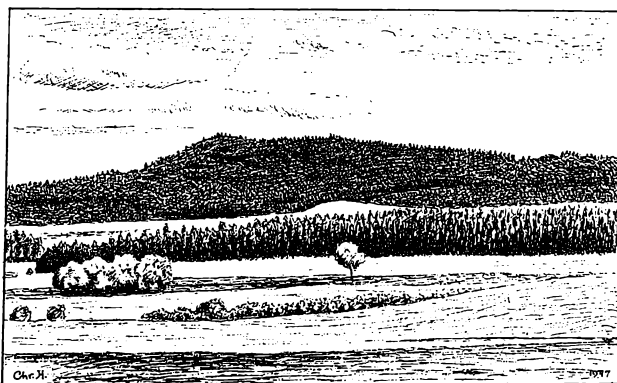
»Det er en af Landets smukkeste Egne, mærkværdig nok ikke saa kendt [og deri har Manden visselig Ret] som Egnen ved Himmelbjergsøerne, hvilken den dog næsten overgaar i Skønhed.

Strækningen fra Bryrup mod Vest til Voerladegaard mod Øst ejer en Natur saa storartet som intet Steds i Landet, Hede og Skov veksler med Eng og Vand, ringe beboet og næsten uberørt af Kulturrædsler er hele Egnen. Dens storslaaede Udsigter er dog det, man mindes med størst Længsel og Glæde. Vide Udsigter er der mange Steder i Landet, men intet Sted, hvor Landskabets Linier er saa storslaaede, og hvor Menneskene har sat sig saa ringe Spor. Der kan visse Steder være milevidt mellem synlige Boliger.« (Meddelelser fra Det kgl. danske Haveselsk. 1921, S. 1—2).

Det var rene Ord for Pengene, og Forfatteren af denne Bog er fritaget for at tilføje mere, hvad det Tema angaar. Læserne vil dog nok studse over den »milevide« Afstand mellem synlige Boliger, selv om det kun siges at være »paa visse Steder«.

Fra Addit strækker der sig i en Længde af godt 8 km vestpaa til Lystrup Aadal et mægtigt, hovedsageligt skovklædt Højdedrag, hvis østligste Del hører under Sdr. Vissing Sogn. Men ogsaa dettes Fald mod Gudenaadalen er stærkt kuperet og af sjælden Skønhed. Sognets vestlige og sydlige Del er ligeledes højtliggende, men med forholdsvis jævn Overflade. Hvad Jordbundsforholdene angaar, er Sognets nordlige Del skarpsandet, medens Resten er sandmuldet. Af Sognets 6976 Td. Ld. var i 1683 kun 1305 Td. Ld. Agerjord. (Østjydsk Hjemstavn 1940, S. 33). Forhen har der været en Del Lyngstrækninger, hvorom Navnene Addit Hede og Sønder-Vissing Hede

endnu vidner, skønt der kun paa sidstnævnte findes nogle Lyngpletter og Kær enkelte Steder. I 1787 henlaa en stor Del af Arealet mellem Addit, Sdr. Vissing og Vinding som Hede, og i 1843 var der endnu i Sdr. Vissing Sogn omfattende lyngbevoksede Strækninger. (Schythe: Skanderborg Amt, S. 314). Hvad der nu er tilbage af Hede, findes hovedsageligt paa det lave Land ned mod Salten Langsø, ellers er de tidligere Lyngarealer for Størstedelen beplantede med Naaletræer. Hele denne mod Øst hældende Del af Sognet mellem Sdr. Vissing, Addit Skov og Gudenaå udgør et Landskab af meget særpræget Natur med vidtstrakte Sandmarker, bevoksede med Faaresvingel og Lyngpletter og fuld af Smaasøer og større eller mindre Granplantager. Dette Areal er gennemkrydset af talrige Markveje, der kan være eventyrlige nok at følge, men som virker højst forvirrende paa den ikke stedkendte.

Møgelbjerg, set fra Nord.

Sognet er temmelig stenrigt i og ved Skovene, hvor der kan træffes ret store Blokke.

Grænserne for Sognet gaar mod Nord til Salten Aa og Salten Langsø (Tem og Rye Sogne), mod Øst til Gudenaå (Annekssognet Voerladegaard), mod Syd til Tønning og Grædstrup Sogne og mod Vest til Vinding Sogn. Det højeste Punkt i Sognet er Møgelbjerg i Addit Skov (137 m), der syner videnom i Landskabet. Det næsthøjeste Punkt (129 m) ligger Sydøst for Sdr. Vissing. Af andre Højdepunkter maa nævnes Gravhøjen Kongens Høj paa Addit Mark (112 m) og Lyngbjerg Nord for Sdr. Vissing (112 m), et kun svagt fremtrædende Bakkeparti, dog med brat Affald Nordpaa mod Skoven. Fra disse Skrænter, hvor der vokser Enebær og anden Buskvækst, er der en herlig Udsigt mod Nord, hvor Rye Sønderskovs høje Skovaas taarner sig op i Baggrunden, et altid lige betagende Motiv. En særdeles malerisk og stejl Skovhøjde, set fra Øst, er Galtbækkol (Goldbæk- eller Guldbækkol) Nord for Vejen fra Sdr. Vissing til Voervadsbro. For udsigtsglade Turister er her en oplagt Chance. Bestigningen fra Vissingsiden er den letteste. Fra Toppen, eller endnu bedre fra en Afsats længere nede ovenfor Sandskredet, er Udsigten overdaadig pragtfuld. Sindet fyldes af Synets Storhed, og Blikket svæver frit ud i Rummet over Lægensø og Gudenaadalen og videre over mod de bag denne liggende Bakkedrag (Ejerasen), de højeste i Danmark. Paa Toppen af Galtbækkol, hvor der har staaet et Udsigtstillads, som nu er faldet sammen, ligger der en Sten, hvorpaa staar: »Gølbæk Kold 368 Fod.«

En Del mindre Højder vil blive nævnt i det følgende.

Af de større og mindre Dalfører maa først og fremmest nævnes den brede Salten Aadal med dens grønne Engbund ved Sognets Nordgrænse og Gudenaadalen ved dets Østgrænse samt den smukke Løndal (paa Kort fra 1800 misvisende kaldt »Salten Dal«)*) der skiller Addit Skov fra Nederskov i Vinding Sogn, og hvorigennem Silkeborg—Horsens Landevej gaar. Imponerende ved sin idylliske Skønhed er ogsaa Havbækdalen ved Sognets Sydgrænse mod Tønning. Sognet er saaledes indrammet af Dalfører undtagen fra Addit Skov til lidt Øst for Burgaarde i Grædstrup Sogn, hvor Arealet gaar jævnt over i det omliggende Land. De mindre Dale finder man mest omkring Sdr. Vissing. Her strækker sig Nordvest for Byen i nord-

Udsigt til Galtbækkol fra Voervadsbrovejen.

lig Retning Kragedal, der har Skoven Træskoløkke paa venstre Side, og parallelt med denne lidt østligere Aasdal, hvor Rødebanke staar næsten som en Mur paa Østsiden. Begge disse smaa trange Dale er saare maleriske og fulde af Skovensomhedens Sødme. De udmunder mod Nord i Breddal, hvor der findes et stort Stenleje i Drift.

— — —
Vi befinder os i de sytten Søers Sogn, hvad der her i Landet er et usædvanligt om ikke enestaaende Tilfælde. Dog maa vi for at redde Bogstavrimet medregne to nu tørlagte Søer.

Begyndende nordfra skal vi først og fremmest omtale den romantisk skønne, stærkt indskaarne Salten Langsø, der strækker sig 6 km fra Vest til Øst og i hele sin Længde danner Grænsen mod Tem og Rye Sogne. Den dækker ialt 536 Td. Ld. Af denne Sø, set nordfra, har Landskabsmaleren Godfr. Christensen i Galschiøts »Danmark« (1887) givet en træffende Karakteristik, som man næppe vil fortryde at læse. Forfatteren kommer fra Rye Sønderskov og vandrer sydpaa mod Salten Langsø:

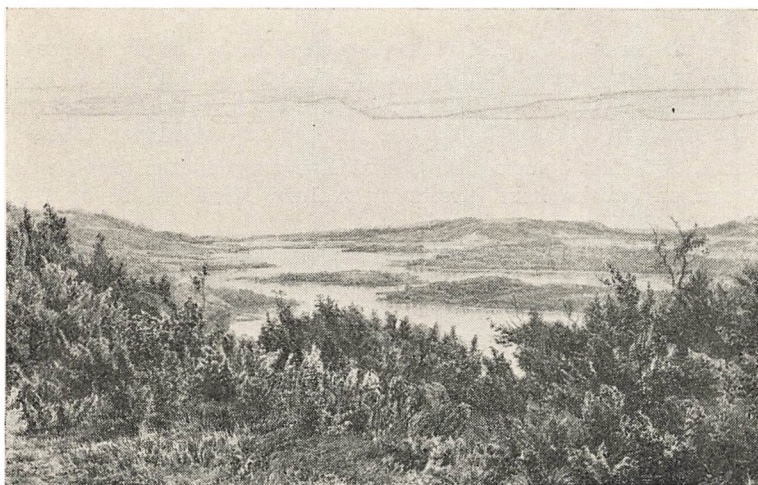
»Efter en ny Marsch, ned og op, naar vi endelig en nøgen Højslette med Lyng og Pur, svagt heldende mod Nord og med en skarp Konturlinje op mod Luften. Men med et viger saa Jordsmonnet ligesom bort for vore Fødder, væltende sig ned efter med vilde Hedebakker og snævre

*) Salten Dal en nu Navnet paa den Dal, som Landevejen følger fra Aadalen op til Salten By.

Dalstrøg mod den dybtliggende Salten Langsø. Næsten lige under os ligger en Bondegaard i en frodig Dal. Den tager sig nærmest ud som et Stykke Legetøj paa et grønt Tæppe; sirlig tripper Kvæget omkring i Nærheden som brogede Punkter, og nede ved Søen klipper det ene skovklædte Næs ved Siden af det andet bløde Hak ind i den blaa Flade, medens hemmelighedsfulde, tilgrote Øer synes at svømme paa de stille Vande ovre i Læ af de høje Skrænter og Additskovenes Kæmpekupler.

En anden af vore kendte Landskabsmalere, Harald Foss, der i Sommeren 1873 boede ved Salten Langsø, skriver i sine Erindringer:

»Kommer man fra Gl. Rye gennem den store bakkede Rye Sønderskov

Salten Langsø. — Efter Maleri af Hans Fischer.

... når man omsider i den modsatte Udkant af Skoven et Højdedrag, hvorfra viser sig et Landskab, som i Storhed og Skjønhed søger sin Lige i vort Fædreland. Det er Egnen ved Salten-Langsø, der ligger for vor Fod, og Kollen, hvorpå man står, kaldet »Liren«, danner tilligemed Søsternen »Tangen« Kæmperne, der holde Vagt ved den mærkelige Sø med sit betegnende Navn. Fra disse Højder ser man mod Syd ud over en mægtig Slette med 18 blinkende Småøer, øjensynligt Levninger af en gammel Fjordarm eller stor Indsø. Går man så et Stykke mod Vest, ligger Langsøen med dens Ø, Bugter og fremspringende Næs omgivne af Bakker, der i højere Grad end andre mig kjendte Steder i vort Land minder om Bjerge. Vistnok enestående her til Lands ser man ned i en Dal, i hvilken det i tre Vintermåneder er nægtet Folkene i en Hytte at se Guds skjønne Sol, der på sin lave Bane går oven om Bakkerne.*) I Modsætning til Himmelbjergene, hvor først Dampbåde, senere Jernvejen ødelagde Idyllen, lå Egnen her endnu som fra fjerne Tider med sine uberørte Lyngbakker, på sine Steder prydede med hele Skove af Enebær og Kristtjørn, kort sagt med et Præg som ingensteds.« (Aarh. Stifts Aarb. 1949, S. 18—19).

Allerdejlignst er her paa disse stille, krystalklare Solskinsdage i Sensommeren, naar hele Naturen hviler i en Lyksalighedsfylde, naar Lyngen blomstrer og Søen blank og blaa afspejler Træernes allerede let falmende Løv,

*) Maa være Fjøltryk for nedenom.

medens Guldsmedene glimtende i Solen farer rastløst hen over Rørbevoksningerne paa Jagt efter Smaainsekter. Stedets Aura udstraaler da en livsalig Fred, og da kan det ske, at man gribes af en Følelse, som naar man tager en vemodig Afsked med en, man har kær, og ikke ved Ord for alt det, som Hjertet rummer.

I den østlige Del af Søen har den et meget smalt Sted, hvorover man baade kan ride og køre ad en Sandbarre. Ingeniør Alexander Foss fortæller, at der ved Bakbjerg (forhen Borre) Nord for Søen har ligget en Borg, som engang i Fortiden formentlig har været anlagt her for at spærre dette Overgangssted i Urostider. (Aarhus Stifts Aarb. 1923, S. 48—49).

Salten Langsø er fremkommen ved Isens Smeltning i Salten Aadal, som er en Tunneldal fra Istiden.

Ved Vestenden af Søen, Syd for Salten Aas Udløb i denne, ligger en ganske lav, delvis lyngbegroet Bakke, kaldet *K o s t a l d B a k k e*. Navnet siges at komme deraf, at Egnens Folk under Svenskekrigene holdt deres Køer skjult her i nogle Huler, af hvilke der nu kun er svage Spor tilbage.

M o s s ø, Jyllands største Indsø, skal lige nævnes her, da den berører Sognet paa en ganske kort Strækning mellem Klostermølle og Gudenaas videre Løb mod Nord.

De andre Søer, der alle er smaa, ligger i Sognets nordlige og østlige Kant. Idet vi begynder fra Vest, har vi først *K ø g e s ø*, der er adskilt fra Salten Langsø ved en smal Dæmning og Bro, og som oprindeligt har været en Vig af den store Sø. Navnet lyder mærkeligt — der er dog et godt Stykke Vej herfra til Køge. Nu følger *G e d d e s ø* inde i Skoven paa Additnæs. Dens Navn er ulige lettere at fortolke. Lidt østligere ligger *L i l l e L a n g s ø*, en yndig lille Skovsø, fuld af Nøkkeroser og Aakander. Syd for denne, udenfor Skoven skjuler den lille *S v i n e s ø* sig mellem Buskvækst. Maaske stammer Navnet fra dengang Vildsvinene gik og rodede her. Den ligner nærmest en vandfyldt Tørvemose. Sydligere ses den endnu mindre *V o l s ø*, hvorom Lærer M. Møller skriver, at den

»nærmest gør Indtryk af en stor tilgroet Dam, men helt tilgroet bliver Volsø aldrig, hvorfor Vildfuglene flokkes her om Vinteren og fester, naar alle andre Vande rundt om er tillukket. Den har nemlig et aldrig hvilende Tilløb fra det kraftige Væld, *R u s s i b æ k*, sønden for i Bakkesiden. Det er store Vandmasser, der vælder ud af Jorden, og man har søgt at drage Nytte af det, idet en Stødhævert herfra sender en Del af Vandet op til Addit By. Her i denne smukke Idyl staar »Dronningens Bænk«. Den danske Dronning [Alexandrine] gæster gerne en Gang hver Sommer Additus, og hun holder af at dvæle nogle Øjeblikke ved det krystalklare Vand i Kildebækken.« (Aarhus Stifts Aarb. 1931, S. 185—86).

Vandet kommer fra en rund, dyb Skovdam foroven, omgivet af Bakkeskrænter, der mod Nord næsten tager sig ud som lodrette. Herfra løber Vandet under Jorden og fosser ud fra et Rør ned mod Engene. Stedet er en oplagt Idyl og højst seværdigt.

Syd for Salten Langsø og ganske tæt ved denne finder vi *F r u e v i g s ø*, en stor rund Dam, omgivet af Birke- og Ellekrat. Den har Navn efter en lille Vig, som Langsøen her afsætter ved dens før omtalte snævre Sted. Lidt østligere ligger *S t e j l h o l t S ø*. »Skulde kanske nogen i de lovstrænge hedengangne Tider have klædt Stejle og Hjul paa Holtet der?« spørger M. Møller. (Se ivoøvrigt hans udmærkede Artikkel »Sønder Vissing Sogn rundt« i Aarhus. Stifts Aarb. 1931). I saa Fald vilde den arme Synder unægtelig være død i Skønhed. Men men ikke Navnet snarere kommer af det stejle Gran-

holt, som omgiver Søen? Paa dette Sted har engang staaet Egetræer, thi i Rye Birks Tingbog 1685 omtales, at der her ulovligt var hugget en umærket Egestavn. Herefter følger saa K r a g s ø, der ligger paa bar Mark, men med nogle Buske omkring Bredden, og endelig længst mod Nordøst den ganske lille cirkelrunde B r u d e s ø med bare, sandede Bredder, men forhen helt lyngomkranset.

»Dens poetiske Navn skylder en meget tragisk Begivenhed sin Oprindelse,« fortæller Møller. »Historien gaar ud paa, at et Brudepar, da de tog fra Kirke, kørte vild i Sneykningen og satte Livet til i Søen, der var skjult af et Snedække over den tynde Is. Men det er nok grumme længe siden.«

En anden Forklaring af Oprindelsen til Søens Navn lyder saaledes: En ung Karl og en Pige mødtes ved Søen og bestemte, at hvis en af dem skulde bryde det Baand, de havde knyttet, skulde vedkommende dø paa dette Sted. Der gik en længere Tid, hvor de begge følte sig lykkelige, men pludselig begyndte Pigen at miste Interessen for sin elskede, og en skønne Dag viste det sig, at hun havde forlovet sig med en anden. Imidlertid blev Bryllupsdagen bestemt, Vognen var for Døren og Bryllupsselskabet kørte til Kirke. Efter Vielsen var der bleven en meget tæt Taage, og jo nærmere man kom til Mosen, jo tættere blev Taagen. Hesten blev bange og vilde ikke lystre Kusken, og det endte med, at de kørte vildt. Vognen begyndte at synke ned i Dyndet, og tilsidst forsvandt hele Køretøjet i Vandet netop paa det Sted, hvor Bruden havde aflagt sit Løfte. (Dansk Folkemindesaml. 1930/5).

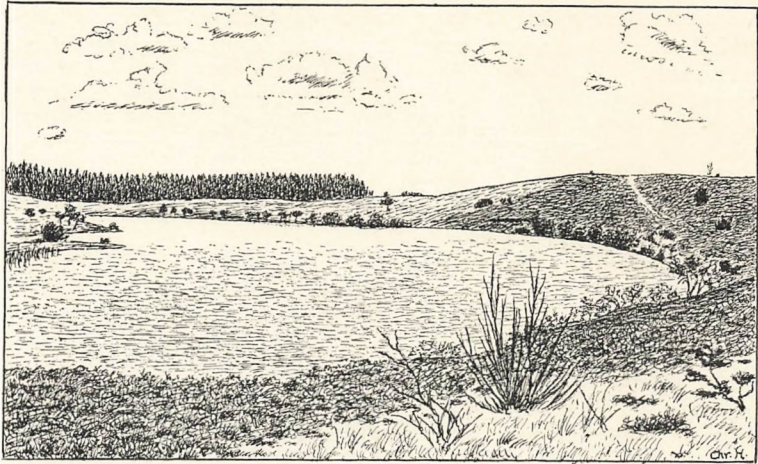
I en anden, noget lignende Version af Sagnet (Silkeborg Avis 7/1 1923) fortælles, at man Dagen efter Begivenheden fandt Brudens Salmebog og Brudekrans ved Søens Bred. Og endvidere: Mange Aar efter, da en Mand sad og fiskede i Søen, trak han med Krogen nogle Eger og Følge af et Vognhjul op. Det var af Bøgetræ, men saa haardt og forstenet, at Manden senere brugte det som Hvæssesten. Engang skal der gro en Birk op ved Søen, og naar den bliver saa stor, at den tyrkiske Konge kan binde sin Hest ved den, skal Vissingkloster Hede igen være Skov. (Det er den delvis allerede ved de mange Plantager, saa vi kan vel snart vente »den tyrkiske Konge«.)

Vi maa være saa haardhjertede at afvise baade Salmebogen og Brudekransen, hvorimod Hjulresterne k a n faa en Chance.

Denne forhen saa verdensfjerne lille Hedesø kom til at ligge klods op ad den store Flygtningelejr, og dens Is blev i de forløbne Vintre brugt som Glidebane af de tyske Børn. Saa spøgefuldt skifter Tiderne.

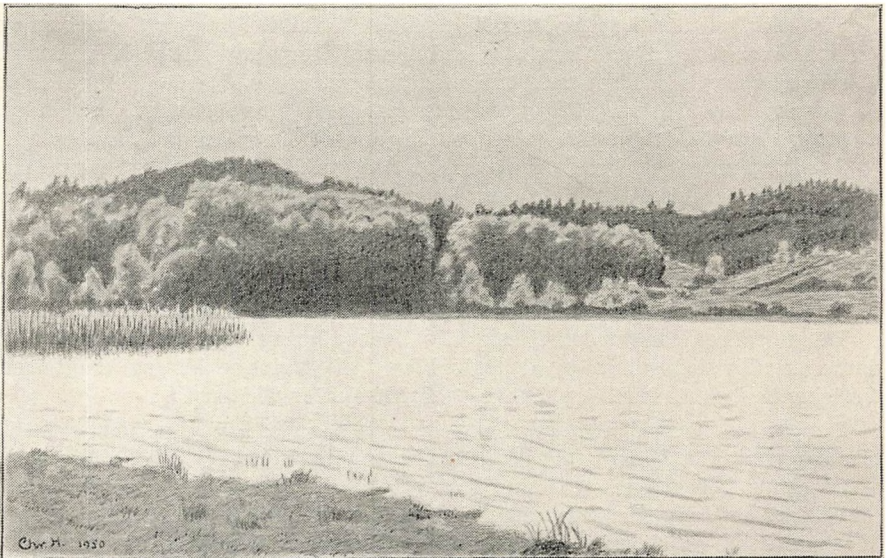
De øvrige Sørs Beliggenhed strækker sig langs Gudenaadalen sydpaa. Her har vi først B l i d s ø (paa Videnskabernes Selskabs Kort 1787 »Blirsø«), saare skønt beliggende mellem Plantager og Lyngbakker. Tilrods for sit blide Navn er den mere karakterfuld end de andre Smaasøer og har nærmest Præg af Hedesø. Oppe i Lyngbakkerne Nordvest for Søen ses sammen-sunkne Skyttegrave og nogle underjordiske Betonrum fra Besættelsestiden. Vest for Blidsø ligger O v e r s ø, en rund, dyb Sø omgivet af Plantager. Oppe ved en af disse, Øst for Søen, ses en stor Sommerbolig af Træ, tilhørende Ingeniør Schmidt. Sydvest for Oversø finder vi R ø d s ø paa aaben Mark. Dens Navn kommer vel af et Ryd i Skoven i sin Tid, for rød er Søen i alt Fald ikke. I 1843 siges om disse fire sidste Søer, at i dem fandtes Abborer, Gedder og Skaller, men at man ikke kunde trække Vaad i dem paa Grund af Trærødder i Bunden. (Schythe: Skb. Amt, S. 653). Nu følger V e n g s ø,

den største af Smaasøerne, i delvis moseagtige Omgivelser. Her blev det ved aabent Brev af 14/5 1584 forbudt at fiske undtagen af Kongens egne Fiskere.

Blidsø.

(Kancelliets Brevbøger). Længst mod Syd afsluttes Sørækken af L æ g e n s ø eller N e d e n s k o v S ø. Ogsaa denne har faaet sit Sagn, og det sparer ikke

Lægensø.

paa det fantasifulde. Beretteren indleder med den Bemærkning: »Sølvblank og smilende ser den ud i Frastand, men mørk og dyster, naar man kommer den nær.« Den ligger nemlig lige under Nørreskovens brat opstigende Højder, hvad der giver Søen et særlig romantisk Præg. Sagnet fortælles saaledes:

Hvor Søen nu ligger, stod engang en Borg med høje Taarne og Spir.

Men Borgherren var en ugudelig Krop, hvisaarsag en Præst udtalte en Forbandelse, der bevirkede, at Jorden slog en Revne, i hvilken Borgen forsvandt. Revnen fyldtes med Vand, og Søen bredte sig ud over en Del af det flade Terræn. Derfor er Søen ved den ene Side noget grundet, medens den paa den anden Side er meget dyb. Enkelte Steder mener man, at den har en Dybde paa nær op mod 20 m. I klart Vejr har man tidligere paa Bunden af Søen kunnet se Taarnene af den sunkne Borg. Et Stykke af den var væltet, og derved var fremkommen en Aabning, saa man kunde se den ugudelige Borgherres Skatkiste, fyldt af Penge, der var erhvervet paa ulovlig Vis. Engang vilde nogle Bymænd i Sdr. Vissing prøve paa, om de ikke kunde faa fat i nogle af de mange Penge, som laa her til ingen Nytte. Det skulde foregaa i Stilhed, derfor havde man i Forvejen bestemt, hvorledes Delingen skulde foregaa. Man sejlede saa ud til Stedet, forsynet med de nødvendige Redskaber; men just som man havde faaet godt begyndt, kom en af Mændene til at se op mod Skovbakkerne og saa da tykke Røgskyer i Retning af Vissing. Han sagde det til de andre Mænd, og de skyndte sig alle hjem. Men det var kun Røgen fra en Skorsten, de havde set. Siden den Tid har man ikke kunnet se hverken Taarne eller Skatte paa Søens Bund. (Silkeb. Avis 23/1 1923).

Tidligere har der mellem Vengsø og Lægensø været endnu to Søer, nemlig Store og Lille Fuglsø, hvilke nu begge er udtørrede. De siges at have været saa mudrede, at man ingen fast Bund kunde naa. (Schythe: Skanderb. Amt S. 653). Her er nu Mose. Den Dalsænkning, hvori Vengsø og de to udtørrede Fuglsøer ligger, er ifølge Statsgeolog V. Nordmann en Rest af Gudenaens nu forladte Leje. Af de foran nævnte mindre Søer har Fruevigsø, Stejlholtsø, Brudesø, Rødsø og Lægensø intet synligt Afløb. Sidstnævnte skal dog forhen have haft Forbindelse med Gudena.

I 1704 fik Seign. Jens Terchildsen overdraget i Forpagtning følgende Kgl. Majestæt tilhørende Søer: Salten Langsø, Lille Langsø, Vengsø, Fuglsø, Brudesø, Hædesø og Ildsø, begge de sidste vel udenfor Sognet. Ildsø er formodentlig Igelsø i Bryrup Sogn. Samme Søer forpagtedes fire Aar efter af Amtmand Jørgen Grabow. (Breve etc. vedkommende Aarhus og Ribe Stifter 1684—1753; Rigsark.). I 1718 havde Hans Justsen i Skanderborg alle Søerne i Sognet i Forpagtning af Rytterdistriktet til 1. Okt. 1725. (Krigs- og Portions-Jordebog over det skanderb. Rytterdist.; Landsark.).

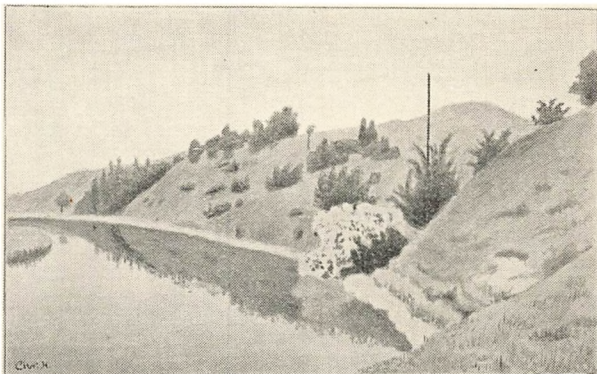
Af Vandløbene i eller langs Sognet kommer i første Række vort Lands længste Strøm, den i Sommerferien saa ofte besejlede Gudena, der danner Sognets Grænse mod Øst og gennemløber et saare mælerisk Landskab. Forfatteren Richard Gandrup siger: »Ved Vejkrydset i Møldrup, hvor den brede Strøm fører sine Vande under Vorvadsbro, danner den i Forening med Bakkerne og Skovene et romantisk Natursceneri af ganske betagende Virkning«, og heri har han visselig Ret. Særlig ejendommelig er Aaens Løb fra Voervadsbro til Nord for Vilholt Fabrik. Paa denne Strækning glider den under meget høje, først nøgne senere skovklædte Brinker, der paa et enkelt Sted for Øjet tager sig ud som lodrette. Højromantisk er ogsaa Aaens Passage forbi Vissingkloster, hvor den imponerende Bakke Sukkertoppen (eller Kollen) taarner sig op paa den østre Side. Mon ikke Digteren Knud Lyhne har været her, da han formede disse Ord:

Gennem den tyve mil jydsk dal,
med højland til begge sider,
bugtende sig som en midgårdssorm,
Gudenaen glider,

som den har gledet fra Askurs tid
gennem de skiftende tider.
Slægt efter slægt har levet, er glemt. —
Gudenåen glider.

Over Aaen er der (foruden Overkørselen ved Vilholt Fabrik) saa langt Sdr. Vissing Sogn strækker sig tre Broer, den ene ved Voervadsbro, de to andre Vest for Klostermølle, hvilke denne Møllens Ejer i sin Tid lod bygge for at trække Gæster til Møllen.

Lidt Nord for Broen over til Højlund i Voerladegaard Sogn skiller Aaen sig i to Forgreninger. Den vestlige af disse bugter sig som et mindre Aaløb gennem Klosterengene ud til Mossø. Det er den saakaldte D ø d e a a, et Navn

Gudenaa ved Voervadsbro.

den ikke bærer helt med Urette. Men Hovedstrømmen gaar nu ad det østlige Løb, som Munkene i Voer Kloster i fordums Dage lod grave for at føre Vandet om til Klosteret. Her flyder nu Aaen blank og bred under Bøges og Elmes Bladegang — en ægte dansk Sommeridyl. Men dette Løb falder under Voerladegaard Sogn.

Som en Biflod til Gudenaa kommer Salten Aa oppe fra Højderne ved Skærbæk Plantage i Vrads Sogn og munder efter at have gennemstrømmet Salten Langsø ud i Gudenaa, kort efter at denne har forladt Vestenden af Mossø. Over Salten Aa fører der fra Sognet to Broer, Salten Bro og Rye Bro, henholdsvis Vest og Øst for Langsøen.

De øvrige Vandløb er kun smaa. Nordligst løber Aasbæk gennem den for en stor Del birkebevoksede Engstrækning, der gaar parallelt med Salten Langsø. Disse Enge har vel engang i Fortiden udgjort en Arm af Søen og derved afskaaret Additnæs fra det faste Land. — Mod Øst, hvor Engene strækker sig nordpaa jævnsides med Gudenaa, løber Fuglebæk. Den kommer fra Springbjerg Mose Nord for Vissing—Voervadsbro Vejen, hvor der findes et romantisk Mosekrat af Birk, Pors, Løn, Brombær og Hindbær, paa de højere Steder ogsaa Eg. Hist og her er der lumske Mosehuller fulde af Dunhammer. Bækken flyder saa videre nordpaa gennem Enge og Moser (de tørslagne Fuglsøer), optager Afløbet fra Vengsø, bøjer saa østpaa gennem Pindsmøllens tidligere Møllendam og munder ud i Gudenaa.

Sydligere er der Havbæk, som udspringer ved Troelstrup i Tønning Sogn og gennemstrømmer den dybe, naturskønne Havbækdal langs Sydsiden af Sønderskov, dannende Grænsen til Tønning Sogn. Her risler

den lille tynde Bæk med en spæd klingrende Lyd mellem Nælder, Græs og Forglemmigejer. Følger vi dens Løb vestpaa op mod Strømmen, fører den os ind i Skoven. Her sker der en Kulisseforandring. Bækken breder sig ud og slynger sig frem i Bøgenes Skygge. Nu giver den sig ogsaa mere højrsøstet tilkænde, medens den hopper frejdigt over store Sten i Bæklejet. Endnu længere vestpaa slipper Skovene op, og Dalen snævrer sig ind med smaa Lunde og spredtstaaende Trægrupper paa de stejle Bakkesider. Her havde været Motiver for en Kyhn eller en Zacho.

Ogsaa denne Bæk søger ned til Gudena.

Mod Nord og Øst findes en Del Eng- og Mosestrækninger, som gaar under Navnene Langmose, Elleskifte, Revelmose, Bredkær og Overkær. I Engene ved Gudenaens Udløb i Mossø, Klosterkær, er der nogle Vældgunger, om hvilke jeg lader den tidligere nævnte M. Møller fortælle:

Tyskerhullerne hedder nogle Vældgunger Vest for Mossø. Om dem fortælles følgende: En Aften silde kom i Aaret 1864 en Vogn med fem Tyskere, en Officer og fire menige, kørt af en dansk Bondekarl, ind paa Kloster Mølle, og de forlangte en Vejviser. De skulde over paa den anden Side Salten Langsø, og Broen var afbrudt paa Ry-Vejen. Naa, der var ingen, der havde særlig Lyst til at komme ud i Mulm og Mørke med de fremmede Mennesker. Men da de saa blev vrede og brugte grim Mund, kom en ældre Fyr, Niels Junker hed han, han passede ellers Stampemøllen, og han tilbød at vise Tyskerne Vej. — Ja, det var jo altsammen meget godt, men Niels Junker kørte de fem Tyskere, sig selv og Befordringen ud i Vældgungerne. Kun Officeren og en tysk Soldat reddede Livet.

Om det var med Forsæt, at han gjorde det, vides ikke, men det mente i hvert Fald den tyske Officer, og da han drivvaad kom tilbage til Møllen, skældte han drabelig ud og skal ogsaa have tildelt Konen i Møllen baade Slag og Knubs.

Det ligger nær at sætte denne Historie i Forbindelse med et Fund, der i 1918 gjordes paa Sønder-Vissing Kirkegaard. Man opgravede Ligene af tre Soldater, der i sin Tid var nedlagt i Jorden i fuld Uniform. Af Spænderne paa Lædertøjet blev det konstateret, at det var tyske Soldater. Underligt nok laa de nedkastede saaledes, at den ene laa tværs over de to andre. — Kirkebogen fortæller ikke noget om Sagen. (Aarhus Stifts Aarb. 1931, S. 183, 185).

Af andre Moser kan endelig nævnes Brendmose og Store Æt-mose, begge i Sognets sydvestlige Hjørne, og Trebjerg Mose Vest for Sdr. Vissing.

Skovene.

Hvad Skove angaar er Sognet særdeles vel forsynet. Skovarealet opgives 1896 til 1295 Td. Ld., men er nu ved Plantagernes Opvækst ikke saa lidt forøget.

Den største af Skovene er Addit Skov (ca. 500 Td. Ld.), der strækker sig fra Øst for Addit til lidt nedenfor Gaarden Løndal. Den præsenterer sig som en evig Vekslen af høje Bakker og dybe Dale og Slugter, mellem hvilke et Virvar af Stier og Skovveje snor sig som Molboernes Aal i Havsnød. Fra Højdepunkterne frembyder der sig mange maleriske Udsigter. Allerskønnest er vel nok det frapperende Udsyn, man har, hvor Kørevejen fra Løndalen til Addithus gør en skarp Drejning om en fremspringende Bakkekam højt oppe

i Skoven. Herfra ser man en Del af Salten Langsø dybt i Dalen med Rye Sønderskovs bjerglignende Aas som Baggrund. Oppe i den nævnte Skov øjner man Høvildgaards høje røde Tag, og tilhøjre, endnu højere oppe, troner Højkol med Taarn og Spir som et Bjergslot i Harzen eller Thüringen. Mange Steder i Skoven passerer man kæmpestore Myretuer og Bevoksninger af mandshøje Ørnebregner. Ud mod Løndalen og paa andre Steder er der anlagt bugtede Spadserestier, ofte i Etager over hverandre, oppe paa de stejle Bakkeskrænter, hvorfra man ser ned i mere eller mindre forvovne Dybder. Men faa er de fremmede, der forvilder sig herop. Thi her paa Egnen lever vi, turistmæssig set, som i Frode Fredegods Dage. Addit Skov er knap saa meget de blide Idyllers som de storslaaede Formers Domæne.

Gammel Eg i Addit Skov.

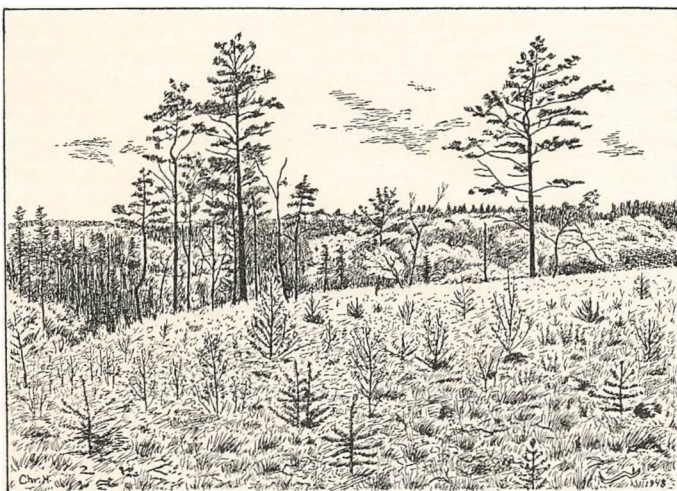
I den søndre Del af Skoven ligger Sognets højeste Punkt *M ø g e l b j e r g* (se Billede S. 7), hvilket som bekendt betyder det store Bjerg. En bekvem Spaseresti slynger sig fra Addithus op til Toppen, hvor der er rejst en stor Mindesten for Kammerherre Knud Sehested, Skovens afdøde Ejer. Her oppe fra har man mod Øst en mægtig Udsigt mod Salten Langsø og Rye Sønderskov samt Gammel-Rye med dens højtliggende røde Kirketaarn. Var der ikke den tætte Trævækst, vilde Udsigten være langt mere omspændende.

Af andre Højdepunkter i Skoven nævner Generalstabskortet *L ø n b j e r g* og *S t i b j e r g*. Førstnævnte ligger Sydøst for Løndal, Stibjerg længere borte i samme Retning. Oppe paa denne Bakke, hvor ingen kommer — thi trods Navnet fører ikke den mindste Sti herop — hersker paa stille Solskinsdage, det være sig Sommer eller Vinter, den rene Romantik. Her vil den, der overhovedet er modtagelig for sligt, gribes af Skovensomhedens usigelige Sødme, der ligesom hæves op i et endnu højere Plan af Skovfyrrenes slanke, kobberfarvede Stammer, som med deres luftige, graagrønne Kroner løfter sig, ligesom tilbedende, op mod den azurblaa Himmel og de sindigt sejlende Skyer.

Skoven ender mod Øst med det fremspringende Punkt *J æ g e r k o l*, der har bratte Lyngskrænter — dog desværre delvis beplantede — ned mod det lave Land. Vi er dog ellers her paa Egnen saa nogenlunde bleven forskaanet for det, som en afdød Forfatter med et rammende Udtryk betegnede

som »Forstvæsenets Bersærkergang«. En gammel Mand har fortalt, at Navnet Jægerkol kommer af, at Skovens faste Jæger i fordums Tid herfra holdt Udkig efter Krybskytter og lignende ubudne Skovgæster. Skraaningen ned mod Addit By hedder D a l s k o v B j e r g. Her ligger nu et Gartneri. En lille Bakke tæt ved Skoven Nord for Addit kaldes B i r k e b j e r g. Her har vel engang staaet Birke; nu er Terrænet delvis beplantet med Gran. Her ligger en overpløjet Gravhøj.

Addit Skov omtales første Gang 1458 (Ældste danske Archivregistr. I, 204—05). Sammen med de tilstødende Langballe, Ulstrup og Ringfensten*) Skove i Vinding Sogn var den i 1619 anslaaet til at kunne føde 615 Svin. (Østjydske Hjemstavn 1940 S. 34). I Skoven var der under Svenskekrigen

Udsigt i Addit Skov fra Stibjerg.

1644—45 hugget 347 Bøge og 331 Ege. (Orion II, 220). I 1731 kaldes Addit Skov en stor, vidtløftig Skov af Eg og Bøg, ca. ½ Mil i Længde og ca. 1 Fjerdingsvej, hvor den var bredest. Her var god Underskov af Bøg, og der blev hyppigt begaaet Skovtyverier. (Østjydske Hjemst. 1940, S. 34). Om et saadant beretter Rye Birks Tingbog for 26/9 1678. Saavidt den gamle, stærkt afblegede Skrift kan tydes, forefaldt det saaledes:

For Retten stod Niels Sørensen, Skovfoged i Addit, og gav højligt Last og Klage over Michel Nielsen og Knud Johnsen i Vissing, at de d. 25. Maj ved Nattetid var antruffen i Addit Skov, hvor de kom kørende med Træ, som de havde kløvet i Skoven og vilde køre hjem for at sælge det til Præsten Hr. Niels Olufsen (Kattrup) i Vissing. Saa pantede Skovfogden dem og huggede deres Vognhjul i Stykker, saa de ikke kunde køre; siden klagede han til Skovrider Laurs Nielsen i Tønning om det forefaldne og fremlagde her i Retten de to Økser, som han havde frapantet dem.

Der blev jævnlig foretaget Syn over Skovene for at se, hvad Skade der var bleven forøvet i dem. Saaledes var 12/8 1720 fire Mand udtaget til sammen med Overførster Ritters Fuldmægtig Laurs Eskildsen og Skovrider Seign. Søren Jensen at syne »hvad u-loufflig skouhugst derudi paa et aars tid siden

*) Paa et Kort fra 1817 over Addit Skov og Mark ses Ringfensten (Ringfemten) Skov som en vestlig Udløber fra Addit Skov, men den hørte altsaa under Vinding Sogn.

sidste Skousyn kand værre forøved.« Resultatet blev for Addit Skovs Vedkommende følgende:

Laurs Pedersens og Laurs Jacobsens Skifte 3 Bøgestavne, 2 store dito, en hul dito, 4 Bøgestavne, 1 Risbøgestavn, 1 gl. tør Egestavn, en frisk dito, en Bøg nylig huggen midt af. Søren Andersens og Rasmus Pedersens Skifte 1 Eg huggen midt af, som Jens Rasmussen i Vissing skal være angiven for, 1 frisk Egestavn, som Jacob Jensen Husmand i Addit skal have hugget, 1 liden Egestavn, 1 liden Eg Toppen afhugget og næsten afhugget ved Roden, 1 hul brændt Egestavn, nok 4 Egestavne, nogle kun smaa. Søren Wissings og Christen Svendsens Skifte 1 Bøge Vindfælle borttaget, var noget raadden. Peder Kiærs og Erik Mikkelsens Skifte 1 liden Bøgestavn til et Læs, 1 brændt Egestavn, skal være afstraffet, 2 smaa Bøgestavne. Rasmus Nielsens og Jens Christensens Skifte 1 Bøgestavn, som Jens Lassen Fogstrup skal have hugget, 1 dito Stavn, skal være afstraffet sidste Session, 1 frisk Bøgestavn. (Skanderb. Rytterdistrikts Justitsprotokol 1720—23, fol. 44).

Ja, i gamle Dage er der blevet »hugget« i mere end een Forstand.

Træbestanden i Addit Skov er nu i væsentlig Grad Gran. I 1843 ansættes Skovens Fredskovareal til 657 Td. Ld., hvoraf de 531 var skovbevoksede, medens de 110 henlaa i Lyng. (Schythe: Skanderborg Amt, S. 588). Skoven hørte i Middelalderen under Vissing Kloster og ejedes ved Slutningen af det 18. Aarhundrede af Stiftamtmand de Thygeson til Mattrup. Efter flere Ejerskifter erhvervedes en Part af den 1835 af Dines Pontoppidan Møller i Klostermølle. En anden Part ejedes 1865 af Hofjægermester A. T. Schütte til Byholm. D. P. Møllers Enke solgte 1870 sin Part til den bekendte Arkæolog Kammerherre N. F. B. Sehested til Broholm, i hvis Families Besiddelse Hovedparten af Skoven endnu er.

Om den saakaldte »Kirkegaard« i Addit Skov skal fortælles under Oldtidsminderne.

Et gammelt Sagn fortæller, at der paa de Tider, da det vrimlede af Kronvildt i Skovene og Bøndernes Kornmarker af den Grund led stor Skade, var der to Karle i Addit, som fordristede sig til at gaa paa Jagt efter Dyrene. Men da de vidste, hvilken Fare der var forbundet dermed, tog de det Løfte af hinanden, at hvis nogen af dem faldt, skulde den anden forpligte sig til at besørge ham begravet i kristen Jord. Straks kom der ni Hjorte forbi, og den sidste faldt for Skuddet. Men da Kongens Folk fik det at høre, var de straks paa Færde og raabte til de to, at de skulde overgive sig. Det vilde de ikke, og derfor faldt den ene paa sin Gerning; men den anden skød Skovrideren, saa denne faldt død om, hvorpaa han tog den dræbte Bøsse og jog de andre paa Flugt. Det fortælles, at da de alle i deres Skræk havde ladet deres Bøsser ligge paa Jorden, samlede han disse, gjorde Ild paa og lagde alle Kolberne i Ilden. Da nu efterhaanden den ene gik af efter den anden, vovede ingen at nærme sig. Krybskytten tog saa sin døde Kammerat foran paa Hesten og red ad Mattrup til, gennem Svinedal i Mattrup Skov om ad Stidsmølle til Hvirring Kirkegaard, hvor han lagde Liget i kristen Jord. Men til Straf maa han endnu hver Nat ride gennem Svinedal, og kan kun hvile ved Svinedals Led, og Folk ræddes, naar de møder ham ved Midnatstid. (Thiele: Danske Folkesagn II, 149).

Disse Sagn viser sig at have en historisk Kærne og at referere sig til en dramatisk Begivenhed, jeg har fundet omtalt i Rye Birks Tingbog for 5/11 1674. Med Fradrag af Omsvøb, Gentagelser m. m. lyder Beretningen saaledes:

De Vissing og Addit Mænd var d. 20. Okt. 1674 tilsagt til at møde paa Ulvejagt i Addit Skov. De samledes under Jægermesterens Førerskab i Addit By, hvorfra de skulde gaa ud i Skoven. Nu hørte de et Skud ikke ret langt borte i Skoven og forstod, at der var Krybskytter paa Færde. Da sagde Jægermesteren: »Saa maa vi alle tjene Hans kgl. Majestæt som Skelme og Røvere, om vi ikke følger efter dem og faar at vide, hvem de er, om vi kan faa dennem at se,« hvorpaa Jægermesteren overgav Ulvejagten og tog Mændene med sig ind i Skoven, hvor de søgte i den Retning, Skuddet var faldet. Jægermesteren befalede da Bønderne at gaa over Bjergene, hvor de ikke kunde ride, og se, om de ingen Skytter kunde opdage. Lidt efter saa de da ogsaa to Skytter ride over Bjergene »udi Kgl. Majestæts bedste Vildtbane« med to lange Bøsser paa Sadlerne. Jægermesteren red da saa nær til dem, han kunde, raabte dem an og spurgte, hvem de tilhørte, og at de skulde give sig til Kende. De tav stille og svarede intet, men greb til Bøsserne og red videre. Derpaa skød Jægermesteren og to af hans Tjenere efter dem, hvorpaa den ene af Skytterne sprang frem, greb sin Bøsse og vilde løbe over en Mose. Men saa skød Skovrider Laurs Nielsen i Tønning 4 Lod gennem hans Hoved, saa han faldt død til Jorden. Den anden Skytte undkom imellem nogle Buske og Bjerge, saa man ikke kunde følge ham. Derpaa gik Rasmus Nielsen i Vissing og de andre til Stedet, hvor Skytten laa død og havde sin Bøsse i Haanden; og Hoppen, han havde redet paa, laa ogsaa og var død. Saa befalede Jægermesteren Rasmus Nielsen og de andre Bønder at tage Hoppen og Bøssen og føre dem til Addit, den døde Krybskytte vel ogsaa.

Saadan kan mange gamle Sagn sikkert have en Baggrund af Virkelighed, men kun et Tilfælde kan afsløre den.

Nord for Addit Skov ved Sydsiden af Salten Langsø ligger Addit næs Skov, der væsentlig bestaar af Bøg og er betydeligt udvidet ved Tilplantning af Gran. Denne Skov har den umistelige Fordel, at den ligger lige ud til en af Danmarks mest romantiske Søer, og en Vandring ad Skovstien langs Søbredden en straalende Sommerdag vil altid præge sig dybt i Erindringen. I Skoven ligger desuden de to smaa Idyller Geddesø og Lille Langsø. Ligesom Addit Skov hørte ogsaa denne i sin Tid, saaledes endnu 1731, til Vissingkloster og beskrives i det Aar som ca. 1 Fjerdingvej i Længden, men kun et Bøsseskud, hvor den var bredest. Den bestod dengang af Bøg, Eg og Birk og var i god Stand. (Jydske Saml. 3. R. VI, 164). I 1843 indbefattede den 95 Td. Ld. Fredskovareal, hvoraf de 71 var skovbevoksede. (Schythe: Skb. Amt, S. 588).

Røselundhed i 1731 et Stykke Egeskov, »lidet i Begreb« (v: Omfang), liggende nær Addit Skov. Ogsaa den tilhørte Vissingkloster. (Jydske Saml., anf. St.) Navnet kendes nu ikke mere. Det er muligvis det lille Skovstykke, der ligger Øst for Gaarden Lervejdal.

Træskoløkke kaldes en lille, stærkt bakket Skov Vest for Kragedal. Navnet bør naturligvis staves med ø og ikke med y (som man har set det), da det ikke har noget at gøre hverken med Lykkens Træsko eller Lykkens Galoscher. (Løkke = Indhegning).

Vissingkloster Skov er Navnet paa en Skov, der laa Vest for den oprindelige Gaard. Den kunde i 1619 føde 40 Svin og i 1640 30. (Østjydske Hjemstavn 1940, S. 34). Her var under Krigen 1644—45 hugget 73 Ege og 42 Bøge. (Orion II, 219).

I samme Skov var der i 1684 udvist 33 Træer, som Vissing Sognemænd skulde omhugge og føre til Rye Mølle, hvor det skulde bruges til Repa-

ration af Møllebroer og Aalekister. Men paa Birketetinget klager Amtsskriver Just Hansen i Skanderborg og siger: »Af samme Træer haver jeg for Betaling maattet lade omhugge 8 af de allerstørste, dertil brugt 4 Karle og betalt derfor 1 Rigsdaler, hvilke jeg begærer Bønderne mig igen maatte betale; samme Vissing Sognemænd vil ikke heller føre en Del udvist Tømmer fra Skovene til Møllen, men ligger endnu i Skoven 35 Læs, en Del deraf saa store, at der vil bruges 4 Heste for en Vogn.« (Rye Birks Tingbog 14/8 1684).

Vissingkloster Skov er nu vandret til Glemselens Lande. Evald Tang Kristensen bringer følgende Oplysning, der unægtelig lyder lidt fantastisk: »Der stod en stor egeskov paa Vissing Klosters mark vesten for byen ind imod Additnæs, og den blæste om paa en eneste nat i 1780. Byen bestod blot af to tvillinggaarde.« (E. T. Kristensen: Danske Sagn. Ny Række III, S. 278).

Ethvert Spor af Skoven er forsvundet; men paa Christian Willars' Kort over Skanderborg Rytterdistrikt fra 1723 ses Skovvækst Nord for Vengsø strækkende sig hen efter Addit Skov.

Naar der i 1843 (Schythe: Skanderb. Amt) tales om »Vissingkloster Skov«, maa hermed være ment Additnæs Skov.

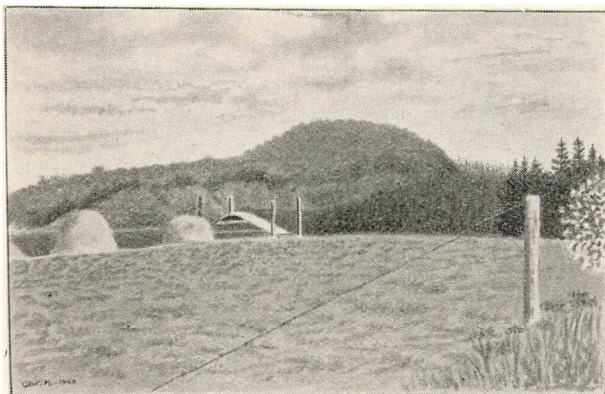
I Vissing Skov (hvorved vel skal forstaaes samtlige under Sønder-Vissing By hørende Skovpartier) var der ved Syn i 1645 under den første Svenskekrig hugget 501 Bøgestavne og 162 Egestavne. (Orion 1851, S. 220). I 1731 hedder det, at Vissing By har en temmelig vidtløftig Skov af Bøg og Eg; den gaar i en Halvmaane fra Syd til Vest ca. 1 Fjerdingvej. (Her maa dog være regnet forkert, thi Længden er mindst den dobbelte). I den sydlige Ende staar »trantvis« (tilfældigt) her og der nogle gamle Bøge, midt i Skoven gode Bøge og Ege, mange dog »tophallindt« (udgaaede i Toppen). Ingen synderlig Underskov, nogle høje »krumpen« Risbøge i Sønderskoven og noget Smaakrat i nogle Banker i Vesterskoven. Storvildt er næsten altid i Skoven. (Jydske Saml. 3. R. VI, 164). Al Skov til Sdr. Vissing tilhørte 1688 Kongen.

Ved et Syn over ulovlig Skovhugst i Sdr.-Vissing Skov 12/8 1720 blev følgende befunden: Paa Niels Nielsens Skifte en liden frisk Bøgestavn, hvoraf Træet skal være fundet hos Jens Jacobsen i Troelstrup til 1 Læs efter hans Karl Anders's Tilstaaelse. Jens Christensens Skifte 1 Bøg støvet (afhugget) nogle Grene. Af Rasmus Knudsens Skifte 1 liden Bøg afstøvet 1 Gren. Jens Rasmussens Skifte 1 Eg støvet, skal være angivet. Jens Jensens og Anders Andersens Skifte 1 Eg afstøvet en Gren, som de Vilholt Mænd skal have hugget. Jens Pedersens Skifte 1 maadelig Eg afhuggen og falden i en Bøg, hvor den endnu ligger, en hul dito Rod liden og noget raadden, en liden Eg afstøvet en Gren, en stor Eg midt afstøvet og Træet deraf fundet ved Vilholt Savlad. (Skanderb. Rytterdistr.s Justitsprot. 1720—23, Fol. 44.).

Sdr.-Vissing Skov kan prange med et Lindormesagn, meddelt Evald Tang Kristensen af Seminarieelev Jensen Vestbirk i Gedved. Det lyder saaledes:

For mange Aar siden havde en Lindorm sit Tilhold i Sdr.-Vissing Skov. Det var et forfærdeligt Uhyre, og naar det nu havde dræbt et Menneske eller Dyr, hvad der ikke saa sjældent skete, lagde den sig til Hvile i Trætoppene med Hovedet og Forkroppen oppe i et Træ og den øvrige Del af Kroppen og Halen hængende mellem nogle andre Træer. Dens Hud var saa tyk, at en Bøsseskugle prellede af mod den. Man søgte nu paa flere Maader at skille sig af med dette Uhyre, men alle Forsøg mislyk-

des. Saa hændte det sig en Dag, at en Skytte, der var bekendt for sine sikre Skud, gik gennem Skoven. Han saa da Lindormen hænge mellem Træerne og blev nu bange, for han vidste, at det ikke kunde nytte at skyde paa den, medmindre man kunde ramme den i Øjet. Saa gjorde han det Løfte til Gud, at han aldrig mere skulde løsne et Skud af sin Bøsse, hvis han nu vilde hjælpe ham til at dræbe Ormen. Han skød og ramte den godt nok i Øjet, og vel rystede den sin Krop saaledes, at Træerne omkring vaklede og flere af dem væltede, men den døde dog ikke af sine Saar. Da nogle Aar var gaaet, glemte Skytten det Løfte, han havde givet, og en Dag, da han atter gik paa Jagt, affyrede han Bøssen paa et Dyr, men aldrig saa snart, han havde gjort det, faldt han død om. (Skattegraveren 1884, I, S. 42).

Rødebanke.

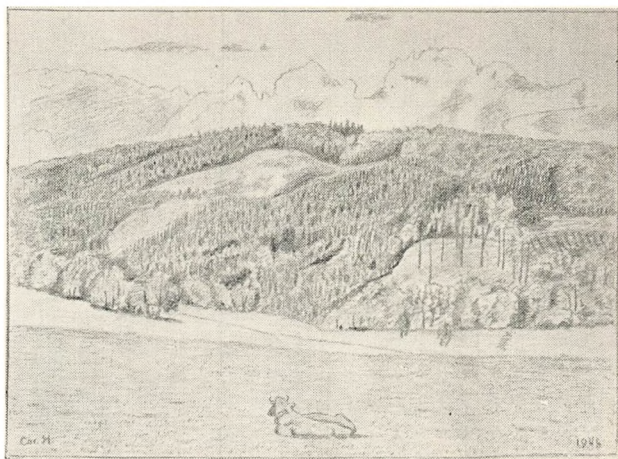
Nørreskov strækker sig fra Træskoløkke i flere Afdelinger Nord og Øst om Sdr.-Vissing. Den østlige Del har Fald ned mod Gudenaadalen — og dens Fald er stort. Skoven er stærkt kuperet; den giver ikke Addit Skov nogetsomhelst efter i Retning af brat opstigende Højder og afrundsdybe Slugter, hvor Mørket ligger og ruger. Den overstraler forsaavidt Addit Skov i Skønhed, som den mere overvejende bestaar af Bøg. En Vandring i denne Skov er ingen Sinecure, men den er fuld af festlige Overtaskelser. Paa Grund af Terrænet er Skoven imidlertid meget vildsom. Ingeniør Andersen paa Vissinggaard fortæller om en Mand fra Sdr. Vissing, endda en stedkendt Mand, der engang vilde skyde Genvej gennem Skoven. Han var gaaet hjemmefra ved 10-Tiden om Morgenen, men for vild i Skoven og vedblev at krydse omkring, indtil han endelig Klokken 6 Aften slap ud og var da helt udaset og elendig. For ham har Festligheden jo næppe været fremragende.

I Skoven Øst for Asdal hæver Rødebanke sig med majestætisk Stejlhed. Her oppe i disse forblæste Højder vokser der sært forvredne Ege og Bøge, en ren Troldekskov, der forlener Stedet med et oldingeagtigt Præg. Man kommer til at tænke paa Poeten Wadskjærs Udtryk »Bøgen med Egen antræde en Dans«. Men her ligner det nærmest en Dans af Benrade. Hist søger en mangedelt Eg med sine vredne Blækspruttearme at indfange den vandrende, og her knæler et affældigt Træ paa Jorden med to tynde anraabende Arme strakt mod Himlen.

Øst for Rødebanke sænker sig Røvedalen, en mægtig Slugt, fra hvis øverste Ende man faar præsenteret den mange Steder gentagne, men altid

lige dragende Udsigt mod Nord med Rye Sønderskovs blaanende Baggrundskulisse. Længere borte i Skoven, Syd for Vejen til Voervadsbro, har Ejeren af Vissinggaard ladet opføre et Udsigtstaarn af Bjælker. Herfra er der Udsyn saavel i Tid som i Rum, thi Historien kaster sit Strejflys over denne Egn ligefra Gudenaakulturens svundne Aartusinder til Harald Blaatands og Frederik II's Tider. Udsigten mod Øst er betagende i sin Vælde, mod Vest er den lukket af andre Skovhøjder. Tidligere saas Taarnet rage op over Træerne, men nu har de ved deres Vækst indsvøbt det i deres grønne Kaabe.

Paa et andet Højdepunkt i Skoven har bemeldte Ejer indrettet en Spejderhytte, kaldet »Moshytten«. Den ligger saa godt gemt, at selv Spejdere maa have svært ved at finde den.

Sønderskov, set fra Syd.

En Bakke sydligst i Nørreskov hedder Højkol. Den malerisk stejle Bakke Galtbækkol er tidligere omtalt. Syd for Skoven ligger Højbanke.

Nedenskov nævnes 1645, da her under Krigen af Fjenden var hugget 8 Egestavne og 18 Bøgestavne. (Orion 1851, S. 220). Den kaldes 1731 en temmelig stor Skov af store Bøge og Ege. En Del af dem var dog »tophollende«. Underskov var her næsten intet af. Her fandtes Sturvildt og nogle faa Raadyr. (Jydske Saml. 3. R. VI, 164). Skoven skilles fra Sønderskov ved en Slugt med en lille Rende i Bunden. Her er ellers flere Slugter med Fald mod Syd. To saadanne i den østre Ende af Skoven hedder Store- og Lille Kastkælder. Den ene af disse kan forsaavidt nok have Adkomst til Kældernavnet, som den forneden snævrer sig ind og minder om en skummel Bjergkløft med bratte Sider.

Sønderskov, sydligst i Sognet, er en Bjergskov ikke mindre end Sognets andre større Skove og har brat Fald ned mod den dybe Havbækkedal, der skiller Sdr. Vissing Sogn fra Tønning Sogn. Tværs gennem Skoven fra Nordvest til Sydøst gaar Mejdalen. Langs den fører en Vej forbi et Skovfogedhus. Sønderskoven har, om man saa maa sige, sine Force mere i det ydre end i det indre. Ikke saaledes at forstaa, at den ikke kan taale at ses indefra, men den kommer først rigtig til sin Ret, naar man betragter den sydfra. Gaar man op ad Vejen til Tønning og vender sig om — hvad man næppe undlader — da bliver man ikke just som Loths Hustru til en Saltstøtte,

men man er dog ikke langt fra at stivne og rodfæstes til Stedet ved det Syn, der her møder Øjet. Her har man Skoven foran sig i al sin opadstigende Vælde, og man føler ret, at man befinder sig midt i Højjylland. Naa, alt er jo relativt her i Verden. Vi ved saare vel, at der findes »langt højere Bjerger saa vide paa Jord«, men den jydsk Natur har nu ogsaa sin Majestæt, som ikke er afhængig af Højdemaalinger, men virker paa sin særlige Maade paa Sindet hos dem, der er i Stand til at opfange Naturens lønlige Tale.

Men ogsaa set fra den østre Side af Gudena er denne Skovstrækning sammen med Nørreskoven og Tønning Skov et herligt Skue, ikke mindst ved Aftenstid, naar de mørke Skovhøjder løfter deres kuplede Kontur op mod Solnedgangens Farvepragt.

Dyrelivet.

i Sognet har udfoldet sig rigt i Fortiden. Det vides, at her bl. a. har levet Uroksker og Ulve, velsagtens ogsaa Bjørne. De første og sidste tilhører dog en meget graa Oldtid, medens Ulvene har været at træffe til helt ind i Begyndelsen af forrige Aarhundrede. I 1674 var der tilsagt til Ulvejagt i Addit Skov, og i 1720 fremviste Knud Jensen og Niels Mortensen, begge af Sdr. Vissing, paa Skanderborg Rytterdistrikts Ting en gammel Ulv, som de paa-stod at have slaaet ihjel i en Grav i Vissing Skov. Den blev ophængt ved Tinget, og Mændene fik deres Betaling. (Skanderb. Rytterdistr.s Justitsprot. 15/5 1720). Aaret efter blev en Ulv skudt ved Pindsmølle (se under denne).

Om en Ulv her paa Egnen langt senere beretter en Mand følgende: Hans Moder havde fortalt, at de Addit Mænd var paa Klapjagt efter en Ulv saa sent som omkring 1814. De fik den jaget ned til Salten Langsø, men den svømmede over til den anden Side. Den bed et Par Kalve der; men saa kom de paa Jagt efter den derovre og fik den drevet nedefter Silkeborgkanten, hvor den bed baade Kalve og Faar. Saa blev den jaget ud i Søen der [formodentlig Silkeborg Langsø]. Nogle Folk fik fat i en Baad, sejlede ud i Søen og skød den. Meddelelsen fortæller, at der kom en Del Ulve herind i 1814. (E. T. Kristensen: Gl. Folks Fortællinger om det jydsk Almue I, Nr. 362).

Vildsvin fandtes i Mængde i de større Skovstrækninger i Tyrsting Herred og da utvivlsomt ogsaa her i Sognet. I 1734 skrives, at de har formeret sig i Overflod i det skanderborgske Rytterdistrikt (Hübertz: Staden og Stiftet Aarhus III, 190), og 1763 siges det, at »Vildsvin haves i de kongelige Vildbaner, særdeles i Schanderborg og Silkeborg Amter, hvor megen Korn Sæd af dem ødelægges, men andetsteds ere de rare« (sjældne). (Pontoppidans »Danske Atlas« I, 603).

Raadyr ses nu allevegne i de større Skove, medens Kronvildt i 1843 hørte til Sjældenhederne. Derimod forekom det her i 1731. Da det store Mattrup Gods eksisterede, kunde der i Velling- og Additskovene ikke sjældent ses 30—40 Stykker i een Flok. (Schythe: Skanderb. Amt, S. 609—10). I 1830 berettes, at til Sdr. Vissing Sogn hører megen Skov med mange Kron- og Daadyr og godt Fiskeri. (Chr. B. Jensens Provincial-Lexicon).

Paa de Egne, der hørte under den kgl. Vildtbane, saadan som her, kunde Hjortene gøre megen Skade paa Markerne. I 1763 skrives: »I Vildbanen maae hver Bonde-Bye holde sin Hyrde, ikke til at vogte det tamme Creatur, men til at vogte de besaaede Agre, for Hiorte, Raae- og Daae-Dyr.« (Danske Atl. I, 605).

Hvad Fuglevildtet angaar fortælles, at der ved Smaasøerne i Sognet, navnlig ved Nedenskov og Pindsmølle, fordem kunde skydes 100 Ænder paa

een Dag, medens man i 1843 maatte være glad ved at kunne bringe det til en halv Snes. (Schythe, S. 611). I Skovene og Plantagerne er der nu en Del Fasaner ligesom i andre Skovegne. I Addit Skov ruger Duehøge, og der findes en Masse Flagspætter og Grønspætter.

Om det lavere Dyreliv skal her blot anføres, hvad afdøde Gaardejer R. P. Randløv i Taaning har meddelt om en Overflod af Snoge: En gammel Kone (i Taaning) har fortalt, at paa Vissingkloster var der engang saa mange Snoge, at de gik ind i Husene og tog Ophold i Alkovesengene. Naar Pigerne redte Sengene, tog de derfor en Greb til at rode op i Sengehalmen med. Konen troede fuldt og fast, at de malkede Kjøerne, »og denne Tro er levende endnu« (1933). Randløv fortæller endvidere, at der var saa mange Snoge, at Kjøerne i lang Tid midt paa Sommeren ikke kunde komme ind i Nødset for dem. Kjøerne brølede og gjorde sig helt balstyrige, naar de kom til Døren. De maatte derfor anbringes paa en Eng ved Gaarden. (Jydske Saml. 5. R. IV¹, S. 216—17, 220).

At naturligvis ogsaa Hugormen findes her i Sognet, skal kun bemærkes for Fuldstændigheds Skyld; saa man ser altsaa, at ogsaa dette Paradis har sin Slange.

Vejene.

Hovedvejen gennem Sognet er i vore Dage Horsens—Silkeborg Chausséen. Den fandtes ikke som Hovedvej i 1787 — dengang eksisterede Silkeborg jo ikke som By. Vejen er paa Videnskabernes Selskabs Kort fra nævnte Aar afsat som almindelig Bivej. Den kom ligesom nu fra Bræstenbro og førte til Egnen Nord for Salten Aa. Den fulgte dog ikke den nuværende Vej, men gik Østen om Trebjerg Bakke, berettes der. Herfra førte den saa gennem Addit By og Skov til Gaarden Løndal. (Nærmere herom siden). Der findes endnu umiskendelige Spor af denne Vej Nord for Løndal, tilhøjre naar man kommer sydfra. Her ses nemlig inde mellem Træerne nogle dybe, jævnsides løbende Hulveje, der stiler ned mod Salten Bro. Men hvordan er man da engang kommen over Aadalen med dens bløde Engbund? vil Læseren maaske spørge. Ja, der maa jo være anlagt en Slags Vase eller Dæmning over Engene. Og dette vil sige, at Vejen ikke kan være ældgammel, thi i en fjernere Fortid indlod man sig ikke paa saadanne Kunster. Den nuværende Landevej blev anlagt i 1860'erne. Da Landskabsmaleren Harald Foss i Sommeren 1862 var paa Fodvandring til Silkeborg fra Burgaarde Kro, hvor han havde overnattet, fortæller han herom:

»Da jeg kom ind i den store og vildsomme Additskov, blev jeg snart forvirret af de utallige, sig krydsende Veje, der slet ikke stod på mit ellers så pålidelige Mansakort, så Følgen deraf blev den, at jeg gik vild, indtil jeg endelig øjnede en Udkant, hvor jeg skimtede en Hytte, hvis Ejer jeg spurgte om Vej. Men denne kunde kun give mig det Råd at vedblive at vandre udenom Skoven, indtil jeg nåede den halvfærdige Horsens—Silkeborgvej, der snart lå uopfyldt nede i Dalstrøgene, snart dannede grusbelagte Opfyldninger med bratte Afgrunde til alle Sider.« (Aarhus Stifts Aarb. 1947, S. 154).

Denne ret stærkt trafikerede Chaussé er fra Addit Skov ad Brædstrup til turistmæssigt set mager, skønt (eller fordi) den fører gennem Sognets i agrarisk Henseende bedste Del. Landskabet er her bleven kendeligt mat efter de store Kraftanstrengelser nord- og østerude.

I 1787 førte der gennem Sognet to Veje, der dengang gjaldt som Hovedveje og begge var bekendt som meget benyttede Ruter for Studedrifterne.

Den ene var den daværende Rye—Horsens Landevej, der gik, som den endnu i Hovedsagen gaar, fra Gammel-Rye over Pindsmølle, Tønning og Træden til Bræstenbro og derfra over Nim til Horsens. (Se nærmere Østjydsk Hjemstavn 1945, S. 122—27). Om denne Vejs sydlige Del indenfor Sdr. Vissing Sogn udtaler Professor T. Becker i 1839 følgende:

Veien gaaer Nord efter i en Dal [Havbækdalen], som mod Vest inde-sluttes af en lang skovklædt Bankeryg [Sønderskov—Nedenskov], mod Øst af nøgne Lyngbanker, der giver Egnen et meget vildt Udseende, hvortil den fuldkomne Mangel paa Huse samt Markernes Ufrugtbarhed ikke bidrager saa lidt.« (Orion 1839 I, 271).

Omkring 1804 rejste Præsten L. M. Wedel fra Aale til Randers. Ogsaa han er kommen denne Vej, eftersom han passerede Vissingkloster og Gammel-Rye, og han fortæller da i sin Rejsebeskrivelse, at han »saae der mange prægtige Natur-Scener igjennem de bugtede Veje omkring ved de mange Søer, hvor Skov, Krat og Marker afvexle med hinanden, snart er man i en dyb Dal, snart paa en Bjergryg, hvorfra haves en viid Udsigt.« (S. M. Wedels Indenlandske Rejse II, 345). Man tør vel nok antyde, at denne Beskrivelse passer særdeles godt, specielt paa denne Egn.

Udfor Nordenden af Lægensø støder denne gamle Vej vinkelret ud paa Vissing—Voervadsbro Vejen, og man faar det Indtryk, at den ikke gaar læn-gere. Men ser man nøjere efter, opdager man, at den, undselig og næsten ubemærket, lister sig frem paa den anden Side af Voervadsbrovejen og fortsætter sin Kurs nordpaa som en sandet Markvej. Her slæber disse hen-sygnende Rester af en fordums Alfarvej sig møjsommeligt frem Øst om de tørlagte Store- og Lille Fuglsøer, som nu er Mose. Saa kravler Vejen op over en Bakke med en gudbenaadet Udsigt, hvorpaa den stilfærdigt lister sig ned og slutter sig sammen med den Vej, der gaar fra Voervadsbro forbi Pindsmølle til Vejkrydset overfor Sukkertoppen. Her antager den atter sit for-ladte Præg og holder samme Kurs langs nogle Plantager og Øst om Blidsø, hvorfra den bred og sandet stiler ned gennem den nedlagte Flygtningelejr og munder ud i det nyere Vejstykke lidt forbi Brudesø.

Men fra det omtalte Vejkryds slaar den nu benyttede Vej et Sving til højre og fører i en østlig Bue forbi Brudesø til Salten Bro. Ved denne Vej ses en landskabelig og geologisk interessant Fremtoning. Omtrent 1 km før man kommer til Gaarden Lysholt, begynder der Nord for Vejen en brat af-skaaren Bakkeskrænt, der kan minde om en Jernbanedæmning eller en gammel Strandvold, hvad den faktisk ogsaa er. Den er nemlig afskaaren af Gudena i en fjern Jordperiode, da Aaen som en mægtig Flod naaede herop til. Bevokset med Lyng, rød Svingel og et frodigt Krat af høje Enebærbuske strækker denne Brink sig mod Nordøst hen til Lysholt.

Den anden gamle Studevej skilles fra forrige ved det førnævnte Vejkryds og gik, som den endnu gaar som Bivej, op over S p a n g s b a n k e og ned over S p a n g s b r o (ved Afløbet fra Vengsø til Pindsmølle) og saa videre herfra, et kort Stykke som Hulvej, op gennem Skov. Denne Hulvej kaldes V i e - h u l l e t. Om den fortæller M. Møller:

»Viehullet er nok ellers et fordægtigt Sted, hvor der — maaske nok mest i fordums Dage — har færdedes en Del Skidteri. Saadan hændte det Jens Madsen en Aften, han kørte derigennem, at Hestene stod stille og ikke var til at formaa til at gaa videre. Men saa blev han jo va'r, at der hang en Mand oppe i et Træ ved Siden af Vejen. Han betænkte sig lidt, saa slog han Korsets Tegn og sagde: »I Guds Navn!« og saa blev Manden borte, og han kunde køre igen. — Ja, saa er der nogen, der siger,

at hver Juleaften gaar der en Mand uden Hoved, andre har undertiden set en hovedløs So paa samme Sted . . . Der er jo endelig ogsaa bleven slaaet en Mand ihjel der oppe paa Skrænten. Han hed nok Ras Busk og havde en lille Ejendom i Nærheden af Fuglsø, den store, men han var nok en skummel Fyr, der ikke kunde med nogen, og en Morgen laa han altsaa paa Brinken Vest for Hulvejen med smadret Hoved. (Aarh. St. Aarb. 1931, S. 189—90).

Begivenheden er historisk, men man har ikke kunnet opgive noget nærmere Tidspunkt (ca. 1840?).

Paa dette fordægtige Sted blev Vejen ved et mægtigt Regnskyl under den sidste Verdenskrig ganske bortreven, saa den maatte helt omlægges.

Et andet Sagn beretter følgende:

Ved den samme Vej nedenfor den forrige Præstegaard (der laa Nord for Kirken) er der en Kratskov, som kaldes Hvidhule. Der var engang en Karl, som tjente i Præstegaarden, bleven dræbt for en Piges Skyld. Paa lidelige Folk, som var kommen der forbi om Aftenen, fortalte, at de havde set et hvidt Spøgelse bevæge sig inde mellem Træerne. De mente, at det var den dræbte Karl, som gik igen. Der var derfor ikke mange, som vovede sig der forbi om Aftenen. Fortælleren af Sagnet havde været i Rye, og det blev Aften, inden han begav sig paa Hjemvejen. Da han gaar forbi Hvidhule, ser han noget hvidt inde mellem Træerne. Han blev straks bange og troede, at det var den dræbte Karl, men saa hører han, at det rasler i Løvet, og i den Formening, at Gengangere altid bevæger sig lydløst, gaar han ind for at se efter, og saa var det et af Præstens Svin, som gik og aad Olden. (Dansk Folkemindesaml.).

Paa Øst-, eller om man vil, Sydsiden af samme Vej er der et Par Smaadale, som det er værd at omtale. Langs med et lille Skovstykke, K ø l s k o v, kommer S k r a a s d a l oppe fra Højderne og lidt østligere S k o v d a l s s k r e d, ved hvis øverste Ende en træbevokset Bakkeknode skyder sig malerisk frem og spalter Dalen i to Grene. Vejen gaar nu op gennem Vissing By og derfra videre over den tidligere Sdr. Vissing Hede og over Burgaarde til Mattrup Ladegaard, hvor der i sin Tid var Opstaldningsstation for Stude. Derfra gik den til Hundshoved, hvor den traf den gamle historiske Hærvej, ad hvilken Studene saa blev drevet videre sydpaa.

Sognevejen gaar fra Sdr. Vissing over Voervadsbro til Voerladegaard, men havde forhen en anden Retning. I 1829 siges om den, at »den løber giennem Skovbakker og Huulveie og er om Vinteren meget besværlig«. (J. Møller: Danmarks geistl. Embeder IV, 258). Ja, det tror man saa gerne, naar man har set den. Den gaar her endnu som en simpel Skov- og Markvej straks udenfor Vissing By til venstre ned mod Gudenaadalen. Først styrter den sig ned gennem en Slugt, gaar Nord om Galtbækkol ind gennem Nørreskoven forbi et gammelt malerisk Hus, svinger saa i sydøstlig Retning og gaar derefter oppe paa Kanten af Højlandets nederste stejle Fald og stiler saa mellem Træer og Buskads ned i Dalen, hvor den træffer den moderne Sognevej. Denne blev anlagt ca. 1885 og holder en temmelig lige Kurs. Fra Gaarden Vangsbo gaar den næsten 1½ km tildels meget stejlt nedad til Dalbunden. Naar man kommer lidt op ad Bakken mod Voervadsbro, bør man se sig tilbage mod Vest. Her møder Øjet et sjældent storstilet Syn over mod de brat opstigende Skove, kronede af Galtbækkols markante Silhuet.

Vejen fra Vissing til Addit er som Slangens Vej over Klippen, den bølger op og ned, ud og ind, og er altsaa ikke kedelig. Den passerer Vestenden af den skovkransede M ø l l e d a l, der fører ud i Brededal.

Af andre Veje var der i 1787 ligesom nu den, der fra Vejskæringspunktet ved Vissingkloster gaar mellem Rødesø og Vengsø forbi Kongens Høj op til Addit, samt Vissing—Vinding og Vissing—Brædstrup Vejene. Blandt den nyeste Tids Veje er den smukkeste uden Sammenligning den, der gaar fra Addit nordpaa gennem Skoven forbi Addithus til lidt Nord for Løndal, hvor den træffer Horsens—Silkeborg Landevej (se iøvrigt under Addit Skov).

Den gamle Vej fra Rye til Addit gaar (og gik i 1787) fra Brudesø over Sandmarkerne og (nu i vore Dage) gennem en Del af den Nord for Oversø liggende Plantage. Vejfarende (og navnlig Cyklist) foretrækker dog med god Grund en nordligere gaaende af Tyskerne anlagt og aldrig fuldført dejlig Cementvej inde i Plantagen. Langs den østlige Side af denne Vej ses inde mellem Træerne en Række Kanonstillinger, som (heldigvis tavse) Minder

Vejsving mellem Sønder Vissing og Addit.

om Besættelsestiden. Fra Plantagen gaar Vejen Nord om Rødesø og siden stejlt opad gennem den sydøstlige Del af Addit Skov. Vejen kaldes her *R y e h u l e*, fordi den er Hulvejen til Rye. Fra Addit har Vejen sammen med Vejen fra Brædstrup ført videre vestpaa og vringlet sig frem gennem Addit Skov mod Salten. Inde i Skovdybet findes en gammel mosgroet Hulvej. Ja, den »findes«, men næsten kun ved et Lykketræf. Jeg var engang eller to stødt paa den under mine Strejftog i Skoven; men da jeg senere fik den Tanke, at det kunde være den gamle Addit-Salten Vej og vilde tage den nøjere i Eftersyn, fandt jeg den først igen efter megen besværlig Omflakken — ved Hjælp af en pludselig Indskydelse. Det nytter ikke at stile i lige Linie mod dens formodede Skjulested, det forbyder de hartad ubestigelige Bakker. Men altsaa, Vejen gaar, mestendels som Hulvej, kantet med Mos, Bregner og Blaabærris, i en stor Bugt Nord om Stibjerg og støder ud til Addithusvejen, som den saa gaar i Spænd med ned til Silkeborg Landevej. Ved sit dybe Leje og forældede Præg er den væsensforskellig fra de andre Skovveje og røber sig som en gammel Færdselsvej, omend ikke af de betydelige. I dens Nærhed oppe paa en Bakkeskrænt staar en gammel tykmavet Eg med lange Grene ud til Siderne. (Se Billede S. 16). Længere nede mod Løndalen ses endnu i Skoven et Stykke af den gamle Vej til højre for den nuværende, naar man kommer fra Addithus. Vejens Fald gennem Skoven gaar under Navnet »S a l t e n L i«.

Jeg har passeret denne forborgne og affældige Vej en graadtung Oktober-aften, da Mørket begyndte at liste sig frem og al en stor Skovs Kogleri sivede

ud fra alle Kløfter og Kroge, da sænkede der sig Troldestemning over den gamle Hulvej, hvor ingen Rejsende mere færdes.

Fra Sdr. Vissing fører en Vej forbi Nordmandskær og mellem Nørre- og Sønderskov mundende ud i den gamle Rye—Horsens Landevej mellem Havbækgaard og Havbækdalen efter at have passeret gennem et Hjørne af Skoven Nedenskov.

Foruden af disse Veje gennemkrydses Sognet af et Utal af Smaaveje, ofte mere eller mindre markvejagtige. De fører saa at sige alle ud i charmerende Omgivelser mellem Bakker og Søer og forbi gamle Huse i en forældet Stil, der griber en om Hjertet, fordi de saa rørende minder os om vor nu saa

Addit-Salten Vejen i Addit Skov.

fjerne Barndomstid. De to mest idylliske af disse Veje gaar henholdsvis gennem Aasdal og Kragedal.

En af disse Markveje (ret farbar) frister mig til nærmere Omtale. Den fører gennem Additnæs fra Broen mellem Salten Langsø og Køgesø langs Skovkanten og Syd om Stejlholt Sø og Kragssø til Ryevejen.

Additnæs har sit særlige Præg ved sine Birkemoser, gennem hvilke Aasbæk snor sig i yndefulde Sving, og ved sine tørre Sandstrækninger, bevoksede med stift Græs og Lyng. Man er her i en Verden for sig, der uforbeholdent lægger al sin ydmyge Skønhed for Dagen. Dens Horisont er overalt begrænset af nære og fjerne Skovhøjder, og dens Ensomheds Trylleri er umiskendelig. Paa saadanne bortgemte og verdensfjerne Omraader har Tanken Tendens til at trænge ud over sin rumlige Begrænsning. Thi der er en Verden bag den, vi opfatter med vore fysiske Sanser, og den kaster i en lykkelig Stund sit Genskær over vor inferiøre Verden og løfter den op i et højere Plan.

Ved Stejlholt Sø kommer vi ud paa en lille bedaarende Hedestrækning, som jeg vil ønske, man altid vil lade ligge urørt, klædt i sin mørke Lyngdragt. Heroppe fra ser man ned over Salten Langsø og har Rye Sønderskovs pompøse Højder lige en face. Denne lille Hede er et umistelig Islæt i dette egenartede Landskab.

Det er saa sandt, saa sandt, hvad Jeppe Aakjær siger:

Saa fattig blev, Danmark, vel ej dine Kaar,
saa lidt gav ej Rugen i Trave,
at ej du har Raad til en Blomst i dit Haar,
en Lyngkrans til Fædrenes Grave.

Men der er en anden lille Lyngstrækning, dog af en helt anden Type, som jeg ikke kan afstaa fra at omtale her, skønt den ligger udenfor Additnæs. Den strækker sig nedenfor Addit Skov hen mod Salten Langsø og Køgesø. Et Hjulspor fører gennem Lyngen ud i dette lille Eventyrland, hvor spredt staaende Birke, Enebærbuske og selvsaade Bjergfyrrer væver deres grønne Islæt ind i Lyngens mørkere Bund. Et enkelt Sted spættes Lyngen af Svingelens sarte lyserøde af Solen gennemlyste Aks, mens gulgrønt skinnende Sumpgræs og blomstrende Klokkelyng blander nye Farvetoner ind i Billedet. Ingen menneskelig Bolig øjnes — hvis man da vil være saa venlig ikke at bemærke en Stump blaat Tag, der rager op over Træerne nede under Addit Skov. Om hele dette Maleri danner Højskovene en flatterende Ramme. Der er Landskaber, som fylder Sindet med en lønlig Attraa, en Hengivelse uden Forbehold, og stille toner i Hjertet den gamle Digters Ord: Blomster fra Paradisets Enge.

Oldtidsminder.

Den allerførste Bosættelse af Mennesker her i Sognet, den saakaldte Gudenaakultur, gaar vel 4—5000 Aar tilbage.*) Ad Gudenaens Vandvej er en Urbefolkning indvandret og har bosat sig langs dens Bredder, hvor der findes ikke faa Bopladsler fra dette Tidsrum. Saaledes er der Øst for Vissinggaard en stor Boplads, hvor der er fundet adskillige Oldsager (en Økse, en Mejssel, Mikrolitter, Flinteffald m. m.) samt et Ildsted. Andre Bopladsler fra samme Tidsrum findes ved Revelmo (her fandt man en Økse, dannet af Urokseben), Elleskifte, Syd for Voervadsbro Andelsmejeri samt nordligere langs Gudena og Salten Aa til Østenden af Salten Langsø. Ogsaa paa disse Steder er der fundet en stor Mængde Oldsager. (Se iøvrigt Aarb. f. nord. Oldkynd. 1937, S. 41—47).

Ved Aarhus' historiske Samfunds Sommermøde i Sdr. Vissing 27/6 1920 udtalte Dr. phil. Marius Kristensen: »Vi staar her i en af de ældste Bygder i Danmark, hvis vi kan tro Stednavnes og Oldsagernes Vidnesbyrd.« Man ser Tegnene paa en stærk Oldtidsbebyggelse i de ualmindeligt talrige Kæmpehøje, af hvilke ganske vist de fleste kun røber sig i Landskabet som mere eller mindre svage Forhøjninger paa Markerne, blege Genfærd af ukendte »Fædres Grave«. Alligevel er der ikke faa tilbage, dog oftest mere eller mindre ødelagte ved Afgravninger. Ialt kendes der i Sognet ca. 130 Gravhøje. Alene omkring Addit By fandtes der i 1870'erne 37 Høje og Rester af saadanne. En af de forsvundne Høje kaldtes H u l h ø j paa Grund af en Ud-huling i Midten, to andre hed K e l d h ø j e n e. I Markbogen af 1683 nævnes B a v n e h ø j, K l a a e n s h ø j og K i e l h ø j (vel Keldhøjene). I de af Kammerherre Sehested udgravne Høje paa Addit Mark fandtes en Del Sten- og Bronzesager samt nogle brændte Ben. Paa P i n d b a k k e n Øst for Addit Mølle fandtes i 1903 et itubrudt Guldarmbaand, nogle Guldperler og et Bronzekar.

Fra Addit strækker der sig et Parti med Høje hen mod Sdr. Vissing. Disse

*) Den lokale Arkæolog Chr. Hull, Nationalmuseets Tillidsmand paa Oldtidsomraadet her paa Egnen, mener mindst 7000 Aar.

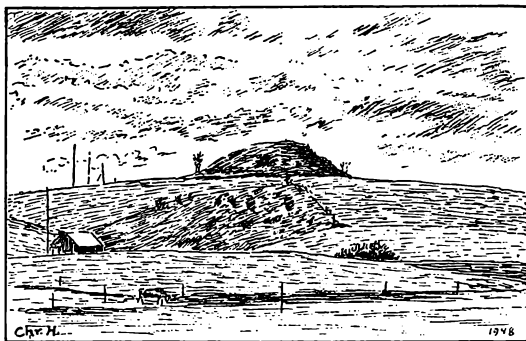
Grave menes hovedsageligt at stamme fra Bronzealderen. I flere af Højene ved Sdr. Vissing er der gjort Fund fra Stenalderen, navnlig Enkeltgrave.

Den største af Gravhøjene paa Addit Mark er Kongens Høj. Den er anselig og højtliggende, delvis bevokset med Træer, som i sin Tid skal

Kongens Høj.

være plantet her. Der er Spor af, at den har været omgivet af en Krans af Sten langs Foden. Heller ikke denne ærværdige Høj har man kunnet lade i Fred. Formodentlig har man været paa Skattejagt. Det hedder sig nemlig, at i Højen skal være begravet en mægtig Høvding («Konge»), der laa i Strid med en lignende Herre i Sdr. Vissing. Professor Tyge Becker fortæller, at der i Højen skal bo en Bjergmand, som har en stor Skat. Engang var der nogle, som gravede efter denne; de fik virkelig ogsaa fat i en stor Kiste, men da i det samme en af Mændene saa hen til Addit By, syntes han, at den stod i lys Lue, hvorpaa de af Forskrækkelse slap Kisten, som straks derpaa sank i Jorden. (Orion 1839 I, 243). Lignende Sagn forekommer forøvrigt meget almindeligt. Der er en anden Version af det hos Evald Tang Kristensen:

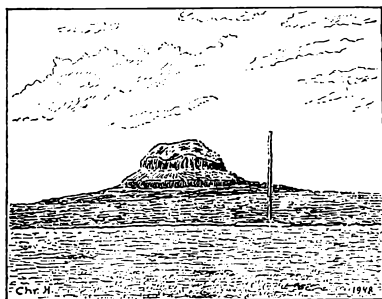
Trebjerg Bakke.

Ude i Ajt [Addit] er der saa mange Høje, og iblandt dem er en, der kaldes Kongehøj. Der mente de, der var en Konge begravet. Saa blev de Ajt Mænd enige om at grave i den Høj for at finde nogle Skatte. De gravede, og der kom lige saadan baade et og andet, først en Hund, og han rendte og hoppede længe, men de blev ved at grave. Endelig kom de nær Kisten og var ved at hive den op. Kokken rendte og gjorde saa mange Kunster, og saa slog den en stor S... Da siger den ene: »Det var da en allerhovedes S... af en Kok.« Saa var det forbi. Folkene strøg nu hen i nogle Høje ikke langt derfra, som hedder Klovnhøje, der troede de, Kokken var rendt hen med Skatten, og saa begyndte de der. Men det var forbi, der var ingenting at finde. (Danske Sagn III, S. 448).

Af andre benævnte Høje er der de sørgelige Rester af Eshøj paa Addit Hede nær ved Sognegrænsen. Den er afgravet saa stærkt paa to af Siderne, at der næsten kun staar en smal Kam tilbage. Ophavsmanden til denne Vandalisme har vel tænkt som Harlekin i »Sct. Hans Aftenspil«:

De Gravhøje skulde Fanden flytte!
De staar her og gør ikke den mindste Nytte.

Sydligere ligger Øst for Landevejen en temmelig anselig og ret velbevaret Høj paa Trebjerg Bakke, og i dens Nærhed findes Spor efter to andre Gravhøje. Paa Generalstabens Kort fra 1872 findes afsat 2 »Trebjerghøje«. Den bevarede Høj har en Fodkrans af Sten. Nord for Vejen fra Sdr. Vissing til Burgaarde findes Bavneshøj, hvor Tyskerne under den sidste Verdens-

Mejlhøj.

krig havde en Lyttepost, og Bredhøj, stor i Omfang, flad og lyngbevokset. Den er afgravet ved Foden, hvor Randsten ses. Lidt sydligere ligger Mejlhøj. Den minder ikke saa lidt om en rundpudlet Hat, et Udseende den har faaet ved Afgravning, tilsyneladende af Kreaturkløve. Nær Mejlhøj ligger en anden, ubenævnt Høj. Den er ret velbevaret, skønt noget affladet i Toppen, men med det herligste Blomsterflor. Man kommer uvilkaarligt til at tænke paa den gamle smægtende Vise om Hjalmar og Hulda:

Paa blomsterklædt Bakke sad Hjalmar saa tavs,
thi Afskedens Time var nær —

I dette Tilfælde var det dog Sommerens Afsked, jeg tænkte paa, thi den gør altid Sindet tavst.

Men vi maa videre til den næste Høj. Den kaldes Hans' Høj og ligger nær den vestre Ende af Sønderskoven paa en høj Mark. Selv er den lav og ubetydelig, men den overstraalet af andre ved at indeholde et 4-sidet Dysekammer, der maaler indvendigt i Længden 1,8 m, i Bredden 0,65 m. Over Kammeret ligger en Dæksten. Ved Undersøgelserne i 1901 blev her fundet en Dolk af Flint og et større, bredt Flintblad, derimod ingen Skeletrester. Hele Graven fandtes fyldt med løs Jord. (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1910, S. 227—29).

Nordligere og Øst for Nørreskov ligger Loddenhøj, ikke særlig stor, men ret velbevaret og lynggroet med nogle Buske paa. Nede i et Hjørne af Vissinggaards Have ligger Bjergmandshøj. I Midten findes en rund Lavning, omgivet af Sten; heri ses en større Stue, vel Rester af et Gravkammer. Om denne Høj fortælles, at det skal være en »Høvdingebegravelse«

fra Bronzealderen. Den blev udgravet omkring 1900, hvorved der blev fundet Urner og et Bronzesværd. Desværre blev disse Sager fjærnet, men en smuk Stenøkse opbevares i Ingeniør Andersens Samling paa Vissinggaard. Højen er istandsat af samme. Der fortæltes af gamle Folk i Vissing, at der tidligere er set stærke Lysskær omkring Højen, som om den løftede sig. (Meddelt af Ing. Andersen).

Nordøstligst i Sognet Syd for Brudesø har der ligget en halv Snes Gravhøje, kaldet Kæltringhøjene. Nogle af dem blev sløjfede ved Anlægget af Flyvepladsen, Resten skaffede Tyskerne af Vejen, da de anlagde deres Militærlejr her under Besættelsen. Disse Høje menes at have dækket Stenalders Enkeltgrave. Ved Salten As Udløb fra Salten Langsø ligger en lille lav Høj paa fladt Land.

Dyssekammeret i Hans' Høj. — Fot.: Nationalmuseet 1910.

Før i Tiden skal der have været to Gravhøje, hver paa sin Side af Gudena mellem Vissing og Voerladegaard. Den paa den østre Side (Syd for sidstnævnte By) hed H e l l e h ø j, den paa den vestre S n e k k e h ø j. Et Sagn beretter, at de fik drevet Bjergmanden ud af Hellehøj, og da kvad han: »Maa A ikke i Hellehøj blyw, saa skal I la mæ saa laandt nedkast, te I skal mæ aldrig af Snekkehøj dryw.« (E. T. Kristensen: Danske Sagn I, 431).

Et ejendommeligt Minde om Oldtidfolkets Virksomhed er »K i r k e g a a r d e n« i Addit Skov. Der ses her Spor af Opdyrkning i Skovens østlige Del, hvor Træerne i hin fjerne Tid altsaa er bleven ryddede, medens Arealet senere er tilgroet. Stedet blev i 1877—78 undersøgt af Arkæologen, Kammerherre Sehested, der herom skriver:

I Addit Skov bemærkede Forfatteren nogle ejendommelige Stenlægninger, der afgrændsede firsidede, som Terrasser afgravede Pladser. De forekomme over en Strækning af ca. 50 Tdr. Land, og i Folkemunde kaldes denne Deel af Skoven »Kirkegaarden«. Navnet forklares af Bønderne ved Henviisning til Ligheden mellem Steenlægningerne og sammenfaldne Kirkegaardsdiger. I fordums Tid laa Stenene tydeligere end nu; Kreaturerne græssede i Skoven og hindrede Plantevæksten i at dække den saa tæt som i vore Dage. »Der skal have ligget en By, hvis Beboere uddøde i Pestens Tid,« siger nogle, som sammenligne Indhegningerne med Bygningspladser.«

Paa »Kirkegaarden« fandtes Skaar af Lerkar, Brudstykker af en Stridsøkse af Sten og et lille Stykke af en forgyldt Bronzeplade med Ornamenter i den yngre Jernalders Stil samt en Granitkugle med Facetter. (N. B. F. Sehested: Archæologiske Undersøgelser, S. 117—18).

Paa Gaardejer Laurs Laursens Mark Syd for Sdr. Vissing stødte man ca. 1927 paa en Stensætning, der viste sig at indeholde et meget smukt Gravkammer. Her fandtes nogle Urner og store Flintspyd.

Endelig kan nævnes, at Gaardejer A. Møldrups i Sdr. Vissing under Pløjning i Begyndelsen af 1933 stødte paa en stor Sten. Denne vilde han fjærne for ikke at beskadige Plovjernet, og traf da under Arbejdet paa en Del Urneskaar, vistnok af Madkar. Sagkyndige mente, at man her var truffen paa et Fyrsted fra den romerske Jernalder. Paa Stedet fandtes en Del forkullede Partikler. (Silkeborg Venstrebl. 16/1 1933).

Til Oldtidsminderne maa ogsaa henregnes nogle hellige Kilder her i Sognet. Nær Vissing By ved Vejen til Gammel-Rye fandtes tidligere den saakaldte F r e d s k i l d e. Den er nu overdækket af et lille Træskur, hvorfra Vandet pumpes op til John Rolskovs Planteskole ovenfor. Kilden fandtes tidligere paa den nordre Side af Vejen, siger J. Rolskov, men blev saa flyttet til dens nuværende Plads. Navnet er sandsynligvis en Forvanskning af »Frejas Kilde«, thi der skal tidligere have været en anden Kilde paa Skoleloden nærmere Byen, som kaldtes F r ø r s k i l d e, men den er nu udtørret og kastet til. Forhen skal der have været endnu en Kilde ved Vissing, som besad helbredende Kraft, men hvor denne Kilde har haft sin Plads, vides vist ikke. Muligvis er det den Kilde, som skal have været »paa Gaden« midt i Byen. (Aarhus Stifts Aarb. 1926, S. 20). Maaske har den haft sin Plads i den skaalformede Sænkning overfor Brugsforeningen, hvor der i ældre Tid har staaet en fælles Bybrønd.

Endvidere fortæller den oftere nævnte M. Møller, at der i det lille Dalstrøg Skovdalsskred har været en Kilde, kaldet T u s k i l d e. Hvis det skal betyde Thorskilde, saa har vi snart Nordens halve Gudekor forsamlet her ved Sdr. Vissing.

Inde i Addit Skov findes der ogsaa en »hellig Kilde«, kaldet S k o v k i l d e n. Den ses Nord for Sandgraven ved den Vej, der fra Addit fører forbi Addithus Frugtplantage. Kilden er indrammet af tilhugne Kampesten, og dens Vand løber i en lille Rende nordpaa og udmunder i et Bassin i et mindre Haveanlæg, der hører til Addithus.

Et andet Minde om Oldtidskultur er den Udsmeltning af jydsk Jern, der har fundet Sted omkring Sdr. Vissing. Kirkegaardsdiget siges at indeholde talrige Slaggestykker, og Beboerne kan paavise flere Steder, hvor der findes Slaggepletter. (Jydske Saml. 5. R. IV², 152—53).

Nu er Hovedparten af de omtalte Fortidsminder forsvundet. »Vi søger Slægtens Gang i stort og smaat,« siger Jeppe Aakjær. Det svundne har en sær dragende Magt. Tanken gaar tilbage til Fortiden og forsøger at genskabe den. Og vi spejder efter vort eget tabte Paradis. Thi de inderligste Naturindtryk fik vi i Barndommens Dage, men de insugedes ubevidst. Og nu som ældre søger vi at rekonstruere det svundne, fordi vi ikke i Nutiden kan finde de sjælelige Indtryk, som dengang nedfældedes i vort Sind. Og da maa vi ofte sige med den gamle Digter Anders Bording:

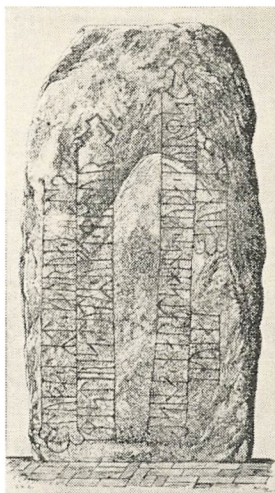
Vel mangan Plads staar overgroed
med Nelde, Græs og Skrepper,
hvor før vor Ungdoms Troja stoed
og Sorrig hørdes neppe.

★

Endelig kommer vi nu til Sognets maaske mest interessante Fortidsminder, nemlig de to R u n e s t e n e i Kirken. Egentlig hører de hjemme i Be-

gyndelsen af Middelalderen; men det vil dog næppe anses for upassende at omtale dem her i Forbindelse med Sognets Oldtidsforhold.

Den største og mest historisk berømte af disse Runestene fandtes 1836 i Kirkegaardsdigets østre Side, hvor den dannede Sidestenen til Kirkegaardsporten. Antagelig har den ligesom den mindre Runesten fra først af staaet paa eller ved en Høj i Nærheden. Gamle Folk i Sdr. Vissing fortalte i 1870'erne, at der forhen har ligget en Gravhøj paa det Sted, hvor Kirkens Vaabenhus nu er, og at den store Runesten har staaet ved denne Høj. Den blev sløjffet og Jorden anvendt til at fylde nogle Begravelser ved Alteret med, (Præstekaldets Liber daticus). Det var Pastor J. L. Rohmann i Tønning, der opdagede den store Runesten, hvorpaa den blev undersøgt af Arkæologen P. G.

Den store Runesten.

Thorsen (se hans Skrift: »Den søndervissingske Runesten beskrevet og forklaret.« Kbh. 1839) og 1838 anbragt i Vaabenhuset. Derfra blev den i 1897 flyttet ind i Kirken, hvor den nu staaer under Orgelet. Dens Indskrift lyder (jfr. Andr. Bæksted: Jyllands Runestene. 1948):

tufa · let · kaurua · kubl
 mistiuus · tutiR · uft · muþur
 sina · kuna*) harats · hins · kuþa · kurms
 sunaR

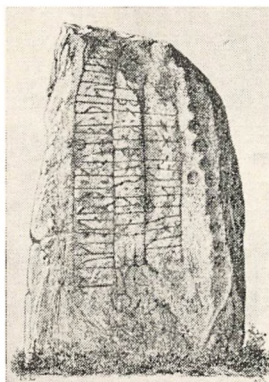
Paa Nutidsdansk: Tova lod gøre Mindesmærke, Mistivis Datter, Harald hin gode Gormssøns Kone, efter sin Moder.

Her faar vi den interessante Oplysning, at Harald den gode, eller, som han nu kaldes, Harald Blaatand var gift med en Datter af Obotrterkongen Mistivoj (Mistivi eller Mistui), der ødelagde Hamburg 983 og døde ca. 990. Han og Harald Blaatand havde en fælles Fjende i den tyske Kejser Otto II, hvorfor de sandsynligvis har støttet hinanden mod Kejseren. Haralds Dronning hed altsaa Tova. I en gammel Rune-Kongerække kaldes hun Tora. (Se iøv. Antiquar. Tidsskr. 1852—54, S. 289—98). Professor Tyge Becker fortæller, at Folk paa Egnen i 1830'erne troede, at der paa Stenen har staaet,

*) Anbragt under Linjen som en Rettelse.

hvor der fandtes en stor Skat begravet, hvilket mentes at være enten paa Skovsbjerg ved Gammel-Rye eller paa Himmelbjerget. (Orion 1839 I, 282). Altid er det store Skatte, Folks Hjerner i Fortiden har haft deres Postyr med (i vore Dage er det store Skatter).

Den Omstændighed, at Harald Blaatands Svigermoder har faaet sin Mindesten i Sdr. Vissing, har fremkaldt den nærliggende Tanke, at der her har ligget en K o n g s g a a r d før Vissing Klosters Tid, en Mening, som bl. a. fastholdtes af Dr. phil. Marius Kristensen. (Se Aarh. Stifts Aarb. 1921, S. 154). Historisk ved man ikke noget om den, men Harald Blaatands Svigermoder kan næppe være død her, hvis ikke der her har ligget en kongelig Ejendom. Forbindelsen med det ikke altfor fjærne gamle Kongesæde i Jelling synes da ogsaa en naturlig Tanke. Folketroen har ogsaa haft fat i denne

Den lille Runesten.

Kongeborg, idet Sagnet fortæller, at Kongen havde et Slot i Sdr. Vissing beliggende lidt Syd for Kirken. Her er Sagnet tydeligvis løbet med Limstangen og har forvekslet dette Slot med Frederik II's Jagthus, der netop laa her. Iøvrigt er det ikke uden Interesse, at »Harald Blaatands Skat« ifølge Folketroen skal være nedgravet Øst for Byen; men det er — forstaaeligt nok — ikke lykkedes at finde den. Sagnet vil ydermere vide, at Kongen selv skal være begravet Vest for Gaarden Marielund. (Silkeborg Avis 10/12 1936). Det er vel saa en af Højene paa Trebjerg Bakke, man har tænkt paa.

Gamle Folk i Sdr. Vissing fortalte som nævnt i 1870'erne, at der forhen har ligget en Gravhøj paa det Sted, hvor Kirkens Vaabenhus nu er, og at den store Runesten har staaet ved denne Høj. Skulde de Folk mon have arvet en gammel Tradition fra deres Forfædre om en Runesten her paa Stedet?

Den lille Runesten blev sammen med den store opdaget 1836 af Pastor Rohmann. Ogsaa den laa i Kirkegaardsporten, men lige midt i Indgangen. I 1838 blev den udtaget og henstillet paa Kirkegaarden lige indenfor Diget, men flyttedes 1897 ind i Vaabenhuset. Indskriften lyder:

tuki : karPi : kumbl : Pisi : iaft :
 : aba : faPur : sin :
 uhimskan : hal :

Paa Dansk: Toke gjorde dette Mindesmærke efter Abe (Ebbe), sin Fader, en klog Mand. — Stenen synes efter Sproget at være lidt yngre end den store, dog næppe saa sent som fra Aar 1000. Ligheden i Indramning af de to

Indskrifter tyder paa, at de maa have staaet ganske nær hinanden. De har ogsaa den Ejendommelighed, at de begge, især den mindre, er forsynede med skaalformede Fordybninger, der synes at stamme fra den yngre Stenalderes Soldyrkelse og at skulle være Symboler paa den hellige Ild. Man har altsaa benyttet allerede tilstedeværende, i en langt fjærnere Fortid udsmykkede Stene. Begge Runestenene menes at stamme fra Tidsrummet ca. 970—80.

I Anledning af Navnet Abe paa den lille Runesten kan jeg meddele en Underretning, jeg har faaet fra Hr. Johs. Lægdsmand i Tønning, som 24/9 1948 skriver:

Der er fortalt mig følgende Overlevering: Tunni, der boede i Tønning og paa en eller anden Maade havde Forbindelse med en Høj paa Tønning Kirkegaard og en Høj i Tønning Skov (en Høj, man, hvis man lytter til Klengen i Sprogtonen, forstaar maa have staaet paa en særlig Maade i vore Forfædres Fantasi) sloges med Abe, der boede i Troelstrup (Tønning Sogn), men ejede Addit (Sdr. Vissing Sogn).

Om samme Abe (Abi eller Adi!) fortælles, at han efter Kristendommens Indførelse vedblev at ofre til sine Forfædres Guder. Ved en Offerfest blev han imidlertid ifølge Sagnet overfaldet af Harald Blaataand og dræbt. (Silkeborg Venstreblad 29/12 1922). Men hvor gammel kan dette Sagn være, naar Abe først blev kendt 1836, maa man nok spørge.

Det er forresten ikke helt umuligt, at Runestenenes Abe kan have efterladt sig Efterslægt paa Egnen i senere Tider, thi i 1425 optræder en vis Jes Absen i et 8-Mænds Vidne ved Tyrsting Herredsting. Han var af »Wu«, et nu ukendt Sted, men altsaa dog i Tyrsting Herred. (Danm.s Breve fra Middelald. 6/2 1425).

Sognets almindelige Historie.

I det foregaaende har vi hørt om Runestenene og den formodede Kongsgaard i Sdr. Vissing, hvilket fører os tilbage til før Aar 1000. Det næste Holdepunkt i Tidsfølgen er Omtalen af Vissing Kloster 1247. Men om Sognets Forhold i A l m i n d e l i g h e d synes der ikke at forlyde noget før 1501, da et Tingsvidne konstaterer, at Sdr. Vissing Sogn er Vor Klosters fri Birk. (Ældste danske Archivreg. I, 202). Oprindeligt har det dog udgjort Vissing Birk, men da Vissing Kloster i første Halvdel af det 15. Aarhundrede blev nedlagt og dets Tilliggende overdraget til Vor Kloster, er Vissing Birk naturligvis gledet samme Vej.

I 1508 udstedte Kong Hans Laasebrev paa en Del Gods i Tyrsting Herred, deriblandt »Vissingh« Sogn. (Ældste d. Archivreg. I, 202), og i 1524 betalte Sognet 12 Mark i »Landehjælp« (en Slags Skat) (Danske Mag. 4. R. II, 40), hvoraf fremgaar, at det hørte til den mindre bemidlede Halvdel af Egnens Sogne.

15/3 1554 fik Søren Christiensen, Sognepræst i Rye, Brev ad gratiam (ved Gunst) paa Kronens Part af Sdr. Vissing Kirke, der da laa til Voer Kloster. Den næste Rye-Præst, Christiern Nielsen, fik 25/12 1572 Forleningsbrev paa Afgiften af Kronens Part af Korntienden af »Vesing« Sogn uden Afgift, da han havde klaget over, at han ikke kunde komme ud af det med sin Indkomst af sit eget Sogn. (Kancelliets Brevbøger).

Sdr. Vissing Sogn havde som anført oprindeligt udgjort et eget lille Birk, men ved aabent Brev af 7/10 1560 blev nogle smaa Birker paa Egnen slaet sammen og fik et fælles Tingssted, der kom til at ligge udenfor Øm Kloster. (Anf. St.). Blandt disse nævnes Voer og Vissing Birker. Men sidstnævnte maa være en Genganger, da Vissing jo allerede 1501 hørte til Voer Birk, som vi

ovenfor har set. Imidlertid forordnedes i 1573, at Dover, Rye og Vissing Sogne skulde søge eet Birketing, der lagdes ved Rye og fik Navnet Rye Birketing. (Ældste d. Archivreg. I, 258). Dette eksisterede saa til 1687, da det kom under Skanderborg Rytterdistrikts Ting. (Rytterdistriktet oprettedes ca. 1670). Rye Birketing holdtes som før nævnt oprindeligt ved Gammel-Rye, senere hos Birkefogden og nu og da paa Bøndergaarde i Birket, saaledes 26/4 1683 hos Søren Jensen Saabye i Vissing og 18/5 samme Aar hos Hans Jensen i Addit.

17/5 1592 fik Anders Joensen i Vissingkloster Stadfæstelsesbrev paa Livstid paa Kirkens Part af Vissing Sogns Korntiende, hvoraf der aarligt skulde svares 8 Ørtug Rug og 5 Ørtug Byg. (Kancelliets Brevb.). Imidlertid berettede Præsten i Rye, Thor Ølufsen, i 1623, at hans Formænd havde haft denne Tiende, og han beder nu om at faa den. Hertil bemærker Kancelliet 15/9 med en lille Finte til Præsten, at Lensmanden skal spørge ham, hvorfor han ikke før har ansøgt derom, og hvoraf han da hidtil har underholdt sig, eftersom Sognet er saa ringe. Hr. Thor fik imidlertid 6/10 25 den ønskede Tiende tillige med den af Rye Sogn. (Anf. St.).

I 1633 berettede Kronens Bønder i Vissing og Addit, at de i det Aar havde haft stor Misvækst paa Korn og begærede derfor Afslag i deres Landgilde. Kongen bevilgede da 11/12, at der samme Aar maatte eftergives hver af disse Mænd ½ Td. Rug og dito af Byg og Havre. (Anf. St.).

Værre artede det sig for Sognet under og efter Svenskekrigen 1644—45. Paa de Steder, hvor Fjendens March var foregaaet, var Bønderne ganske forarmede, saa de enten lidet eller slet intet kunde betale, bl. a. i Vissingkloster og Addit. (Orion 1851, S. 224). At det i disse Ufredstider ogsaa er gaaet svært ud over Skovene i Sognet, har vi set i det foregaaende.

1658—59 gik den sidste Svenskekrig som en sviende Svøbe over det ganske Land. Fra Nabosognene berettes der om Plyndring, Overlast, Armod og Elenighed. Svenskerne var dog ikke de værste; det er næsten altid vore »Hjælpetropper«, de Kejserslige, Brandenburgerne og Polakkerne, der højligt klages over. Nogle Mænd af Sognet vidnede paa Tinget 10/10 1661, »at dj i dag 5 wgger til huz och bopell warsell gaff Laurits Pedersen i Wissing Kloster (og) Peder Knudsen i Nedenschou«. Det drejede sig om Betaling af Restancer til deres Husbond velagtede Jens Jensen Wissing i København for Aar 1660, »och Iche goduillige vill betalle.« Nej, det er højst troværdigt. Det kneb nok haardt for de Godtfolk nu lige efter de strenge Krigsaar. I et kgl. Brev fra samme Aar omtales atter »os elskelige Jens Jensen Wissing her i vor Residensstad København«, som »haver ladet andrage og beklage« o. s. v. Det angaar, saavidt det kan ses af den stærkt afblegede og ofte næsten ulæselige Tingbog, Pantsættelsen af nogle Gaarde samt Forbud mod, at nogen »sig skal fordriste med nogen Slags Fiskeredskab i en eller anden Maade at fiske udi forbemeldte Vissing Kloster tilhørende Fiskesøer, Aær eller Bække«, undtagen i dem, som Jens Jensen havde forpagtet. (Rye Birks Tingb. 10/10 og 7/11 61). Denne »os elskelige«, som altsaa maa være født her i Sdr. Vissing, synes at have været, hvad man i vore Dage kalder en smart Mand med Forretningstalent. I 1661 var han Borger og Handelsmand i København, 3 Aar efter købte han af Kronen Aarhus Mølle og i 1683 var han Amtsskriver over Ringsted og Sorø Amter. Desuden ejede han meget Strøgods rundt om i Jylland.*)

Til Krigens Efterveer stødte i 1661 ydermere en Misvækst i Sognet. Nogle

*) En senere Jens Wissing, født i Sdr. Vissing 1737, slog sig ogsaa paa Handelen og blev en velhavende Købmand i Kolding. En Søn af ham var Jens Peter W., »Kgl. Agent« sammesteds.

Mænd blev tilmeldt til i Overværelse af Christoffer Jensen Vystrup, Delefoged i Rye Birk, at syne, hvad Mændene i Vissing, Vissingkloster, Neden-skov og Vilholt havde indavlet i deres Lader. Nogle havde høstet en Trediedel, andre kun en Fjerdedel, ja enkelte blot en Tiendepart. Der var saagar nogle, der slet intet havde avlet. (Tingb. 19/9 61).

I Anledning af den forestaaende Landmaaling blev en Del Mænd i Rye Birk 26/4 1683 opmeldt til at følges med Landmaalerne, »naar de derom bliver advaret og tilsagt til at takserer hvis [o: hvad] derudi bliver forevist.« Blandt disse Taksationsmænd var Peder Nielsen i Vilholt, Michel Rasmussen i Vissingkloster, Jens Rasmussen og Knud Joensen i Vissing og Peder Christensen i Addit. (Tingb. 10/5 83).

Anno 1739 d. 17. Sept. blev nogle Mænd af det skanderborgske Rytterdistrikts Birketing opmeldt til at tage Syn over Rye og Salten Skove. Mændenes Navne var: Frands Jensen, Lars Jacobsen, Søren Andersen og Christen Svendsen, alle af Addit, og Anders Nielsen, Søren Rasmussen, Rasmus Jensen og Rasmus Rasmussen, alle af Vissing. De skulde besigtige Skovene for at takserer, »hvad Suin [Svin] hver Skov i dette Aar kand føde og samme deres Siun [Syn] saaledes forrette, som de her ved Retten ædelig vil og kand afhieMLE, alt under vedbørlig Straf for Udeblivelse af Birchetinget ut Supra.« Det maa have været et usædvanligt daarligt Aar, thi det befandtes, at Bøgene overalt var uden Frugt, og at Oldenen efter Mændenes Formening af Kulde eller paa anden Maade maatte have taget Skade, siden samme baade fandtes smaa og ufuldkomne. De takserede derfor den store Rye Skov til kun at kunne føde 10 Svin. Udensogns Mænd, som takserede Vissing Sogns Skove, fandt, at Addit og Vissing Skove hver kunde føde 2 Svin. (Skanderb. Rytterdistr.s Justitsprot. 1739—44, Fol. 28 a).

21/7 1688 fik Margrethe Vilders, Enke efter Frederik Verdelmand, Skøde paa Kongens Andel af Korntienden af Sdr. Vissing Sogn, 18 Td. H. (Kronens Skøder II, 671). Kongetienden (18 Td. H.) og Kirketienden (17 Td. 4 Skp.) solgtes 1767. Begge Tiender ejedes 1803 af Matstrup Besidder.

I 1805 opgives ialt i Sognet 38 Gaarde, deraf 11 udflyttede, og i 1830 nævnes 17 Helgaarde, 20 Halvgaarde, 1 Bolsted og 5 Huse med Jord. Sognet var da Fæstegods under Matstrup, og dets Jorder var blevet udskiftede 1794. I 1860 fandtes der ialt 52 Gaarde og 57 Huse, hvoraf 32 Gaarde og 53 Huse udenfor Byerne. Befolkningens Erhverv var foruden Landbruget Skovarbejde, Træskofabrikation og Tørveproduktion. Midt i forrige Aarhundrede dreves ikke saa lidt Træskomageri, hvis Produkt solgtes i Horsens. (Schythe: Skanderb. Amt, S. 691). Der var paa det Tidspunkt 31 Træskomænd i Sognet. I 1787 nævnes derimod kun 11 Træskomænd. I Addit Skov er der forhen blevet drevet Kulbrænding. Endnu i 1890 boede der en Kulsvier i Huset »Rusland«.

I Fortiden synes der at være drevet nogen Humleavl i Sognet. I 1639 fik nemlig ærlig og velagt Mand Henrik Splet, Ridefoged til Skanderborg Slot, paa sin Husbonds Vegne Tingsvidne om, at Rasmus Rasmussen i Vissing, Søren Nielsen, Peder Ibsen, Jens Andersen, Unge Christen Christensen, Christen og Erik Madsen i Addit havde faaet Ordre til at syne Foranstaltningerne til Humledyrkningen, og de saa da, at »Humlekollerne« og »Pillestagerne« var holdt ved god Hævd og Magt. (Bilag til Skanderb. Lens alm. Regnskaber 24/5 1639).

Landbruget i Sognet har i Løbet af forrige Aarhundrede taget stærkt Opsving ved Opdyrkning af raa Jorder og forbedrede Dyrkningsmetoder. Om Kartoffelavlens hedder det, at da Pastor Arntzen kom til Sognet (1795), fand-

tes her ikke Kartofler, men allerede i 1808 kørtes de bort i læssevis for at sælges andetsteds, endog til Horsens. (Begtrup: Agerdyrkningens Tilstand i Nørrejyll. I, 500).

Eggen, der hidtil havde henligget i afsides Uberørthed, fik ved sidste Aarhundredskifte et Opsving ved Anlægget af Horsens—Bryrup Banen (aabnet for Driften 1899). For Landbrugets Vedkommende var det et Livstegn, da Tyrsting-Vrads Herreders Landbrugsforening stiftedes 1862.

I kirkelig Henseende har Sdr. Vissing Sogn haft en rolig Udvikling, og her synes ikke at have været Jordbund for yderliggaaende eller afvigende religiøse Retninger.

Hvad Bygningskulturen angaar, da er her ikke noget særligt at sige (eller rose). Det er paaaldende saa lidt, der er tilbage af det gamle. Bindingsværket er nærmest i Færd med at forsvinde. Hvad der er til Rest heraf, er ikke særlig bemærkelsesværdigt; en Undtagelse danner dog Havbækgaard og nogle Udflyttergaarde. Særlig malerisk er en Sidelænge til Tornegaard fra 1795. Addit By har dog ogsaa nogle ret kønne gamle Bindingsværkslænger.

Sognets Indbyggerantal har fra den første Folketælling 1769 været følgende:

1769	1787	1801	1834	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1901	1911	1921	1930	1945
410	336	344	404	501	651	784	904	957	914	923	931	989	1043	1068

Byerne i Sognet er Sdr.-Vissing og Addit samt en ringe Part af Voer v a d s b r o (Resten i Voerladegaard Sogn).

Sønder-Vissing

med Kirke, Præstebolig, Skole, Forsamlingshus med Afholdsrestauration (opf. 1888), Vandværk, Bankfilial, Spare- og Laanekasse (oprettet 1872), Post- og Telegrafekspedition, Telefoncentral, Mølle (nu uden Vinger og nedlagt), Savværk og Emballagefabrik, Brugsforening, Købmandshandel, Bageri og 2 Smedier. Paa en Plads midt i Byen, hvor vist det gamle Bystævne har været, staar en Genforeningssten med Indskrift: »Til Minde om Sønderjyllands Genforening med Danmark den 15. Juni 1920«, og desuden de bekendte Linjer af Bjørnson:

Alt hvad Fædrene har kæmpet,
Mødrene har grædt,
har den Herre stille læmpet,
saa vi vandt vor Ret.

Stenen stammer fra en Skov her i Sognet. Den blev afsløret 9/7 1920, ved hvilken Lejlighed Højskolelærer Budde-Lund fra Vestbirk talte.

Udenfor Kirkegaarden staar en Mindesten med Portrætmedaljon over Niels Bak, Stedets Præst 1898—1912.

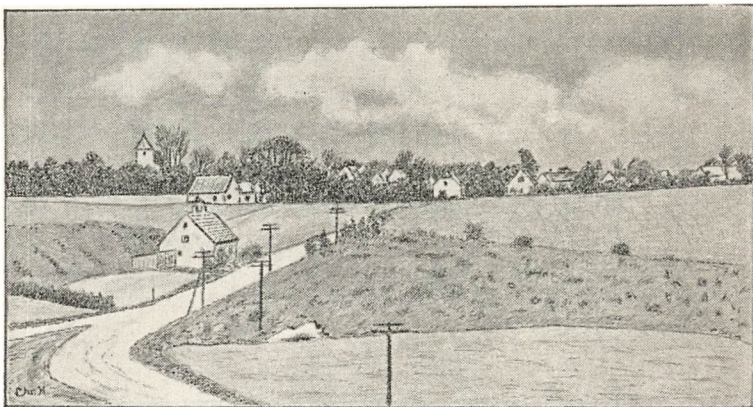
Et stort og smukt Gadekær liver op øster i Byen. Nord for samme findes en større Planteskole, tilhørende John Rolskov.

Byens Omgivelser er for Størstedelen meget maleriske. Forfatteren Richard Gandrup skriver i det af H. C. Clausen redigerede Værk »Danmark«: »Omkring Sønder-Vissing er Landet usædvanlig dramatisk ved Modsætningerne mellem de dristigt svungne Højder og de lave Enge; her forberedes Mødet med Gudenaanen, den store midtjydske Moderstrøm, der paa sin slyngede Vej tager et Utal af smaa og større Vandløb op i sin brede Favn.«

Sønder-Vissing er i vore Dage en By med meget moderne Præg, asfalterede Gader o. s. v., men trods dette er den upaatvivlelig ældgammel, hvad Endelsen »ing« bl. a. tyder paa. Ing-Navnene hører til vore allerældste Stednavne, og Bebyggelserne er som Regel store og viser tidlig Anseelse; muligt gaar de endog flere hundrede Aar tilbage før Kristi Fødsel. I Hjelmslev Herred ligger Nørre-Vissing, hvis Forled menes at komme af »Vese« (Sump); men denne Fortolkning kan næppe finde Anvendelse her, da Sdr.-Vissing ligger højt. Ganske vist findes der Sump Øst for Byen nede i

Gudenaadalen, men det er jo lidt langt borte. Man kunde fristes til den Tanke, at Navnet kan have nogen Forbindelse med Ordet »Vi« (Helligdom), fordi Byen synes at have været et sakralt Centrum i den førkristne Tid. (Se herom under Oldtidsminder). Men en saadan Fortolkning af Bynavnet tillader Sprogformen vist ikke — og saa er vi jo lige vidt.

Den første Gang, man ser Navnet Vissing i gamle Skrifter, er vist c. 1247, hvor der tales om Klosterbyen »Gamlæ-wisyng« (se nærmere under Vissing Kloster). Navnet forudsætter altsaa et andet Vissing. Naar Sognebyen har faaet Navnet S ø n d e r - V i s s i n g , saa maa det vel være ment som Modsætning til Nørre-Vissing i Hjelmlev Herred og ikke til Klosterbyen, hvis denne er bleven kaldt »Gamle Vissing«. Men da Sønder-Vissing ubetinget maa være ældre end sidstnævnte (jævnfør f. Eks. Runestenene og den formodede Kongsgaard fra Harald Blaatands Tid), hvorfra kan da Klosterbyen (hvis det har været en By) have faaet Betegnelsen Gamle Vissing? Herom staaer

Sønder-Vissing, set fra Vest.

jeg, som Holberg siger, »udi tvivlrådige Tanker«. Jeg vover ikke desto mindre den Hypotese, at Gammel-V. ganske simpelt er Sønder-V., og Klosteret med eventuel Bebyggelse omkring er det nyere senere opstaaede V. Men her maa jeg vist sætte mig en garde overfor de brave Vissingkloster-Folk, der fægter med aaben Pande for det modsatte Synspunkt.

Byens Navn forekommer forøvrigt igen 6/2 1425, da en vis Jes Jensen af »Wyssyngh« nævnes som Vidne ved Tyrsting Herredsting. (Danm.s Breve fra Middelald.).

I 1458 melder et Sandemændsbrev, at der blev gjort Markskel mellem Sdr.-Vissing og Tønning Mark samt Troelstrup og Skov. (Ældste danske Archivreg. I, 206).

I 1488 (Aarstallet usikkert) udstedte Biskop Ejler (Bølle) og Aarhus Domkapitel Brev om, at han og Abbeden af Voer Kloster blev forligte, og at Abbeden skal beholde al Vissingkloster, 2 Gaarde i Yding og 4 Kirker, deriblandt Vissing. (Anf. St. I, 188).

En Per Andersen i Sdr.-Vissing omtales 1506; han fik 7/4 Tingsvidne om Sandemænds Tog paa Bersnap Mark i Tyrsting Sogn (Danm.s Breve fra Middelald.).

Byen har i Tidernes Løb været slemt hærget af Ildebrande. Først var det galt i 1577, i hvilken Anledning Kongen 15/11 samme Aar eftergav 5 Bønder i Sdr.-Vissing, hvis Gaarde og Gods var brændt, Halvdelen af samme Aars Landgilde. (Kancelliets Brevb.).

5/1 1625 fik Lensmanden Laurits Ebbesen kgl. Missive om at lade opføre et Hus paa 10 eller 12 Bindinger i Vissing By eller et andet Sted, hvor det er belejligt for Vildtbanen, hvor Jacob Skytte, der er forordnet til Skovrider, kan have sin nødtørftige Bolig. Lensmanden skal udvise Jacob Skytte en Kaalhave, men ingen videre Jord eller Avl. (Anf. st.).

En befæstet Lejr omgivet af Palisader fandtes i Vissing under Krigen 1644—45. (Dan. Bruun: Danm. III, 763). Der har da maaske staaet Vaabengny her i disse ulykkelige Krigsaar. Har vi ikke netop historiske Dokumenter

herfor, saa ved Sagnene dog at berette om Fjendernes Ophold her i hine Tider. Johs. Lægdsmand i Tønning har i »Silkeb. Social-Demokr.« 1/5 1945 (efter »Husvennen« og mundtlige Beretninger) meddelt følgende Sagn:

En Præst i Sønner-Vissing havde en meget smuk Datter, og da der kom svenske Tropper til Byen, gav han hende en lang Kniv, saa hun kunde forsvare sig i paakommende Tilfælde. En Ritmester, der var indkvarteret i Præstegaarden, efterstræbte Datteren, som stadig afviste ham. Da han nu en Dag søgte at overmande hende, stak hun Kniven i hans Bryst, saa han sank om og døde af sit Blodtab. Hun løb da i sin Skræk til Faderen og fortalte, hvad der var sket. Han beordrede hende til Tavshed, og i Forening bar de Liget bort. Om Natten gravede Præsten et Hul i Jorden ved Kirkegaardsdigets søndre Side og lagde Liget deri tilligemed Krigskassen, for at hans Forsvinden skulde sættes i Forbindelse med Røver. Siden døde Faderen uden at have røbet noget; men Datteren fortalte Begivenheden paa sit Dødsleje.

I Tidens Løb gik Sagnet i Glemme, men i 1898 fandt Husmand Søren Høj, Addit Mark, ved Gravning paa det i Sagnet anførte Sted 6 Mønter; og da en ung Gartner, John Christensen, Aaret efter var ved at kulegrave et Stykke Jord, som han havde lejet ved Kirksgaardsmurens søndre Side, fandt han flere Mønter og harpede nu Jorden paa det paagældende Sted, hvorved han fandt ialt 92 Mønter, for hvilke han fik Betaling af Nationalmuseet. I 1901 blev der yderligere funden 1 Mønt paa Stedet, saa hele Fundet blev paa 99 Stykker, af hvilke 80 store Sølvmønter laa i en Stabel. Der fandtes ogsaa formuldede Rester af en tilsyneladende svært armeret Egetræskiste. Findestedet var i den nuværende Præsteboligs Have. Om Skeletræster forlyder der ikke noget. Et andet Sagn fortæller, at en Sten med Indskrift har staaet ved Kirkegaardsdigets søndre Side ud for en nedgravet Skat.

De fundne Mønter var prægede i Slesvig, Tyskland, Nederlandene, Bøhmen og Polen. Den ældste Mønt daterer sig fra 1542, den nyeste fra 1642. Der er altsaa ikke noget i Vejen for at antage, at Sagnet kan have en historisk Kærne, og at Begivenheden kan henføres til Aarene 1644 eller 45. Det falder ogsaa godt i Traad med den ovenfor meddelte Beretning om en befæstet Lejr ved Sdr.-Vissing. Ogsaa ved Bræstenbro, Addit og Salten skal svenske Tropper have bygget Palisadelejre i 1644.

Paa det her skildrede Tidspunkt var Hr. Erik Holgersen Grøn Præst i Sdr.-Vissing. Han døde 1662, men om hans Liv og Levned vides ikke meget, ligesaa lidt som om hans Familie. Af hans Børn kendes kun en Datter, der blev gift med Faderens Eftermand Hr. Niels Olufsen Kattrup. Om det har været hende eller en anden Datter, der muligt har spillet en Hovedrolle i dette tragiske Drama, derom tier Sagas Røst.

Her skal dog gøres opmærksom paa, at M. Møller nærer den Anskuelse, at de fundne Mønter skulde stamme fra Frederik II.s Jagthus, der laa omtrent, hvor Præstegaarden nu ligger. Men dette er formentlig nedbrændt 1604, og i saa fald kan Mønterne fra ca. 1640 ikke stamme derfra.

En lille Episode fra dengang, man holdt Svin paa Olden i Skovene, kan maaske have Interesse:

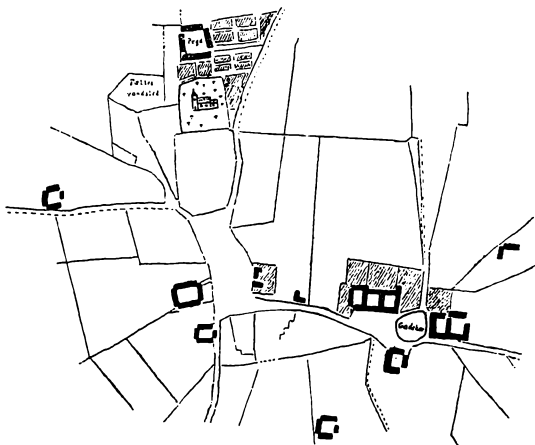
Paa Rye Birketing fremstod 6/3 1684 Knud Joensen i Vissing og »vandt« (v: vidnede) efter Loven, at det var med hver Mands Minde og beraad Hu, at samtlige Vissing Mænd skulde gaa i Skoven og indtage de fremmede Svin, som fandtes i deres Bys Skove. Han var da med til at indtage nogle Svin, hvormange de var og hvem de tilhørte, vidste han ikke. (Det viste sig at være 8). Ved Byens Led skiltes han fra de andre Bymænd, som saa drev Svinene i Hus i Rasmus Jensen Gaard, og Peder Michelsen i Vissing lagde en Pind paa Jorden foran Døren (formodentlig et Tegn paa, at der var fremmede indtagne Svin). Af disse 8 Svin, der tilhørte Søren Jensen i Tønning, var det ene bleven borte, hvorfor samme S. J. »gav Last og Klage over indstævnedes og forbemeldte Vissing Bymænd for den Skade og Overlast, de havde gjort paa hans tilhørende 8 Svin«. (Rye Birks Tingbog). Om en kriminel Hestehandel, der berører Sagnet, har jeg fundet følgende:

Nogle Folk fra Tyrsting og Vrads Herreder havde i Oktober 1722 indladt sig i Hestehandel med en ukendt Person, der var mistænkt for at have stjaalet Hestene. Han kaldte sig Søren Rasmussen fra Mørke, men det viste sig siden, at hans virkelige Navn var Søren Hansen Kroer, og at han boede i Hesselballe, Hjortshøj Sogn.

For at faa hans Meriter nærmere undersøgt blev en Del Personer fra

ovennævnte Herreder stævnet til at møde 31. Marts 1723 paa Sønderhald, Rougsø og Øster-Lisbjerg Herreders Ting, der holdtes paa Oustrupgaard i Øster-Alling Sogn, »for at giøre Eders Lovmæssig forklaring i egen person om samme Bæsters Kiøb og Sall, og at medbringe de Vidnes Byrder og Beviiser, som i kand have til at oplyse samme Kiøbhandel med, efftersom den person [for] samme Bæsters sælgelse uden loulig Hiemmel og adgang er mistæncht«. Blandt de indstævnede var Rasmus Andersen og Rasmus Vilholt samt Peder Rasmussens Enke Anna Rasmusdatter med Laugværge, alle af Sdr.-Vissing.

Af Vidneudsagnene fremgaar, at Søren Kroer var kommen dragende med 5 Heste, af hvilke han red paa den ene. Da han kom til Burgaarde, bad han en Mand der om at vise ham Vej til Nortvig, hvor han vilde til Marked. Herpaa svarede Manden: »Min Ven i Kommer for sildig til Marchen, saa som det nu vel er overstoed«. Men Søren Kroer svarede,

Sønder-Vissing By efter Branden 1794.

at det var lige meget, »kunde hand komme den 1. Junii førend Sol gick ned, kunde hand vel afsætte den Kram hand havde, thi der kunde intet staa for penge«.

Om samme Liebergut oplyser Vidnerne, at han »var megit hengiven og u-blu i drich og fylderie, saa og i Sværen og Banden, og Særdelis naar hand hart fristedes om Sandhed, og vilde bekræfte sine forretninger, for at staa til Troen, brugte han i Særdelished denne Eed, og ønskede, at fanden skulde æde hannem«. Det var altsaa en bedre Hertug, som de Vissingfolk m. fl. var kommen ud for, et Handelstalant af ikke almindeligt Format. Da han paa Hjemvejen fra Vissing kom til Rye, blev han overfaldet og »ilde huggen« af en Natmand, som han var kommen i Klammeri med. Ak ja! »Der gaar en Nemesis igennem Livet, at rømme bort fra den er ingen givet«. I Vissing havde han solgt en brun Hingsteplag til Rasmus Andersen og en lille sort Hoppe til Enken Anna Rasmusdatter. Det opklaredes, at han havde stjaalet alle Hestene i sin Hjemegn (Sønderhald m. fl. Herreders Justitsprot. 1722—40, fol. 30a o. flg.).

I 1744 opkom der paany Ildsvaade i Byen. Det blev dog ikke saa galt som i 1577, »formedelst Vinden blæste stivt fra«; kun Rytterbonden Jens Jensens Halvgaard og den tæt ved liggende Præstegaard blev et Rov for Luerne.

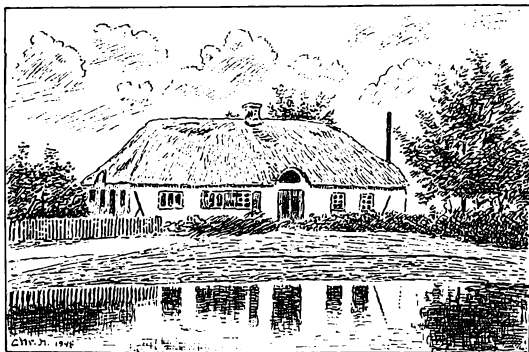
»Det var den 10. Februar om Aftenen ved Sengetid«, skriver Forfatteren Sigurd Elkjær, »at Jens Jensens Datter gik i Stuen med et tændt Lys for at søge efter noget, som hun om Morgenen vilde betjene sig af i Kirken. Lyset antændte da nogle sammenrullede Blaartotter, saa Luen gik gennem Loftet og stak Husets Overdel i Brand. Folkene mente, at de let kunde dæmpe Ilden, og forsømte derfor at tilkalde Hjælp, inden det blev for sent. Moderen og Datteren blev slemt forbrændt i Ansigtet og paa Hænderne, og denne Omstændighed samt deres »særdeles Anger og

Fortrydelse« og Sognepræsten Hr. Friderich Hansens indstændige Forbøn, skønt han »ved yderste Ruin i højeste Maade herved er paabyrdet Sorrig og Bekymring«, befriede dem ved kongelig Resolution for en Straf paa adskillige Maaneders Arbejde i Viborg Tugthus«. (Aarhus Stifts Aarbog 1933, S. 45).

I 1766 svarede Byen 1 Td. 7 Skp. Havre til Aarhus Hospital. (Ny kgl. Saml. Fol. 422; Kgl. Bibl.).

En Kone i Sdr.-Vissing, Maren Jacobsdatter, gift med Husmand Anders Brand, var 25/2 1772 i et Snefog gaaet hjem fra Vinding, men omkom og blev først funden 1. Marts.

De Vissingfolk maa have staaet i et daarligt Forhold til Ildens Aander, thi d. 13. Juli 1794 galede den røde Hane igen over Byen, og denne Gang slap man ikke saa billigt som sidst, idet $\frac{3}{5}$ af Byen nedbrændte til Grunden. Herom beretter »Aarhuus Stifts Adresse-Contoirs Tidende« Nr. 56 for samme Aar: »I Søndags den 13de om Eftermiddagen, afbrændte i Søndervissing Bye

Gammelt Hus med Skodder ved Gadekæret i Søndervissing.

under Skanderborg Amt 15 Gaarde, hvoriblandt Præstegaarden. Da paa samme Tid var Gudstieneste og Ilden greb stærkt om sig, fik Præsten Hr. Sommer og Beboerne kun lidt ræddet. Kirken, den teglhængte Skole og nogle fraliggende Halvgaarde bleve i Behold«. Aarsagen har formodentlig ogsaa denne Gang været Uforsigtighed med Ild, da der, som Bladet skriver, paa det Tidspunkt herskede en vedvarende Tørke, saa Sæden allerede paa mange Steder var fordærvet.

Samme Aar blev Byen udskiftet, hvilket lykkedes meget daarligt, eftersom hver Gaard fik 3 à 4 Marklodder, strøet hist og her omkring efter Jordbundens forskellige Beskaffenhed. (Schythe: Skanderb. Amt, S. 196). Byen fik, saavidt det kan ses, 25 Hovedparceller.

Sdr.-Vissing By havde i 1688 11 Gaarde foruden Præstegaarden. De var ifølge Matriklen af samme Aar beboet af følgende:

1. Michel Pedersen. 2. Lars Andersen. 3. Niels Nielsen. 4. Jens Rasmussen. 5. Niels Rasmussen. 6. Peder Jensen. 7. Anders Lauritsen (Larsen). 8. Bertel Olsen. 9. Jens Jensen Paaske. 10. Anders Rasmussen. 11. Michel Nielsen. 12. Præstegaarden. Alle de nævnte Gaarde undtagen Præstegaarden, som siden nærmere skal omtales, havde 5 Tdr. 3 Skp. 3 Fdk. Hartkorn efter den nye Matrikel. De var alle Ryttergods undtagen Præstegaarden og Gaard Nr. 1 og 2, der vel var Selveje. I Matriklen er tilføjet: »Nock hafuer Samtlig Wissing mend en eng i brug kaldes Closter Kier = 12 td. h.«

I 1718 var Gaardbeboerne følgende:

1. Niels Nielsen. 2. Søren Rasmussen og Jens Christensen. 3. Rasmus Jensen og Oluf Bertelsen. 4. Knud Nielsen og Rasmus Rasmussen. 5. Anders Adersen. 6. Christen Pedersen og Jens Frandsen. 7. Anders Andersen og Jens Jensen. 8. Anders Pedersen og Jens Pedersen. 9. Søren Nielsen og Anders Jensen. 10. Rasmus Andersen og Laurits Nielsen. 11. Rasmus Knudsen og Jens Rasmussen. (Krigs- og Portionsjordebog over det skanderborgske Rytterdistrikt).

I 1772 var her de samme Helgaarde (med Præstegaarden), 1787 var her

19 Gaarde; nogle er da i de forløbne Aar blevet delt. Beboerne var da følgende:

Morten Jacobsen, Søren Madsen, Anders Nielsen, Søren Michelsen, Jens Rasmussen, Niels Sørensen, Søren Christen Mortensen, Rasmus Knudsen, Oluf Nielsen, Rasmus Christensen, Laurits Andersen, Jens Pedersen, Laurits Jensen, Søren Jensen Tønning, Erik Nielsen, Niels Knudsen, Anders Jensen, Søren Pedersen og en anden Niels Knudsen.

I 1834 var her 21 Gaarde, i 1864 27 Gaarde og 33 Huse (Udflyttere dog medregnet). Nu er her 7 Gaarde og ca. 60 Huse. Byens Indbyggertal var i 1787 169.

Paa Rytterdistriktets Tid og lidt derefter har der boet nogle Militærpersoner i Sdr.-Vissing. Saaledes nævnes en Løjtnant Georg Carl Wilhelm Engel († 1757), hvis Frue Elisabeth Langebech var Fadder 1749. I 1767 viedes i Vissing Løjtnant Hans Evard Hendrich Hoff til Cathrine Kop fra Randers. En Korporal Jens Rasmussen nævnes 1746 († i Addit 1764) og en Rasmus Jensen, Husmand og ligeledes Korporal, 1775 og 93.

Her skal nu gives en Redegørelse for de enkelte Lokalteter og Institutioner i Vissing By. (Kirken vil senere blive særskilt beskrevet).

K o n g e n s J a g t h u s. I Maj 1587 fik Lensmanden paa Skanderborg Slot, Claus Glambach, Befaling fra Koldinghus om at lave opføre et Jagthus i Sdr.-Vissing. Det skal være saa stort, at Kongen og Dronningen kan have bekvemme Værelser, naar de kommer der. Glambach skal sørge for, at Bønderne i Byen lader i deres Gaarde lave et »Skorstenskammer« (Kammer med Varme) til Jagtfællerne, Jægere og »Pandsvønde« o. s. v. samt Staldrum til 5—6 Heste, saa der kan blive baade Logementer og Staldrum hos dem med Sten til Skorstenen og nødvendigt Bygningstømmer. Som Løn for den Ulejlighed, de Vissing Mænd faar med Byggeri og Modtagelse af Kongen med Følge, maa de i 2 Aar være fri for Halvdelen af deres Landgilde. Hvis de vægrer sig ved at opfylde det Ønske, skal Lensmanden tage Sten og Tømmer fra dem igen og lade dem betale fuld Landgilde. (Edv. Egebjerg: Silkeborg Slot II, 40).

30/8 1587 var Frederik II paa Jagt i Sdr.-Vissing paa Vej fra Rye til Kolding og daterer Breve her fra Vissing. Han har da ved den Lejlighed overnattet i sit Jagthus. Han havde sin Familie med, »och var mijnt Soffije [Dronningen] . . . nocket such« (syg), skriver Kongen i sine Optegnelser. (Anf. St.).

20/7 1603 fik den næste Lensmand, Valdemar Parsberg, kgl. Befaling til at lade Jagtgaarden i »Vissinge« nedbryde og dermed istandsætte Jagtgaarden i Rye. Kongen maa dog være kommen paa andre Tanker, thi 18/9 Aaret efter faar den følgende Lensmand, Peder Mund, den samme Befaling til Nedbrydningen, men nu skal Bygningen flyttes til Skanderborg Slot og dér opføres til et Bryggeri og Malthus. (Kancelliets Brevb.). Dette er rimeligvis ogsaa sket.

Jagthuset laa omtrent paa det Sted, hvor Præsteboligen nu ligger. Man er flere Gange stødt paa en Gadebrolægning, der ligger ca. ½ m under Vejen gennem Byen, og derved er der hist og her fundet Rester af en Vandledning, der vel kan have staaet i Forbindelse med Jagthuset. (Aarhus Stifts Aarbog 1931, S. 190—91).

P r æ s t e g a a r d e n laa oprindeligt paa den Plads, den nu igen har, Nord i Byen tæt Syd for Kirkegaarden. Som allerede omtalt brændte den i 1744, ved hvilken Lejlighed Sognets ældste Kirkebog desværre gik tabt. Sognepræsten Friderich Hansen (Curtz) lod Gaarden genopbygge paa samme Sted og skænkede Kirken til Erindring herom en ny Sølvkalk, hvorpaa læses: F . H . S. 1744. Atter forsvandt Præstegaarden i Luerne ved den store Brand 1794. Aaret efter blev den genopført, men Nord for Kirken. Efter Beskrivelse fra 1829 bestod denne nye Præstegaard af 68 Fag, 14 Alen bredt og 4 Alen højt til Loftet. Heri var 8 Værelser foruden Køkken m. m. Laden var paa 16 Fag med Gennemkørsel, Sidehusene hver 16 Fag, 12 Alen brede, alt af Egebindingsværk med brændte Sten og Straatag. »Brønd har ikke været at faae, uagtet gientagne Forsøg, men en Kilde tæt nedenfor Pstg. med ypperligt Vand [antageligt Fredskilde] benyttes. 2 Haver er anlagte af nærv. Pr. [Ole Arntzen], der nu har mange bærende Frugttræer.« (Jens Møller: Beskr. over Danm.s geistl. Embeder, Hft. 4, S. 258).

Denne Præstegaard brændte imidlertid ogsaa (med Undtagelse af Stue-

huset) ved Lynnedslag Natten til 1/9 1913. Det var altsaa nu tredie Gang, at denne Skæbne overgik den. Præstegaardens Jorder blev saa udstykkede og en Præstebolig 1914 opført paa det oprindelige Sted Syd for Kirken. Den er af Grundmur og hvidkalket med Tegltag. Paa den nedbrændte Præstegaards Plads ligger nu en Gaard, der 1916 ejedes af Søren Gade og er en af de 3 Gaarde, der da oprettedes foruden flere mindre Ejendomme. Gaardens nuværende Ejer er Ejnar Jensen.

Søndervissing gamle Præstegaard 1905.

Præstegaardens Hartkorn var i 1688 5 Td. 2 Skp. 2 Fdk. 2 Alb. efter den nye Matrikel, i 1860 7½ Td. H. (130 Td. Ld.). Den havde i 1688 ingen Skov, da al Skov til Byen tilhørte Kongen. En Anneksgaard i Voerladegaard Sogn, der tilhørte Præstegaarden, blev solgt 1798.

Som Jorder, der tilhørte Præstegaarden, nævnes i Herredsbogen af 1772 følgende:

Veis-Ager Faldet, Lyng-Bierre, Nortoft, Balle-Faldet, Mette Peders Høye, Roer Fald, Gammel Jord, Øsling Fald, Hanseshøye, Willums Faldet, Steenager Faldet, Søndertoft Agre, Vester Toft Faldet, Kragdahl, Skoulands Faldet, Ætmoose Faldet, Baunhøje Faldet, Trebierre Moese Fald, Langballehøjes Faldet, Trebierrehøje Faldet, Wester Langballehøjs Faldet, Træskou Lykke [Træskoløkke] Fald, Aarsdahl [Aasdal] Faldet, Gilbierre Krogs Fald, Bourd Krog Moese Fald, Goldbæk Fald, Tornene.

Søndervissing nuværende Præstebolig.

Skolen var oprindeligt en af de kgl. Rytterskoler og blev opført ca. 1727. Den nuværende Bygning daterer sig fra 1893 og er bygget af røde Mursten. Den bærer i sit Ydre helt ud den Tids Præg, men et frodigt Vinløv kaster Barmhertighedens Kaabe over dens prunkløse Mure. Den gamle Sandstenstavle med den fra Frederik IV's Skoler velkendte Indskrift er indmuret i Facaden.

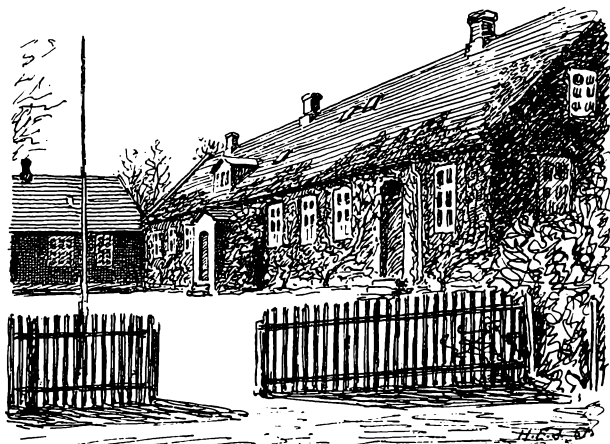
Et Fattighus fandtes i Byen i 1840'erne.

Møllén nævnes 1845. Den ejedes 1886 af Gaardmand Hans Frandsen, 1887 og 90 af Søren Andreasen, der var gift med Nielsine Christiane Hausgaard. Den ejes nu sammen med Savværket af N. P. Sørensen med Sønnen Richardt Dam S. som Bestyrer. Møllén blev nedlagt som Kornmølle ca. 1940.

En Kro (formodentlig upriviligeret) synes at have eksisteret her i Sognet, thi i Kirkebogen nævnes 1784 og 88 en Jens Nielsen som »Kroermand«.

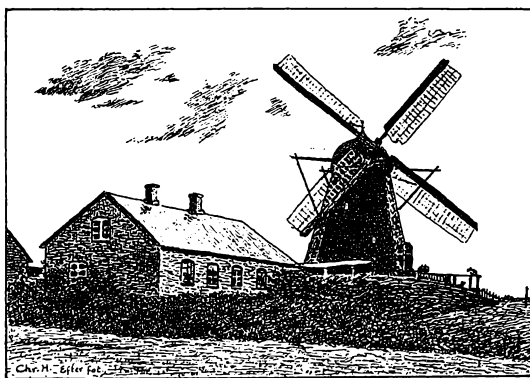
De nuværende Gaarde i Byen er foruden den under Præstegaarden omtalte følgende:

En mindre Gaard (Matr. Nr. 22 c) vestligst i Byen. Den blev bygget 1877 og ejedes senere af Niels Eriksen, som døde ca. 1940; hans Enke har den nu. Den er oprindeligt udstykket fra en anden Gaard i Byen.

Sønder-Vissing Skole. Tegn. af H. E. Jensen.

Et Hus eller lille Gaard ved Siden af Brugsforeningen (Matr. Nr. 21 c). Det var oprindeligt et jordløst Hus, købt 1902 af Christen Jacobsen, som tilkøbte 5 Td. Ld. og i 1914 5½ Td. Ld. af Præstegaardsjorden. I 1940 overtoges Stedet af Sønnen Sigurd Jacobsen.

Sønder-Vissing Mølle 1906.

Nedergaard (Matr. Nr. 20 h) var før i Tiden en Tvillinggaard, der i 1848 blev delt i 2 Gaarde, af hvilke den ene 1822 var fæstet af Morten Nielsen. Efter ham fulgte hans Søn Ole Arntzen Mortensen. I 1900 overtoges Gaarden af dennes Søn Anders Peter Olesen, som 1910 solgte den til Gartner John Christensen, fra hvem den 1944 gik over til Planteskoleejer John Rolsskov. Gaarden var forhen en gammel Bindingsværksgaard; det nuværende Stuehus er en moderne indrettet Villa.

Rosenggaard (Matr. Nr. 24 a) ligger midt i Byen og beboedes 1845 af Christen Michelsen, fra hvem den gik over til Sønnen Niels Peder Christensen, der levede 1890. Hans Datter blev gift med Carl Sørensen, som ejede Gaarden 1947, hvorefter den gik i Arv til deres Søn, Niels Peter Sørensen.

En lille Gaard (Matr. Nr. 5 g) Øst for nysnævnte købtes ca. 1909 af Søren Peter Sørensen, fra hvem den 1938 gik over til den nuværende Ejer Christian Andersen.

D a m g a a r d (Matr. Nr. 23 a) ligger Vest for Gadekæret. Her boede 1816 Niels Andersen, der 1848 skødede den til Sønnen Niels Nielsen, hvis Enke 1895 solgte den til Johan Bech. Han overdrog 1916 Gaarden til sin Søn Henrich Bech, som endnu har den.

O v e r g a a r d (Matr. Nr. 7 a) er den østligste Gaard i Byen. Den var 1772 og 94 fæstet af Niels Sørensen, der var gift med Barbara Mortensdatter. Senere har Gaarden været ejet af Niels Jensen til 1878, hvorefter fulgte Rasmus P. Møldrups, som 1938 overdrog den til sin Søn Anker Møldrups, den nuværende Ejer. Gaarden er helt nybygget efter en Brand i 1925.

S ø n d e r g a a r d, sydligt i Byen (Matr. Nr. 3 a) beboedes 1772 og 95 af Laurs Andersen, Paa en Bjælke over Indgangsdøren til det forrige Stuehus stod LAS - KLD (Laurs Andersen og Kirsten Laursdatter). Gaarden har senere været ejet af Anders Sørensen (1890), derefter af en Henriksen ca. 1900—07, hvorpaa fulgte Laurs Laursen og nu dennes Søn L. P. Tømmerby-Laursen.

Ø s t e r g a a r d, Sydøst for forrige (Matr. Nr. 4 a) er en gammel Slægtsgaard, der 1890 ejedes af Sognefoged Søren Johansen. Han overdrog den til sin Søn Hans Krogh, som ligeledes var Sognefoged. Efter ham fulgte Christen Vilholm fra 1916, hvorpaa den i 1933 solgtes til Peder Jensen.

K a l d a l s g a a r d kaldes en Gaard i Sdr. Vissing 1811, men hvor den har ligget, vides ikke. Den var sikkert en Udflyttergaard, thi i Markbogen af 1683 nævnes »Kaldalsagre« paa Vissing Mark.

M a r k n a v n e: I Markbogen af 1683 (Rigsarkivet) findes følgende Navne paa Vissing Mark: Veisagre, Abelhøjs Agre, Smaa Krogagre, Lange Krogager, Træskoløkke, et Fald ved Skoven, Smaa Blokker, Muldbaare Ager, Lyngbjergager, Klokkeoft, Skovdals (Skraasalds?) Blokker, Over-Gilbjerg, Neder Gilbjerg, Venge Ager, Aalekistefald, Boghvedekrogsfald, Nørretoft, Ballisfald, Ballisblokker, Met Peiers Høj, Digetoft, Præstbjerg, Silieager, Rugagerfald, Sielagers Blokker, Bierlumsfald, nogle Blokker som hører til Rugsfald, Østlyngsfald, Øslyngsblokker, Synderlig Kal (!), Dalager, Villumsager, Villumsblokker, Ørager, Lundsager, Søndertoft, Kaldalsager, Halsbjerg, Hæblokker (Hedeblokker?) ved Skoven, Bavnehøjsfald, Sorthøjsfald, Borgaardager, Lyngeballe Høj, Krogedamfald, Lange Halager, Krogedalsblokker.

Her kan passende (eller upassende, om man vil) som Slutningsvignet anbringes et lille Bidrag til den søndervissingske Mytologi, nemlig en Beretning om det fra den hedenske Tid stammende Sagnvæsen »Bækhesten«:

En gammel Mand fra Såby fortalte: Han boede i Såby, og hans broder, Peder, boede i Ejer, men de var begge to opfødte i Såby. Mens de var drenge, var de en jul gåede fra Såby til Sønder Vissing i besøg, for der stammede folkene fra, og imens de var der i Vissing et par dage, havde det været tøvøj, og så var der et vandløb ned gennem Vissing skov, der hedder Galtbæk, det var blevet så stort, da de kom til det, at de kunde ikke gå over uden at vade. Saa stod de nu der og var helt tvivlrådige, og den ældste, Laust, stod og så sig omkring efter en gjenstand at lægge over åen. Da så han et hvidt bæst, der gik henne og gnavede i lyngen. Han gik nu hen og tog det, og det fulgte villig med Men da de kom midt ud, sagde Per til Laust: »Da var det godt, vi fik det bæst.« Allererst drengen havde sagt det, så faldt det F. han få mig lige midt over, og de lå begge drengene nede i vandet, og det gav et stort skogger. Havde de ingenting sagt, så var de nok komne over. (E. T. Kristensen: Danske Sagn II, S. 169).

Addit

er venligt beliggende nær Addit Skov. Her findes Skole, Forsamlingshus (opf. 1949), Brugsforening, Købmandshandel og Smedie samt Postekspedition, der ligger ved Horsens—Silkeborg Landevej sammen med Addit Savværk (opr. ca. 1925) og 6 andre Huse (Bebyggelsen kaldes »Lille Addit« eller »Ny-Addit«). Desuden er her Vandværk, beliggende paa Toppen af Pindbakken.

Af Sognets to Byer er Addit Lillebror, men derfor maaske dog ikke den yngste. I Forhold til Sognebyen har den et gammeldags og hengemt Præg. De to Byer er som Kong Salomon og Jørgen Hattemager hvad Klæderne angaar — skønt Vissing dog heller ikke er nogen særlig pragtfuld Salomon.

Byen maa være ældgammel. De mange Gravhøje, der omgiver eller har omgivet den paa alle Sider, tyder paa tidlig Bosættelse i Oldtiden. Museumsinspektør Hans Kjær skriver 1903 i en Beretning til Nationalmuseet: »Ved at se den meget gammeldags og tæt sammenbyggede Landsby Addit*) med dens af Stengærder omgivne Haver og Smaatofto, paatrænger sig den Tanke mig, at det hele kunde være en Bytomt fra Oldtid eller tidlig Middelalder«. Samme Hans Kjær skal have udtalt som sin Mening, at Jorderne omkring Addit By har været opdyrkede i 5000 Aar. Meddelelserne maa vist have husket fejl af Tallet.

En stedlig Tradition mener, at den paa den lille Runesten i Kirken nævnte Ape har ejet Addit By. Det er vel Byens Navn, der har fristet til den Tanke.

Byen nævnes første Gang skriftligt 1458, da der udstedtes Sandemændsbrev om Skel mellem Addit og Langballe Marker og mellem Addit Skov og Langballe og Ringfensten Skove. (Ældste danske Archivreg. I, 205). Navnet Addit skrives da paa samme Maade som nu, medens den stedlige Udtale er Ajt, ligesom Byen Ajdt i Houlbjerg Herred. Hakon Mielche er af den Formodning, at Byen bærer det ældgamle Mandsnavn Aba eller Ada. Hertil kunde jo nok være et og andet at bemærke, men det maa overlades Filologerne. Forresten kunde man maaske tænke sig, at den sidste Stavelse i Byens Navn kunde komme af »with« (Skov).

I 1465 føres der Vidne paa, at Addit Mark, Skov og Fiskevand altid har hørt til Vissing Birk. (Ældste danske Archivreg. I, 204). Tre Aar efter udstedes der Lovhævd »mellem« (!) Addit og Langballe Marker, og næste Aar føres der Sognevidne om, at hele Addit Mark og Skov og al dens rette Tiliggende har ligget til Vissing Kloster i Mands Minde. (Anf. St. I, 205). Atter 1514 hører vi om Byen, da der paa Tinget vidnes, at en vis Søren Sommer har et Stykke Jord paa Addit Mark i Vissing Birk, og 1541 bekendte Laurits Jørgensen i Langballe at have af Voer Kloster et Stykke Jord paa Addit Mark, som var 12 Agre. (Anf. St. I, 204). Dengang var altsaa Vissing Klosters Ejendom lagt til Voer Kloster. Aaret efter lod Hr. Mourits Mortensen, Forstander for Voer Kloster, opføre en Gaard i »Addet«, »som aldrig var bygt tilforn og skylder 3 Ørtug Korn, ½ Skp. Smør med andre Smaaredsel«. (Danske Kancellireg. S. 259).

16/1 1581 bevilgede Kongen, at en vis Peder i »Addert«, der i Ugen før Jul paa Jagten blev stødt slemt af et Dyr, saa han har ligget tilsengs under Bartskeerbehandling, maa være fri for Ægt og Arbejde et halvt Aars Tid, eller indtil han faar sin Førlighed igen, og ligeledes maa han være fri for ½ Pund Korn af sin Landgilde (Kancelliets Brevb.). Ulykken er vel sket ved en kgl. Jagt i Addit Skov.

Om et Drab i Addit 1672 beretter Rye Birks Tingbog følgende:

Mikkelsdag om Aftenen blev Tjenestekarlen Niels Michelsen i Addit dræbt af sin Byfælle Jens Christensen Friis; men Sagen blev optaget til ny Undersøgelse paa Birketetinget Aaret efter. Ved Retten spurgte Mønster-skriver Henrik Jacobsen paa Regimentskriverens Vegne Jens Friis, som stod for Retten, »hvad Ord salig Jens Michelsen og ham kan have været imellem Mikkelsdag om Aftenen, siden han skulde havde slaget N. M. i Hovedet med en Økse i hans eget (Jens Friis's) Hus. Hertil svarede Jens Friis, at han hverken slog hannem eller (vidste hvordan?) han fik hans Skade«. Den Forklaring gik imidlertid ikke, thi d. 4. Okt. samme Aar var nogle Mænd tilsagt til at syne Niels Michelsens Skade og paahøre hans Klage (han var altsaa ikke død straks), og da sagde »det salig Menneske«, at han Mikkelsdag om Aftenen ved Sengetid indkom udi Jens Friis's Hus for at købe en Pæl Brændevin. Her sad nogle Additmænd og drak ½ Pot Mjød. (J. F. har øjensynlig holdt Smugkro). Der synes da at være »falden nogle Ord« mellem Friis og den dræbte, thi sidstnævnte maatte gaa uden at faa den attraaede Pæl Brændevin, »og da han det igen vilde hente, stod Jens Friis inden Døren og slog hannem med en Økse for Hovedet, saa han styrtede«. Forskellige Additfolk havde derefter Ordet og vidnede »med Ed og opholden Finger efter Recessen« om, hvad de havde hørt og set. Rytterbonden Hans Jensen kunde berette, at den paagældende Aften kom der en Karl i hans Hus til Niels Michelsen, som havde tjent der i Gaarden sammen med ham, og da sagde N. M.: »Jeg vil give os en Pæl Brændevin«. Saa gik han ud og kom igen og sagde, at han intet kunde faa. Herefter fulgte saa videre, hvad de andre havde vidnet.

*) Den er dog ikke nu tættere sammenbygget end de fleste andre Landsbyer.

Det var altsaa den Løn, som »det salig Menneske« fik for den venlige Gestus at ville traktare sin fordums Kammeret. Hvilken Straf, der er overgaaet Jens Friis, har jeg ikke fundet noget om, men den har jo næppe været lemfældig.

I 1686 havde Addit Bymænd noget Bryderi med deres Naboer i Langballe og Ulstrup angaaende Addit Mark:

For Retten fremstod Niels Thomsen i Addit og paa sine egne og menige Bymænds Vegne forbød Søren Andersen i Langballe og Anders Sørensen at komme med deres Hjord eller andet udenfor Adelvejen paa deres (Additmændenes) Grund, Mark og Skov, som dem tilhører og de i Fæste har under Straf efter kgl. Majestæts naadigst udgivne Lov. Hvorefter fornævnte Niels Thomsen var Tingsvidne begærende. (Rye Birks Tingbog 9/9 1686).

28/4 1703 fik Johan Hagensen i Rye Mølle Skøde paa et Hus i Addit By, hørende til Kronens Strøgods. (Kronens Skøder III, 364).

En Skovrider Seign. Søren Jensen boede i Addit 1704 og 19 (Egeberg: Silkeb. Slot III, 101, 140), men 1731 og 43 i en Selvejergaard i Vinding (Aarh. St. Aarb. 1931, S. 10).

Om et mystisk Dødsfald skriver Præsten i Kirkebogen 1758: »Dom: 18 p. Trin.: blef der effter Høyædle og Velbaarne Hr. Cammer Herre og Amtmand von Woydas Resolution kast Jord paa Poul Andersen af Addit, som 29. de Aug: sidst afvigte paa Langballe March blef funden halv død og skudt i Panden af en Pistoll som fandtes ved siden hoss ham men som ingen oplysning ved . . . [Retten?] kunde faaes om nogen [Person?] forsætlig eller af vanvahre skulle have tilføyed dend døde sit Saaermaal saa blef effter Cammer Herrens høye Respective Resolution . . . kast Jord paa bemeldte Poul Andersens døde Legeme, hans alder var 12 aar.« Saa let kom man over den Sag.

Et andet ulykkeligt Tilfælde berettes i Kirkebogen: 12. S. e. Trin. 1789 begravedes Husmand i Addit Anders Jensen eller Frandsen, som havde druknet sig i et lille Kær paa Marken.

Efter gamle Folks Udsagn for ca. 100 Aar siden har der været Oversvømmelser i Addit foranlediget ved stærkt Tøbrud om Foraaret, som fik Gadekæret til at gaa over sine Bredder. Der var særlig to Gaarde i Byen, om hvilke der blev sagt, at der kunde sejles med Baad fra den enes Kostald ind i den andens. Hvad Aarstal Oversvømmelserne har været, vides ikke, antagelig medens Tvillinggaardene eksisterede. I 1924 havde Addit igen en Oversvømmelse forarsaget ved stærkt Tøbrud, Islag og Regn. Den 26. Marts maatte 4 Familier i Huse, der laa for nær ved Dammen, flytte ud og var husvilde, indtil Vandet sank. Blandt de oversvømmede var en Købmand. Da Vandet var paa det højeste, ekspederede han med vandtætte Træskotspøvlere paa. Vandet stod da et Kvarter over Gulvfladen. (Optegnelser af Jens Nielsen Boes).

En Meddeler til E. T. Kristensen fortæller følgende Spørgelseshistorie fra Addit:

Oppe paa Ajt Mark er noget, de kalder Plantebede, der var Gjærde om det Stykke, og hver Mand havde sit Plantebed der. Saa var der ogsaa en Høj indenfor Gjærden, som hedder Stenhøj. Nu traf det sig, at en Mand, som vilde besøge Lavst Pedersen, kom om ved det Gjærde, og der ser han en stor graa Mand staa lige inden for Gjærden. Han greb til og vilde have grebet ham lige ind i Ansigtet, men saa sujt han lige ned. Da han kom hen til Lavstes, fortalte han, hvad han havde set. Hen ad Natten blev Lavst Pedersen og hans tre Sønner henne, og Folk vidste ikke, hvor de var blevene af. Men saa kom den ene tilbage og fortalte, at de var gaaede derud og vilde til at grave, og saa var den ene bleven saa ringe, at de kunde ikke faa ham derfra, og han maatte have Folk med sig derud efter ham. De blev lige godt saa rige efter den Tid, men de kom saa galt af Dage allesammen, ingen af dem døde en ordentlig Straadød. Den sidste af dem kan a godt huske, han skar Halsen over paa sig. (E. T. Kristensen: Danske Sagn III, S. 428).

I 1845 boede der en Gdm. Laurs Pedersen i Addit, saa Begivenheden skal vel henlægges til Midten af forrige Aarhundrede.

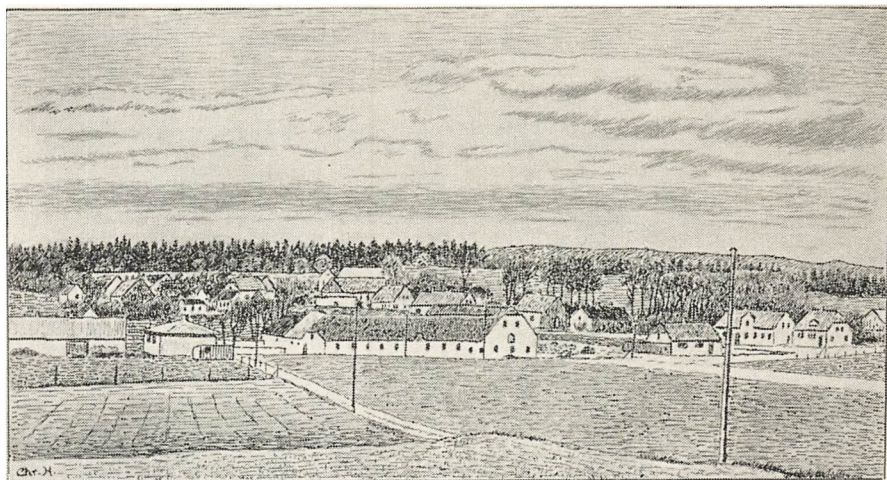
Fra Addit maa utvivlsomt stamme en Slægt af samme Navn, hvis ældste kendte Medlem er Oluf Rasmussen Adit, der 1689 blev Sogndegn til Nim og Underup. Slægten Addit træffes igen i det 19. Aarhundrede paa Næstved-

egnen. En af denne Slægt, Mette Regine Addit, der levede 1812, var gift med Godsforvalter Johan Henr. Voss paa Førsløvegaard.

Byen havde oprindeligt 10 Gaarde, i 1688 6 Gaarde, der dengang alle havde to Beboere undtagen den ene, der kun havde 1 Bruger. Disse Gaarde var alle paa 1 nær Ryttergods. I 1772 og 1834 opgives 10 Gaarde og i 1845 12, det vil sige 6 Tvillinggaarde, hver beboet af 2 Mænd. (I det sidst nævnte Aar anfører Folketællingen en Daglejer Andreas Jacobsen som boende i »et Huus eller rettere en Hule udgravet i en Høi«).

Addit svarede i 1766 1 Td. 7 Skp. Havre til Aarhus Hospital (Ny kgl. Saml., Fol., 422).

Byen blev udskiftet 1794, fra hvilket Aar haves et Kort, opmaalt af kgl. Landinspektør A. Haar. Byen havde i 1787 86 Beboere, i 1864 13 Gaarde (medregnet Udflyttede) og 23 Huse, nu 7 Gaarde og 22 Huse.

Addit, set fra Vandværket.

Gaardbeboerne i Byen var efter Matriklen af 1688 følgende:

1. Thomas Nielsen og Jens Sørensen (4 Td. 7 Skp. 3 Fdk. H.). 2. Jacob Christensen og Anders Andersen (4 Td. 7 Skp. 3 Fdk 2 Alb.). 3. Søren Nielsen og Hans Jensen (4 Td. 7 Skp. 2 Fdk 1 Alb.). 4. 1672 Niels Thomsen, nu Svend Olsen (4 Td. 6 Skp. 2 Fdk.). 5. Peder Christensen og Christen Joensen (?) (4 Td. 7 Skp. 2 Fdk.). 6. Niels Sørensen og Anders Andersen (2 Alb., der svaredes til Skanderborg Slot). Alle Gaarde i Byen (Helgaarde) var Ryttergods, undtagen Gaard Nr. 1.

I 1718 var der følgende Gaardbeboere: 1. Jens Christensen og Rasmus Nielsen. 2. Laurits Jacobsen og Laurits Pedersen. 3. Søren Andersen og Rasmus Pedersen. 4. Søren Andersen og Christen Svendsen. 5. Peder Rasmussen og Erik Michelsen. (Krigs- og Portions-Jordebogen).

I 1787 var Navnene: Jens Pedersen (Træden), Rasmus Jensen, Christen Sørensen, Søren Sørensen, Peder Sørensen (Overgaard), Mads Nielsen, Svend Christensen, Peder Lauritsen, Anders Nielsen og Søren Lauritsen. (Folketællingslisten).

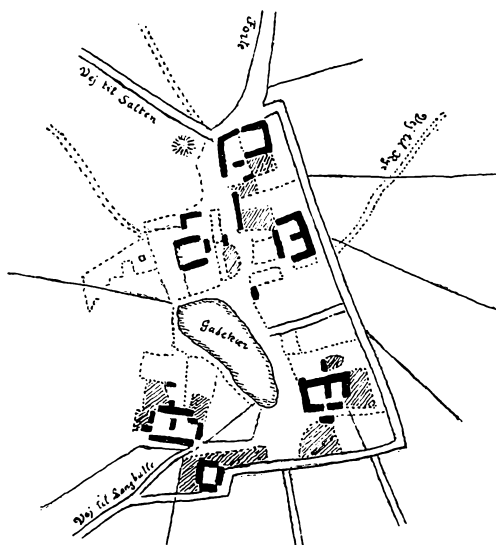
Ved Udskiftningen blev alle Tvillinggaardene delt i Enkeltgaarde.

Addit hørte efter Rytterdistriktets Tid under Matstrup Gods og blev sikkert købt ca. 1828, da den daværende Ejer af Godset gik konkurs. Efter sigende købtes en Gaard i Addit dengang for 600 Rdl. og Addit Skov for samme Pris.

I 1857 udskiftedes Additboernes Tørvejord, der hidtil havde henligget i Fællesskab.

M. Møller beretter, at fra Addithus Avlsgaard ved Sydkanten af Skovene har »æ Furt« (Forten eller Fægangen) ført til Addit By. Den var begrænset af to solide Stendiger i en indbyrdes Afstand af 24 m; i 1928 blev de sidste Rester af disse Diger ført bort. Hertil skal bemærkes, at der midt i Byen

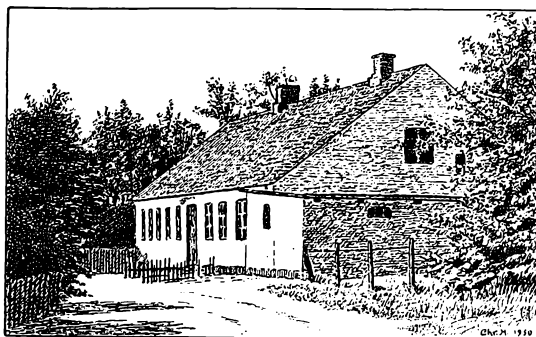
findes et noget sammenfaldet Stendige, som vel har omgærdet Kvægets Samlingsplads, og her findes endvidere Rester af en gammel Bybrønd, hvor Kreaturerne da er bleven vandet. Forresten er dog ikke ethvert Minde om Forten forsvundet, thi ved den vestre Side af Vejen til Addithus ligger endnu nogle store Sten som Minder om Diget.

Kort over Addit 1794.

I Byen findes et lille Gadekær, der i tørre Somre næsten forsvinder. Paa gamle Kort ses det at have været meget større, og som ovenfor skildret har det ved Tøbrud kunnet volde store Oversvømmelser.

Af de enkelte Lokalteter nævnes følgende:

Addit Skole.

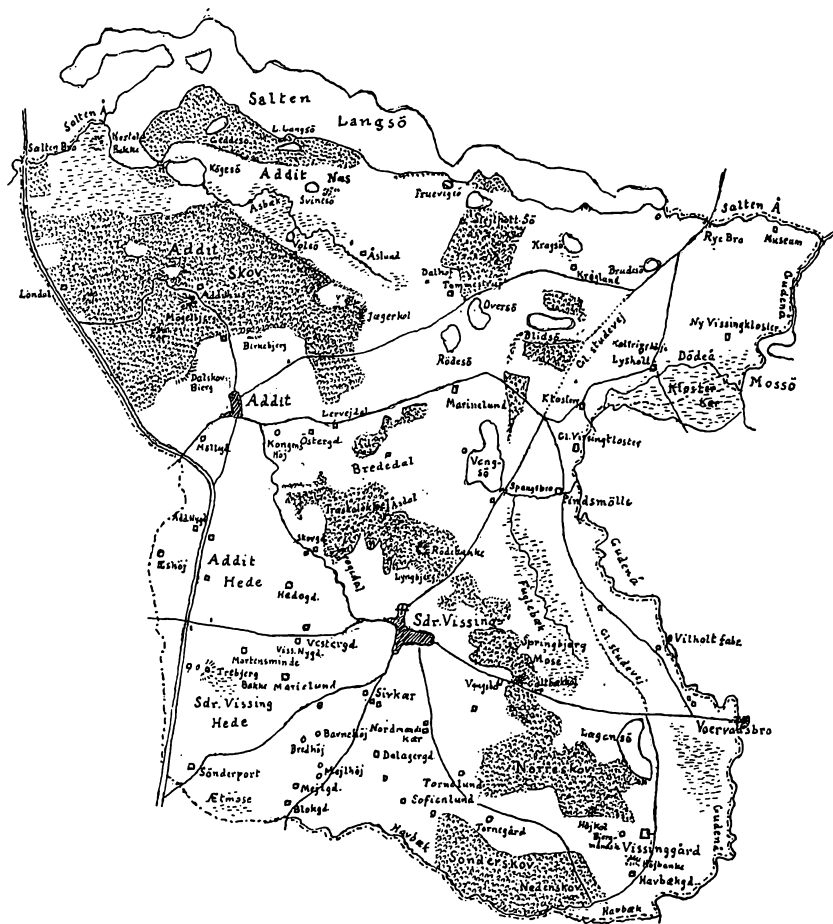
Skolen. I Kirkebogen omtales en Skræder ved Navn Rasmus Michelsen som privat Skoleholder i Addit fra 1792 til 1804. Han blev 16/10 1792 gift med Maren Andersdatter (D. af Anders Nielsen i Addit), der levede 1806. De havde en Datter Barbera, f. 6/10 1801, og en anden Datter Anne Cathrine, db. 5/10 1806. I 1852 indgav Beboerne et Andragende til Skoledirektionen om at faa en fast Skole, men først 1860 blev der opført en Skolebygning og ansat en Lærer. Det er den endnu staaende Skole, en pæn grundmuret og gulkalket Bygning med Tegltag.

Et Fattighus nævnes i Byen 1845.

En Vindmølle har ligget paa Pindbakken Syd for Byen. Den blev bygget 1881, og i 1884 døde Ejeren, Abel Lorentz Jensen. Efter ham fulgte Gaardejer Rasmus Knudsen (1885), og i 1890 og 91 var Johan P. Petersen

SØNDER-VISSING SOGN

Forpagter af Møllen. Siden har den været ejet af Søren Peter Petersen. Den blev nedrevet 1934, og nær ved den findes nu Vandværket, der indrettedes 1914. Det faar, som tidligere nævnt, Vand fra Russebæk nedenfor Skoven. Vandet bliver løftet i en Højde af ca. 300 Fod og en Længde af ca. 3000 Alen, og Vandværket er vist et af Landets højest beliggende Anlæg af den Art.

Kort over Sønder-Vissing Sogn.

A. Blom.

Fabrikant A. Blom, Skanderborg.

Af Chr. Holtet.

ANDREAS LUDVIG BLOM var født i Odense, og som sit berømte Bysbarn H. C. Andersen, hvem han forresten engang kom i Berøring med, blev hans Liv ikke lidt af et Æventyr. Vel ikke saa farvestraalende som Digterens, men der var Glans og Farve over hans Liv, fra han fødtes som en fattig Dreng, til han døde som Indehaver af et landskendt Firma, som sin Bys største Næringsdrivende og sin Bys første Mand.

Han blev ikke født som en Prins med Guldæble i Haand, men han var et »Søndagsbarn« og født i »Sejrsskjorte«, hvad straks blev taget som et Varsel om Æventyr, Lykke og Held for ham, og hvad han forresten selv til sin Dødsdag tog det for; for han troede paa Æventyret og vedblev hele

sit Liv at tro derpaa, vel vidende dog, at Drøm og Daad ikke ligger hinanden saa overordentlig fjernt.

Han blev født 8. April 1837 i Slippen »Frelserens Krog« *) i Odense. Forældrene, Væver Ludvig Heinrich Johan Blom og Hustru Marie Magdalene, f. Haugsted, var smaatillede Folk, og der kom en Del Børn. Han fik kun almindelig, tarvelig Friskoleundervisning, og allerede som 10-aarig maatte han tjene til Hjælp til sit Underhold ved at arbejde i en Cigarfabrik. Hvad han der som andensteds lærte, glemte han ikke, og senere i Livet og helt op i sin høje Alderdom — stærk Tobaksryger som han var — rullede han selv sine Cigarer, men altid af bedste importerede Tobakker.

Trods de smaa Kaar levede Drengen et lykkeligt Barndomsliv i det lille Væverhjem. Faderen var en stille, indadventt Natur, men Moderen havde en rig Fantasi, og i stille Stunder, naar Væverskyttelen hvilede, fortalte hun Æventyr og Historier om Varsler og Gengangere, og Drengens Fantasi blev livlig anspændt heraf.

Odense var ingen kedelig By. Der var Militær, og Kronprinsen, senere Kong Frederik VII, garnisonerede der i flere Aar og passerede ofte Gaderne med stort Følge.

Straks efter Konfirmationen kom han i Snedkerlære hos en dygtig Meister, som attenaarig gjorde han Svendestykke og gik straks som »zünftige« Svend »paa Valsen« til Udlandet sammen med Snedker Hans Rasmussen, et Bysbarn og Lærekammerat, og de to holdt troligt sammen under hele Rejselivet. — Blom søgte altid Arbejde hos ansete Mestre, hvor der var noget at lære, og bl. a. var han med til Restaurering af den berømte Altertavle i Mariakirken i Lübeck, hvori han og Kammeraten indlagde en Flaske med Aarstal, deres Navne og Fødested samt nogle danske Mønter; maaske ligger den skjult i Altertavlen endnu ca. 100 Aar efter, hvis den da ikke er gaaet til under Luftbombardementet i 1942, der lagde den skønne Kirke delvis i Grus. — I over 4 Aar gennemvandrede de to Fynboer Tyskland og noget af Schweiz, undertiden i Følge med to andre danske. Et endnu bevaret Kort med indtegnet Rejserute viser, at Blom har været i eller passeret 35 Byer i Tyskland og nogle i Schweiz.

En glad Gut og en smuk Ungersvend var han, og »Der hübsche Däne mit den roten Backen« gjorde Lykke baade hos Kvinder og Mænd. Hans aabne Øje for skøn og ejendommelig Natur, hans ypperlige Helbred, der taalte store Anstrengelser, og hans lyse Humør samt godt Kammeratskab gjorde Vandreaarene til en straalende Oplevelse, han aldrig glemte senere i Livet. En Erindring, han ofte omtalte, var hans Møde med Digteren H. C. Andersen.

Paa Vandring gennem Schwarzwald og Harzen var han og Rasmussen sammen med to andre Fynboere, en Guldsmed og endnu en Snedker, og selvfølgelig skulde de op paa Bloksbjerg (Brocken), hvis Top de naaede 6.

*) Kvarteret raseret — findes ikke mere.

Maj 1860*). Der var en Restauration der, og i Fremmedbogen skrev de fire Svende:

»Paa Bloksbjerg 4 danske stod
Med Stav i Haand og mødig Fod.
Vejret godt, Humøret flot,
skønt Kassen snart er bankerot.
Vi ere alle 4 fra Odense paa Fyen
Og ønsker os et stort Fad Grød af danske Gryn«.

Mønt til særlige materielle Nydelser var der ikke; men Udsigten over det skønne Land og Skuet af de mærkelige, bizarre Naturfænomener var gratis, og disse Nydelser tog de fire Svende i fuldt Maal for derefter at slaa sig til Ro ved en Klippeblok, hvor Blom, der var mest fingernem, blev sat i Arbejde med at sy en Knap i Guldsmedens Bukser. Tilfældigt var Digteren H. C. Andersen ogsaa paa Brocken, og han, hvis Hjerte altid slog varmt for Bysbørn, saa det friske Vers i Fremmedbogen, og det bevægede ham til at opsøge Svendene ved Klippeblokken og give dem en blank Speciedaler. Det var mange Penge dengang, og havde Humøret forinden været »flot«, saa steg det endnu et Par Grader.

De fire Svende gik det forskelligt i Livet, men Venskabet vedvarede, og de kom sammen Livet ud og drøftede de gamle Rejsminder. Rejsen foregik udelukkende med »Apostlenes Heste«, dog undtaget en Tur fra Köln til Heidelberg ad Rhinen og Neckar med Ophold i Koblenz og Mainz; for den Sejltur betaltes med Arbejde som Pramkarle.

Efter godt fire glade og fagligt udbytterige Vandreaar kom Blom hjem i Efteraaret 1860 for at aftjene sin Værnepligt ved 19. Bataillon, hvor forresten den senere Kong Frederik VIII en Tid var hans afholdte Korporal, og da dette var overstaaet, fik han Ansættelse som Modelsnedker paa Rudkøbing Jernstøberi, men ved Krigsudbrudet i 1863 blev han straks indkaldt, kæmpede i Dannevirkestillingen og var med til Tilbagetoget til Flensborg, som Soldaterne naaede i frygtelig udmattet Tilstand. Derefter gik Turen til Dybbøl Skanse, hvor Folkene led meget, men dog holdt Humøret oppe og trods Strabadserne sang selvlavede Viser ind imellem, f. Eks. naar Reveillen blæstes.

»Op alle Mand, Tornysteren paa,
Nu skal vi atter til Forpost gaa.
Ud over Markerne, op af Skansen,
Hej, Nr. 2 spil op til Dansen.
Hver ta'r sin Hakke og hver sin Spade,
Det er vor Dame i den Gallopade.
Dæk! Dæk! Broager dæk!
Saa paa'en igen, naar Granaten er væk«.

Han slap igennem Krigen uden Mén og fik igen Arbejde i Rudkøbing, hvor han begyndte at tænke paa at blive sin egen Mand, hvad der dengang var enhver dygtig Svends Maal. Han havde efterhaanden faaet Kendskab og Lyst til Maskinbygning, og da han 1. Maj 1866 havde giftet sig med Lærerdatteren Johanne Sofie Frederikke Andersen (Rudkøbing) var hans Fremtids-

*) Blom ankom til Skanderborg 6. Maj 1866, og han regnede altid 6. Maj for en Lykkedag.

plan lagt. Med en Kammerat, Maskinarbejder Drost, havde han truffet Aftale om, at de i Forening skulde nedsætte sig som Maskinbyggere. Straks efter Brylluppet drog de tre af Sted og ankom 6. Maj 1866 med en lille Skude til Horsens med Aarhus som Maal. De tog fra Horsens med »Diligence«; men paa Horndrup Bakker med den skønne Udsigt over »Byen med de røde Tage og de smilende Søer« og ved Køreturen gennem Skoven, der da stod i sin første, vaarskønne Prag, blev Blom saa betaget af Omgivelser og Natur, at han i den 2 Timers Ventetid i Byen, før Vognen gik videre mod Aarhus, ombestemte sig og fik sin Hustru og Drost overtalt til at blive og begynde i Skanderborg, i Stedet for at »drukne i en Storby« som Aarhus.

I Skanderborg Borgerskabsprotokol findes kort efter følgende Tilførsel:

»Andreas Ludvig Blohm*) og Martin Rasmussen Drost fremstod 2. Juni 1866 for Protokollen, separative født 8. April 1837 og 8. Septbr. 1838, og begjærede at vinde Borgerskab paa at sammensætte Maskiner til Brug for Landmænd. De bemærkede, at de optraadte under Firma »Blohm & Drost«, og at de begge er personlig ansvarlige«.

Starten var uendelig beskeden. Blom og Hustru lejede sig ind i en 1-Værelses Lejlighed i et gammelt Hus (nu Vestergade 6). Møblementet bestod af Seng, Bord og to Stole, som han selv havde lavet.

Firmaets hele Driftskapital var 80 Rdl., hvorfor anskaffedes lidt Værktøj til Smedie og Snedkeri. Værksted lejedes i »Sandbergs Lade« — en forlængst nedbrudt Bagbygning til nuværende Adelgade 37. Midler til at lave større Maskiner for var ikke til Stede, og foreløbig lavedes Brødkæremaskiner, Kød hakkemaskiner og Skøjter. Varerne gik Blom ud og solgte paa Landet, og imellem gik han om Lørdagen med Maskiner paa Ryggen til Aarhus og solgte paa Torvet.

Det første Par Aar gik det smaat, Drost tabte Modet og rejste, men Blom beholdt sit lyse Mod, sin Tro paa Fremtiden og fortsatte, og det gik fremad. Man lagde i Byen Mærke til den dygtige, energiske Mand, og et lille Bevis herpaa er, at allerede i 1868 indvalgtes Maskinbygger A. Blom i Bestyrelsen for Byens største Forening — Haandværkerforeningen. Virksomheden havde allerede da begyndt at fremstille større Maskiner, saasom Hakkelsemaskiner og Smørkærner med en lille Hesteomgang til større Gaarde i Stedet for Haandkværnen. En Landsmand, Fynboen Proprietær Jensen, Kalbygaard, købte den første paa Bestilling.

Nogle Dage efter kom han ned for at se, hvordan det gik. Jo, Kærnen var færdig; men det vilde vare nogle Dage med Hestegangen, som Blom stod og drejede en Aksel til, medens Hustruen hjalp til med at træde paa Trædeladet. Jensen syntes, det var for strengt, og sagde: »Køb dog en Hest og lad Konen blive fri«. »Hest!«, svarede Blom, »nej, jeg har nok at gøre med at skaffe Føden til Kone og Børn«.

*) Blom var egentlig døbt Blohm, men skrev sig altid Blom.

Hestegang og Kærne blev leverede og betalte, og saa var der Penge til nye Materialer, men en Tid efter, da Blom var ude at sælge, kom en Karl ned med en gul Nordbagge, som han skulde aflevere. — Hustruen mente, det var en Fejltagelse; men det var det ikke, for der var et Brev med, hvori stod: »Her er nu Hesten. Skaffer De Føden til Kone og Børn, kan den nok tjene Føden til sig selv og hjælpe Dem tillige. Kan De i Fremtiden se Udvej for et Beløb, saa er det godt, det haster ikke, og kan De ikke, gør det heller ikke noget«. Det var et smukt, hjertevarmende Eksempel paa god gammeldags Hjælpsomhed og Tiltro til Menneskers Ærlighed, som Blom aldrig glemte, og mellem de to Mænd var et inderligt Venskab, saa længe de levede. —

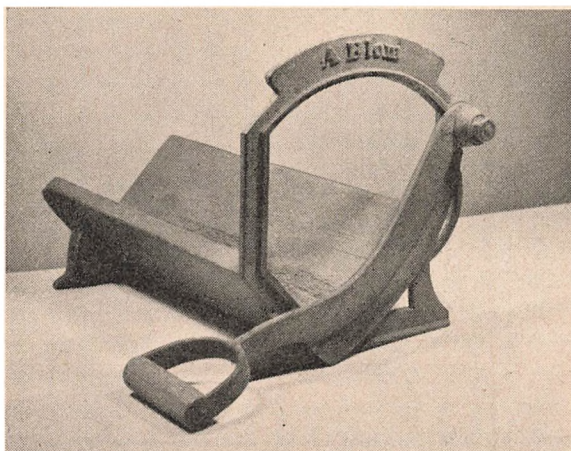
26. April 1871 tog Blom Borgerskab som Jernstøber; men han havde dog endnu ikke Støberi selv, men fik vistnok støbt dels paa et lille stedligt Støberi (E. A. Bruun), hvori han formentlig var Interessent, og dels i Aarhus.

I Efteraaret 1873 var Forholdene baade bolig- og værkstedsmæssigt blevne for smaa, og han købte da Ejendommen paa Hjørnet af Adelgade og Vestergade (Adelgade 41), hvor han i Vestergadefløjen fik Bolig og Butik, som Hustruen passede, med Kakkelovne, Komfurer, Gryder og andet Støbegods. I Udbygningerne blev der gode Værksteder og en Hestegang, der stadig med den gule Nordbagge som Trækdyr leverede Drivkraften.

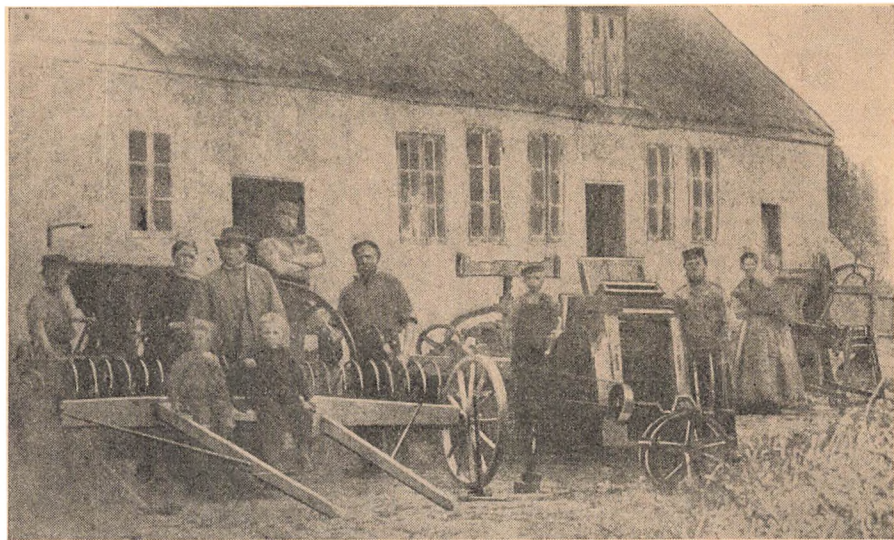
I Forhuset var Købmandshandel (I. Olsen).

Brød- og Kødhakkemaskine var forlængst et overstaet Stadium, og der byggedes nu stadig Landbrugsmaskiner, som undertiden først lejedes ud og efterhaanden solgtes, naar Folk først havde vænnet sig til ikke at kunne undvære disse arbejdsbesparende Maskiner. Næsten fra Starten byggede han ogsaa Rensemaskiner, Hesteriver og særlig Tærskværker, trukne af Hestegang, hvilke lejedes ud til Oplandets større Gaarde, hvor det med 70ernes intensive Landbrug kneb med at faa hele Avlen plejltærsket. Det var en god Reklame, der efterhaanden førte Salg med sig. Ret kort efter Flytningen til Adelgade 41 beskæftigedes 6 Mand.

Efter 10 Aars Forløb var Forholdene igen blevne for smaa, hvorfor Adelgade 41 solgtes, og da Amtsforvalter, Justitsraad Kabells store Ejendom

Brødmaskine fra ca. 1868. — Var i Brug paa en Gaard i Illerup 1936 og er brugelig den Dag i Dag.

Interiør fra Fabrikken i 1872. Der ses: Rivemaskine, Hakkelsemaskine, Hestegang, Tærskemaskine, Rensemåskine m. m. A. Blom og Hustru bag de to Dreng.

— Adelgade 94, hvor Fabriken endnu er — blev til Salg, købte Blom resolut denne. Prisen var rigtignok høj, nemlig 16.000 Kr., men der var $1\frac{1}{2}$ Td. Ld. Areal i Gaard og Have, saa der var Udvidelsesmuligheder. Nogle upraktiske Udbygninger blev revet ned, og der blev bygget til Maskinværksted, Snedkeri og Smedie. Da der flyttedes ind i den nye Fabrik i Efteraaret 1882, beskæftigedes der 20 Mand. Næste Aar indrettedes et moderne Støberi, og Hestegangen erstattedes med en Dampmaskine.

Nu tog Virksomheden for Alvor Fart. Landbruget kom mere ind paa at erstatte Haandkraft med Maskiner, og foruden saadanne fremstilledes nu en Mængde Støbegods: Kakkellovne, Komfurer, Gruekedler, Jernvinduer og bl. a. ogsaa Gravgelændere, Gravkors m. m. m.

Gang efter Gang maatte der bygges og udvides, og Arbejdernes Tal steg. Arbejdstiden var jo dengang lang: Kl. 6 Morgen til Kl. 6 Eftmd. med $\frac{1}{2}$ og $1\frac{1}{2}$ Time til Frokost og Middag. En Svend tjente 18 Kr. og en Arbejdsmand 12 Kr. om Ugen; men i hine Tider strakte det langt. Der var Arbejdsglæde og Samfølelse, og det var attraaværdigt at faa Arbejde hos Blom. Hans Forhold til Arbejderne var stærkt personligt, præget af Venskab og Forstaaelse, og han var ikke karrig med at paaskønne dygtigt Arbejde. Paa hans Fødselsdag fik hele Styrken Chocolate med Tilbehør, og Arbejderne mødte undertiden med en af dem forfattet lille Sang til Dagen.

Trods mange krævende Tillidshverv og flere Privatinteresser var Forretningen altid Nr. 1, og Blom var paa Værkstederne hver Morgen og gav sine Ordre, naar han var hjemme. Varer skal jo ikke blot produceres, men ogsaa sælges, og det besørgede Blom i mange Aar alene. Togforbindelser var

faa, og det var ude paa selve Landet, Kunderne maatte opsøges. Nu kører man i Automobil 60 km i Timen Dagen lang; men dengang kørte man med gode Heste 10 km i Timen, og med de nødvendige »Bed« naaede man sjældent over 60 km en Dag. Blom var en særdeles dygtig Sælger og en fremragende Forretningsmand. Trods et Hang til Mystik var han en nøgtern alle Enkeltheder overvejende Karakter, selv om det ikke særlig laa for ham at være forsigtig. Hans Force var ikke mindst en forbløffende Evne til at kende og bedømme Mennesker, og som det hjertelige og naturlige Menneske, han var, havde han en enestaaende Evne til at vinde Folks Venskab og Tillid, som heller aldrig skuffedes. Hans Ærlighed, solide Redelighed og dybe Kendskab til sit Fag bød ham, at der skulde ydes Kunderne noget godt og solidt, og det Princip hverken vilde eller kunde han fravige.

Selvfølgelig dyrkedes Byens naturlige Opland først og fremmest; men ellers var Mols — trods Aarhus' Nærhed — hans særlige Domæne, og hans Popularitet blandt Molboerne var enestaaende. Tidlig Morgen tog han med Tog til Aarhus og derfra med en lille Dampbaad til Kalø-Bro (Nappedam), hvortil hans Kusk Dagen før var kørt med Heste og Vogn. Saa gik Turen Herredet rundt i en Uge og ofte mere, hvor han overnattede hos Kunderne, eventuelt med smaa Afstikkere hjem, medens Kusk og Heste blev; ofte var disse borte 3 a 4 Uger. Efterhaanden udvidedes Salgsomraadet over større Dele af Jylland.

Han var en enestaaende gæstfri Mand. »Hos Blom er der altid aabent Hus«, hed det, og altid blev alle Gæster venligt modtagne og godt beværtede, baade fordi han meget gerne saa Venner og Kunder hos sig, og som en Gengæld for al den Venlighed og Gæstfrihed, han nød paa sine Rejser, hvor alle Hjem stod ham aabne. Det var Rasmus Kusk's store Nummer at sige, at naar Blom kom kørende i Gaarde, saa flygtede Ænder og Høns, for saa vidste de, at nogle af dem skulde lade Livet. I Adelgade 94 var der altid baade Husrum, Hjerterum og gammel Rom. Paa Markedsdage var der fra 10-Tiden om Formiddagen dækket stort, langt Bord med varm Ret, al Slags solidt koldt, Øl, Snaps og Kaffe, og Landboerne mødte flittigt. Kl. 3 var Markedet forbi, men der kom tit nogle Efternølere, der vilde »hils« paa Blom, og som saa blev siddende saa længe, at de blev til en Mørkningsthe med »afbrændt« Rom.

Blom's første Hustru døde allerede 1. Januar 1871, hvorefter han i 1872 — paa sin Lykkedag den 6. Maj — giftede sig med Hustruens Søster Jenny Marie Salome Andersen. I begge Ægteskaber var flere Børn, hvoraf 6 naaede voksen Alder.

— — —

Han elskede sit Hjem og sin store, smukke Have — der nu forlængst er dækket af Fabriksbygninger —, og var den kærligste Familiefader, der aldrig var bedre tilpas, end naar han kunde faa Tid til helt at ofre sig for Familielivet. Sommersøndage blev Charabanc'en gjort klar til Familieture til Omegnens skønneste Steder, deriblandt ufravigelig 1. Pinsedag og en Søndag i Højsom-

ren til Himmelbjerget. Paa mindre Forretningsture tog han gerne nogle af Børnene med, og særlig Drengene fulgte ham, næsten fra de var smaa, og lærte tidligt at komme i Berøring med mange Slags Folk og at forstaa lidt af Salg og Omsætning.

A. Blom var en Mand med Udsyn for sit Fag og var altid paa Færde for at søge Forbedring af Fabrikationsartiklerne og faa nyt frem. Han rejste ofte til Udstillinger baade i Indland og i Tyskland for at se og tilegne sig nye Metoder og kom altid hjem med Udbytte.

Da i Slutningen af 1880'erne Slaa- og Mejemaskiner begyndte at komme frem fra Amerika, var han straks med og fik Forhandling af Walter A. Woods Maskiner. Disse kom direkte som løse Dele, der blev samlede paa Fabriken og derfra leverede til Kunderne.

Paa Udstillingen i København 1888 saa han for første Gang de store engelske, selvtransportable Damptærskværker og blev saa interesseret deri, at han ved Hjemkomsten fik flere større Gaarde med i et Aktieselskab, der købte et saadant og senere endnu et, som ledsaget af en Fyrbøder og en Ilægger kørte rundt og tærskede Korn fra Mark eller Stak fra Efteraar og omtrent til Juletid. Det var dog kun for større Brug, men Maskintærskning blev mere kendt, og almindelige Tærskværker fabrikerede og solgte han i stedse stigende Tal. Efter nogle Aars Forløb fabrikerede han selv transportable Tærskværker.

Det var ikke nok at sælge Maskiner, man skulde ogsaa lære Folk at bruge dem; thi Maskiner af enhver Art var da ukendte for de fleste almindelige Landboere og det lige fra Hestegang til Hakkelsemaskine, Tærskmaskine til Saamaskine og Hesterive for ikke at tale om Høstmaskiner. Der maatte altid en erfaren Montør ud for at aflevere og lære Brugeren Betjeningen og tilkøre de ofte baade kaade og sky og med Maskiner ganske uvante Heste. Naar Maskinen begyndte at brumme, kunde den ene Hest smide sig paa Jorden af Skræk og den anden vekselvis stejle eller slaa bagud, saa der skulde godt Kram til at holde, og Montøren, der skulde køre Hestene til, maatte have baade gode Nerver og Kræfter.

Efterhaanden blev det for meget for Blom at passe alt baade ude og hjemme, men saa traadte den ældste Søn, Chr. Blom (født 1866) efter endt teknisk og praktisk Uddannelse til i 1887, tog Borgerskab som Mekanikus, og viste sig hurtigt at besidde usædvanlige Evner baade som Sælger og Leder. Han tog straks Fabrikation af Vindmotorer op, og i flade, skovløse Egne i Jylland med rigelig Blæst — og særlig i Salling og Thy — blev der hurtigt stor Afsætning af disse. Vindmotoren paa sit høje Staalstativ med sin lange »Hale« som Styreapparat, hvori stod med store Bogstaver »A. Blom, Skanderborg«, der saas viden om, virkede som en ypperlig Salgsreklame.

Fra de mange Egne, hvor Blom solgte Maskiner, kom unge Landmands-sønner i Lære paa Fabriken og spredtes siden ud over Jylland som Smede og Maskinbyggere. Derudfra købte de Støbegods i mere eller mindre for-

arbejdet Stand, og Tusinder af Tons Gods udgik fra Støberiet, der maatte udvides betydeligt.

I 1892 byggedes Skanderborg Gasværk, hvad Blom, der blev Formand for Byraadets Gasværksudvalg, havde virket stærkt for. Chr. Blom tog Borgerskab som Gasmester, og sammen med Entreprenør Løssel fra Kolding havde han Arbejdet med baade Jordledning og al Husinstallation.

Paa det Tidspunkt beskæftigedes der ca. 50 Svende og Lærlinge, foruden Arbejds mænd, Kusk og a., og Fabrikken voksede med stor Fart. Lydhøre, som baade A. Blom, der efterhaanden blev til »Gamle Blom«, og ikke mindst Sønnen Chr. Blom — optaget som Medindehaver 1896 — var for alt, hvad der rørte sig indenfor Landbruget, toges stadig nye Opgaver op, og Navnet »A. Blom & Søn« blev landskendt. Omkring Aarhundredskiftet begyndte man at anlægge smaa Vandværker ude paa Landet, og Firmaet anlagde mange saadanne. — I 1906 optoges den yngre Søn Andreas Blom (junior) i Firmaet.

Fabrikant Chr. Blom, f. 4. Okt. 1866, d. 30. Maj 1929.

I 1890 kom de første Malkemaskiner fra Australien til Danmark. Chr. Blom havde straks Øje for, at her var et fremtidigt Arbejdsfelt, og som den første i Danmark blev Firmaet baade Installatør og Forhandler af Malkemaskineanlæg, der jo efterhaanden vandt Indpas selv i ret smaa Landbrug.

Det gik fremad Aar for Aar, og »Gamle Blom« oplevede, at den Virksomhed, som han havde startet i »Sandbergs Lade« med en Smedesvend, en Dreng og Hustruen som Medhjælpere, beskæftigede i Værksteder og paa Kontor ca. 200 Mennesker.

Der er Æventyrets Festglans over et saadant Livsløb, og Manden var altsaa ikke for ingenting født i »Sejrsskjorte«.

Med sin livlige Aand og store Interesserethed for By og Egn kunde A. Blom naturligvis ikke undgaa at komme med i Byens offentlige Liv, og med samme Iver og Lyst, som han viste sin private Virksomhed, kastede han sig over Opgaverne her. Paa Kommunistyrets, Foreningslivs og ogsaa lokal Politiks Omraade blev han hurtigt en Forgrundsfigur og kom paa mange Maader til at præge sin By. I 1876 blev han indvalgt i Skanderborg Byraad

Fabrikens Forbygning Adelgade 94 i 1890'erne.

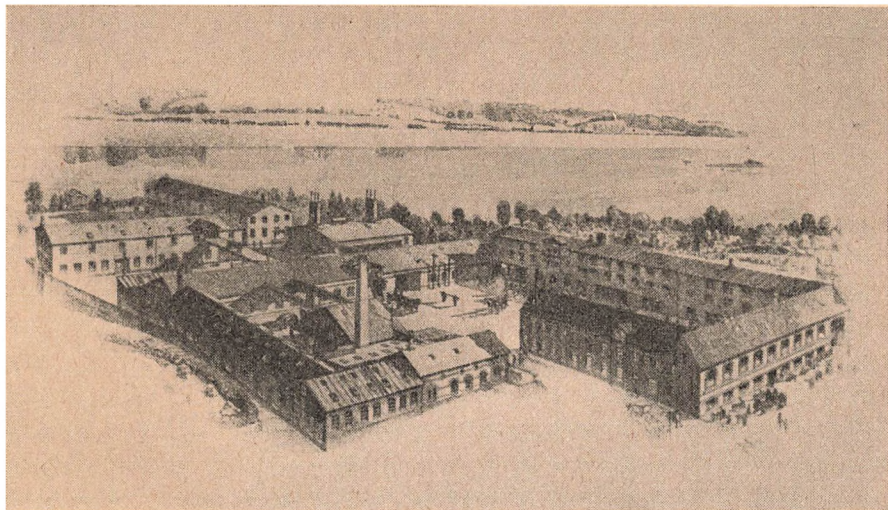
af den almindelige Vælgerklasse, og sad der i 30 Aar, til han paa Grund af Sygdom nedlagde sit Mandat. Ihærdig og samvittighedsfuld havde han altid Tid til kommunale Møder, Kommissionsmøder og Rejser og satte en Ære i at afholde Udgifterne af egen Lomme. I hans Periode købte Kommunen Dyrehaven og

Sølund, ombyggede Skolen og anlagde Gasværk, og i alt var han med og ofte som ledende Mand. Speciel Interesse nærrede han for Fattigvæsenet.

Gennem Byens forskelligartede Foreningsliv ydede han sin store Indsats i Byens Udvikling og Fremgang. I mange Aar var han Formand for Haandværkerforeningen og den særlige Industri- og Haandværkerforening, og ved sin Død var han Æresmedlem af disse og af Skanderborg Landboforening, og ligeledes skal nævnes, at han var Medstifter af Banken for Skanderborg og Omegn (1891) og i mange Aar Formand for Bankraadet.

Hans store sociale Interesse førte til, at han i en Menneskealder var Formand for Haandværksvendenes Rejse- og Sygeforening, og at han fik oprettet et Svendehjem, der var hans Hjertebarn. Han glemte aldrig sin Vandringstid og de usle Forhold, som Datidens elendige Svendeherberger bød paa. Som gammel Mand skrev han engang: »Jeg har aldrig kunnet glemme, at jeg selv har vandret som fattig Svend udsat for mange Fristelser, som Nutidens Svendehjem heldigt modarbejder«. I sine sidste Sygdomsaar arbejdede han med forbavsende Ihærdighed for »Arbejde adler«.

Han var Medstifter af Skanderborg Amts Avis (1876) og deltog i Provisorieaarene i Egnens Lokalpolitik. — Den 25. April 1903 blev han udnævnt til Ridder af Dannebrog.

Fabriken i Fuglepørspektiv 1914.

Det særlige i A. Bloms Karakter var Hjertelighed og Trofasthed parret med praktisk Dygtighed og stor Energi. Han var et Stemningsmenneske, blev let rørt og bevæget, talte fra Hjertet og til Hjerterne, hvorfor han let fik Folk med sig. Var han først varm for en Sag, beholdt den hans Hjerter for bestandig, og den, der engang var blevet hans Ven, opgav han aldrig helt, selv om ogsaa noget kunde træde skillende i Vejen.

Han delte gerne ud af sin Overflod til dem, der trængte, og trods de store Forhold og den store Velstand han efterhaanden opnaaede, vedblev han til det sidste at være en ligefrem Mand. Man højagtede »Gamle Blom«, og han nød en langt større og lødigere Anseelse end den, der kan vindes ved ene og alene at være en rig Mand.

En halv Snes Aar før sin Død blev han angrebet af Ischias, der udviklede sig saaledes, at han tilsidst blev lammet i begge Ben og maatte køres i Rullestol. Dette svækkede dog ikke i synderlig Grad hans Energi, og selvom han efterhaanden helt overlod Fabrikens daglige Drift til de to Sønner, var han endnu i adskillige Aar paa Færde overalt, hvor Livet pulserede, deltog i Møder, Generalforsamlinger, selskabelige Sammenkomster o. s. v., og nu som tidligere var han oftest Midtpunkt i Kredsen.

A. Blom døde — 77 Aar gl. — den 17. Januar 1915 og blev begravet under meget stor Deltagelse fra By og Land og fra Forretningsforbindelser, Kunder og Venner fra det ganske Land. Det mægtige Følge var det største, der er set ved nogen Begravelse i Skanderborg.

I 1917 rejste Venner fra By og Land ham en Mindestøtte ved Indgangen til Dyrehaven. Paa Støtten (Granit) er af Billedhugger Ølsgaard, Aarhus, i Basrelief indhugget A. Blom som vandrende Svend, der med Haand over

FABRIKANT A. BLOM

Brynene skuer ind i Fremtidens Land, samt et vellignende i Bronze udført Relief. Paa Bagsiden staar:

Flittig og viljestærk
arbejded' han sig frem.
Vandt Venner i By og Land
i mangt et Hjem.

Efter A. Bloms Død førtes Fabriken videre af Sønnerne Chr. Blom (død 30. Maj 1929) og Andreas Blom som Eneindehavere. I 1937 overgik Fabriken til Aktieselskabet »A. Blom & Søn A/S«.

A. Bloms Mindesmærke ved Skanderborg Sø og Dyrehave. I Baggrunden Æbels.

Fester og Festsikke i Hads Herred i Slutningen af forrige Aarhundrede.

Ved Ejnar Jørgensen.

Bryllupssikke.

Det er i og for sig saare naturligt, at de større Begivenheder i Menneskelivet udmærkes paa særlig Vis. Det er derfor ikke underligt, at der i Forbindelse med den af Livets Højtider, der kan betegnes som Menneskelivets største, nemlig Brylluppet, er skabt en Rigdom af Sikke og Traditioner, som er blevet holdt i Hævd og nedarvet Generation efter Generation.

Selv om Bryllupsgildet i Hovedtrækkene forløb paa ensartet Maade over hele Danmark, kunde hver Egn dog have sine særlige Traditioner.

I det følgende skal fremdrages Minder om, hvorledes et Bryllup formede sig paa Landet i det frugtbare Hads Herred omkring 1880. — Med den Velstand, som her fandtes blandt Bønderne, havde man Raad til at lade de gamle Sikke udfolde sig i hele deres brogede Pragt.

Indbydelsen til Brylluppet udgik gerne otte Dage i Forvejen. Saa kunde de indbudte træffe de nødvendige Forberedelser til Brudefærden. Brylluppet stod i Reglen i Brudens Hjem, og her herskede i Dagene før Brylluppet en Travlhed uden Lige. Der skulde slagtes, steges og bages; der skulde koges Suppe og laves Boller, gøres rent og pyntes op.

Det var Skik, at ens Omgangskreds sendte forskellige Foræringer til Gildet, »Send« kaldtes de, og bestod af f. Eks. et Par Høns, en Snes Æg, Smør eller Fløde. Der blev rigtig slaæet i Blød, og Dagen før Brylluppet bugnede Kælder og Spisekammer med Bjerge af dejlig Gildemad.

Paa Bryllupsdagen rullede Vogn efter Vogn ind i Gildesgaarden. Hver Vogn blev festligt modtaget med Musik af Spillemandene, som stod uden for Indgangsdøren. Brud og Brudgom hilste paa de ankomne, som derefter gik til Bords og spiste Frokost og drak Kaffe. Det var ikke en sluttet Spisning; man spiste, efter som Folk kom.

Naar denne Spisning var til Ende, beredte man sig til Kirkefærden. Kuskene kørte frem med Vognene. Og sikke Vogne og Heste! Seletøjet var blankpudset; Nøglerne skinnede som Sølv. Det var et stolt Syn at se en saadan Brudeskare. Det huskes endnu, at der kunde være 35 Vogne i Optøget til Kirken.

Man kørte i en bestemt Orden. Forrest red Forriddere, derefter kom Vognen med Musikanterne, saa Brudevognen med Brudeparret; dernæst Vogne med den nærmeste Familie. De øvrige passede altid paa ikke at komme foran dem.

Naar hele Rækken var ordnet og klar til Afgang, spillede Musikken op, Piskene knaldede, og de utaalmodigt trippende Heste fik nu endelig Lov til at røre Benene. Forriderne sprængte af Sted i fuld Firspring. De skulde naa Kirken først. Kirkeklokken begyndte at kime, naar de var naaet frem til Kirken. Derefter vendte de om og red Brudeskaren i Møde, og i Spidsen for denne gik det nu atter mod Kirken. Vognrækken kørte frem i jævnt Trav, mens Piskene knaldede, Hestene fraadede, og Musikkens Toner vældede frem af de bulede Horn.

Optoget vakte Opsigt, hvor det kom frem. Folk løb til Vinduet eller kom frem i Døren for at se et Glimt af Skaren; ingen kunde jo være i Tvivl om, at det var Brudefolk, der kom.

Efter Vielsen kørte man hjem igen i samme Orden som til Kirken. Forriderne jog i Forvejen for at melde, at nu kom Brudefolkene tilbage.

Snart sidder man efter Slægtskab, Alder og Anseelse bænket i Storstuen om de festligt dugede Borde. Opvarterne tropper frem med svingende Fade og Terriner fulde af dampende, safrangul Suppe med store Fedtkringler paa. Suppe og Steg, Kransekage og Overflødighedshorn, Tærte og Vin glider ned, ledsaget af Salmesang og Taler af Præst og Degn. Det tager flere Timer, men endelig bydes der velbekomme, saa man kan strække Benene. Adskillige Mænd føler da ogsaa Trang til at gaa over i Stalden »for at se lidt paa Besætningen«.

Saa ryddes Storstuen, og Dansen tager sin Begyndelse. Den varer ved til ud paa Natten. Inden man drager hjem, faar man dog Frokost, ikke samlet, de, der skal først af Sted, gaar først til Bords.

Brudeparret blev jo ofte paa Gaarden om Natten. Skulde de til deres nye Hjem, var de de sidste, der forlod Gaarden.

Fru Magdalene Hansen, »Elballegaard« i Balle ved Odder, har i fordums Dage deltaget i Fester som her beskrevet baade i Balle og Snærild, og hun husker endnu Vers af en gammel Bryllupsvis, som hendes Mor lærte hende, mens hun var Barn.

Denne meget gamle Vise skildrer paa ypperlig Maade hele Bryllupssceneriet. Om Brudetoget hedder det:

Smukt i Procession
 pænt og pyntet hver Person,
 se, der har vi Brudetoget
 blomstersmykt og broget.
 Hvilken yndig Brud
 som hun ser lykkelig ud;
 Skal man ej være glad
 paa sin Bryllupsda'!
 Hun giftes skal jo med en Gaardmandssøn.
 Der er han, han er ganske køn.
 Lidt for klodset og massiv, men han
 kan ellers nok gaa an.
 Solid! Pas paa, han bliver vist i Ægtestand!

Og i følgende Vers skildres Skolemesterens Tale ved Middagen:

Skolemesteren han har
 rejst sig op fra Bordet,
 ønsker Parret Held
 og hvad mere, tror I vel:
 En Rekrut af de smaa
 inden næste Aar!
 Bruden rødmer, bliver ganske flov —
 Skolemester, den var lovlig grov.
 Fatter raaber, at hvis I nu vil,
 er alting lavet til,
 saa skal I ha' en Polka
 og en Tremands »Ril«.

Om Afslutningen paa Festen hedder det:

Svejtrit og Forkert
 hver en Dans de har probert,
 og da nu alt er silde,
 gaar de hjem fra Gilde.
 Slukket bli'r hvert Lys,
 nej, der brænder et, ja tys!
 Det er vist hos det nygifte Par.
 Ja, endnu et Hurra vil vi bringe dem,
 ja, et rigtigt dansk med Fynd og Klem.
 Alt bli'r stille, og nu Lyset brat
 blir slukket ud — God Nat!
 God Nat, god Nat, god Nat!
 God rolig Nat!

Høstfester.

Mens en Bryllupsfest kunde indtræffe naar som helst, havde man andre Fester, der var mere tidsbestemte. Dette var saaledes Tilfældet med Høstfesterne.

Naar Høsten var forbi, og man havde sundet sig lidt efter Sommerens Travlhed, forberedte man sig paa Gaardene til en stor Glædesfest, Høstgildet. Man følte Trang til at gøre en Standsning i Arbejdet for at holde sig glad sammen med Høstfolk, Naboer og Familie for det, man havde opnaaet af det forløbne Aar.

Høstgilderne blev holdt under forskellige Former Landet over. Hver Egn havde sine Skikke og Traditioner, som blev holdt i Hævd Aar efter Aar, og der findes maaske endnu Egne, hvor man søger at bevare disse hyggelige hjemlige Fester.

Her skal da fremdrages nogle Minder om Høstgilderne i Balle, saadan som de formede sig i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede.

De ældre mindes endnu Høstgilderne som nogle af de fornøjeligste Fester i Aaret. Der blev holdt Høstgilde i hver Gaard i Reglen i September Maaned, og til disse Gilder indbød man ikke alene de Folk, der havde deltaget i Høstarbejdet, men ogsaa Naboer og deres Børn. Dette var en fast Tradition for Gaardene i Balle By og tyder paa godt Naboskab. Naa, paa den Maade kom man jo ogsaa med til mange Høstgilder. Naar man endvidere tager i Betragtning, at man i den paagældende Gaard ogsaa inviterede ens Familie med, forstaar man, at det let kunde blive en ret talrig Forsamling, der skulde beværges.

Høstgilderne blev saaledes Omgangsgilder. Gæsterne kom om Eftermiddagen og drak først Kaffe i »Overstuen« (Storstuen). Der var gerne saa mange med, at man maatte til Bords i flere Hold. Efter Kaffen løb Børnene ud paa Marken og legede. Mændene fik de lange Piber tændt, satte Priser og Problemer under Debat eller spillede Kort. Konerne drøftede huslige Emner og udvekslede gode Raad til fælles Bedste. Nu og da tilhviskede man hinanden »søde« Hemmeligheder.

Saadan gik Eftermiddagen, og ind under Aften samledes man igen om de smukt dugede Borde til Festmiddagen, der bestod af Suppe og Steg. Bagefter fik man Lågkage og Svesketærte, Ting, der var givet til Festen. Det var nemlig Skik, at alle Gaarde gav en Kage til Festen. Kagerne blev købt hos Bageren og var nok værd at sætte Tænderne i.

Ved Bordet sang man nogle Høstsalmer, og daværende Lærer Lars Nielsen holdt gerne en Høsttale. Nielsen, der havde baade musikalske og poetiske Anlæg, kunde tale gribende om Høsten; hans Ord sænkede sig dybt i Tilhørernes Sind og skabte paa een Gang baade Glæde og Respekt for Høstens Gave.

Men til Høstgildet hørte først og fremmest Dans, og naar Bordene var ryddede, tog den uforlignelige Spillemand Jakob Due fra Odder Plads i et Hjørne af Storstuen. Fra hans »Fiol« strømmede Valse og Mazurkaer, Rheinlændere og Hopsaer, som nok skulde sætte Benene i Sving. Ind imellem sang Jacob en Vise; og den var nok værd at høre paa, for han havde en prægtig Sangstemme og var aldrig kostbar.

Ved 12—1 Tiden blev der sat et Bord ind midt paa Gulvet, og kort efter placerede Opvarteren Morten Snedker den store Punchebolle med afbrændt Punch paa Bordet. Saa kunde man gaa hen og faa sig en Kop Punch, hvilket var en herlig Forfriskning ved Midnatstide. Alle fik en Kop, selv Børnene smagte med. Derefter tog man igen fat paa Dansen et Stykke Tid.

Saa hilser man Godnat. Og mens Husets Folk gaar til Ro, vandrer Gæsterne hjemefter; det er saa stille og stjerneklart, som det kun kan være i September. Høstgildet er forbi.

— — — Ja, den Slags hjemlige Høstgilder er ikke alene forbi i Balle, men sagtens over det ganske Land. Sæd og Skik forandres med Tiden. Nu henlægges Høstfesterne til Forsamlingshus, Hotel eller Gymnastiksal. Det er langt lettere for Arrangørerne, og disse Fester kan selvfølgelig være ganske fornøjelige, men de taaler alligevel ingen Sammenligning med de gode gamle Fester i Hjemmene.

— Det var vist Konerne, som blev trætte af den megen Ulejlighed, indrømmer min Fortællerske, men det var endda skønt at være med til de Gilder, mens de blev holdt.

Tiendegilder.

Sluttelig skal der fortælles om en egen Slags Fester⁴ der helt hører Fortiden til, fordi Anledningen til dem for stedse er ophørt. Det var de saakaldte Tiendegilder (Tiengilder, som de blev kaldt) d. v. s. Gilder, ved hvilket der blev opkrævet Tiende. Det skete en Gang aarlig i Tiden fra Februar til April, hvorfor Gilderne ogsaa kaldtes »Kjormesgilder« (Kyndelmissegilder) — Kyndelmisse 2. Februar.

Fra Aarhuseggen er overleveret mange Optegnelser om Tiendegilder i Landsbyerne forhen. Vi vil i det efterfølgende høre Beretningen om, hvordan man holdt Tiendegilder i Balle. Optegnelserne jeg har gjort herom, stammer fra mundtlig Samtale med dem, der selv har gjort Tiendegilde i deres Gaard. Og selv om Opkrævning af Tiende ikke var noget enestaaende for Landsbyen Balle, tør det maaske nok betegnes som en Sjældenhed, at en Skat som denne er blevet opkrævet under saa festlige Former som her. Derfor fortjener den at mindes.

Beboerne havde vedtaget at opkræve Tiende ved en lille Fest, »Tiengild« Omgangen var delt mellem elleve Gaarde; hver Gaard havde altsaa Tiendegilde hvert elvte Aar, og den erlagte Tiende blev da indbetalt til Godsforvalter Terndrup, Rathlousdal. Omgangen blandt de elleve Gaarde var følgende: Balle Nygaard, Elballegaard, Balle Overgaard, Balshøj, Kildegaarden, Balle Nedergaard, Rasmus Rasmussens Gaard, Ellensminde, Hans Pedersens Gaard, Kejserstedet (ejes nu af Sigfred Eriksen) og sluttelig Chr. Jørgensens Gaard, der nu ejes af P. Mikkelsen, Balle.

Husmænd — og dem var der ikke faa af — kunde ogsaa faa Lov at deltage i Gildet formedelst to Kroner.

Det siger sig selv, at der let kunde blive fuldt Hus i den Gaard, hvor Tiendegildet skulde staa, især naar det tages i Betragtning, at Værten havde Lov til at indbyde Familie og gode Venner. Paa enkelte Gaarde kunde der blive op imod et Hundrede Mennesker. For at beværte saa mange Mennesker, maatte

man træffe grundige og omfattende Forberedelser. Der skulde slagtes og bages i den store Stil; ofte havde man Kogekone baade 3 og 4 Dage i Forvejen.

For at ingen skulde overgaa andre, var der, hvad Spise angik, fastsat visse Rammer; alt skulde foregaa efter bestemt vedtagne Former. Det var saaledes foreskrevet, at der skulde opvartes med Suppe og Kød med Peberrodssaase ved Hovedmaaltidet. Naar man skulde have Tiendegilde, fik man derfor udleveret et Stykke Papir, hvorpaa der stod, hvordan alt skulde foregaa. Denne »Recept« cirkulerede fra Gaard til Gaard.

Paa Gildesdagen arriverede Mændene Klokken 2. De pulsede løs paa deres lange Piber, snakkede og betalte deres Tiende efter Tiendelisten. Værten tog mod Pengene og krydsede af. Tiendeydelsen rettede sig efter Gaardens Størrelse. Den kunde paa en almindelig Gaard andrage fra 30 til 80 Kr. Efter Erlæggelsen drak man Kaffe, røg Tobak og spillede Kort.

Klokken fire kom Konerne, iført Kisteklæderne, og kort Tid efter foregik saa Hovedbespisningen. Ved denne gjaldt det om at have en dygtig Opvarter, d. v. s. een, der ikke alene kunde varte op, men ogsaa ved pudsige Indfald formaede at sætte Humør i Selskabet. Byen havde heldigvis en saadan Mand, den uforlignelige Morten Snedker, der er omtalt under Høstfesterne. Han kunde finde paa de utroligste Ting af Sjøv og Kommers. Saaledes manglede Mændene engang Tobak til deres Piber. — Tobak, Morten! raabte de, og Tobak fik de. Morten kom springende med den store Tobakstønde, men »faldt« ind i Stuen med den, saa Tønden rullede hen ad Gulvet og Tobakken spredtes til alle Sider. Saa kunde de værsø stoppe!

Ved Bordet sang man Salmer og Sange, og Læreren holdt gerne en Tale. Spillemand var der ogsaa; de skulde spille til Dansen. Derfor gik der en Tallerken rundt ved Bordet, og paa den lagde man Spillemandspengene. Alle lagde Penge paa den. Mændene gav deres Koner en Skilling, saa de ogsaa kunde lægge deres Skærv; det saa jo saa »fattigt« ud, hvis man ikke lagde noget paa den Tallerken.

Efter Maaltidet dansede man i Storstuen, saa Støvet stod en om Ørene. Musikken leveredes af Jørgen Ulskov fra Rold og Jakob Due fra Odder. Sidstnævnte var Træskohandler i Odder. »Jeg er en Due«, sagde han, »men kan dog ikke flyve«! Men spille og synge, det kunde Jacob. Han havde en udmærket Sangstemme og brugte den gerne. Naar man havde danset et Stykke Tid, hørte man ofte Raabet: »Syng os en Sang, Jakob Due«! Og saa sang Jakob; med sin smukke Stemme foredrog han Erik Bøghs Viser og mange andre. Han kunde dem udenad, og Folk lyttede med aaben Mund. Jakob Due omtales iøvrigt som det prægtigste Menneske, man kan tænke sig.

Dansen blev ved til langt ud paa Natten. Ind imellem blev der dog serveret Kaffe og Kaffepuncher. Der var festlig Hygge og godt Humør over det hele; man befandt sig godt, og ingen tænkte paa Opbrud, før Klokken var baade fire og fem næste Morgen. — Inden man brød op, fik man dog en solid Frokost: Flæskesylte med stuvet Hvidkaal og saa alt, hvad et Hus formaar, Høsekød, Oksekød, Rullepølse, Ost o. m. a.

Saa var Tiendegildet forbi. Og mens en ny Dag gryede, gik man hver til sit, glædende sig til næste Aars Tiendegilde. Først da Tiende blev afløst, bortfaldt Grundlaget for disse Gilder. Sidste Tiendegilde blev holdt i Balle 1906.

Reginehøj (Christiansbjerg)

Randers Landevej, saaledes som den saa ud umiddelbart Nord for Aarhus, før den blev lagt om. Smaa hyggelige Haver foran de lave Huse. — Til venstre Kirken uden Taarn.

Reginehøj for 50 Aar siden.

Tekst og Tegninger af Victor Jensen.

TRODS det fine Navn (Dronninghøj) havde det en ubehagelig Klang i min Barndom. Pæne Folk undgik saa vidt muligt Reginehøj. Det laa jo og saa langt udenfor Byen, Norden for Lov og Ret. Et Samfund for sig, misrøgtet af Aarhus By. Navnet stammer fra en Gaard, der laa lidt Øst for Møllen, Reginehøjgaard.

I Nørrebros Byskole (Nørrebrogades Skole), som blev opført 1892, traf jeg første Gang sammen med Beboere fra Reginehøj, og blandt dem fandt jeg mange gode Venner og Kammerater.

Omkring 1900 begyndte Grosserer Brabrand at udstykke Kathrinebjerg Gaard, men selv om mange Grunde blev solgt ved Auktion, og Gader blev anlagt, blev der ikke bygget en eneste Villa i mange Aar. Man havde betænksomt kaldt Kvarteret Kathrinebjerg, men Naboskabet med Reginehøj skræmte; desuden havde Byherrerne i Tiaaret før brændt sig eftertrykkeligt paa Trøjborg, hvor der endnu stod tomme Lejligheder.

I 1907 købte min Far en lille Grund ved Brendstrupvej og opførte her en meget lille Villa til sig selv, og dermed begyndte endelig saa smaat Bebyggelsen af det store Areal. Det gik dog trægt de første Aar, og Verdenskrigen 1914—18 standsede det næsten helt.

Der var en betagende Udsigt herfra ned over Byen og Bugten mod Syd. Randers Landevej gik ned mod Byen og var markeret af høje, gamle Popler og enkelte mindre Rønnebærtræer. Jeg mindes endnu, hvor Solsorterne paa Vinterdage fraadsede i de skønne Bær, saa Sneen under Træerne kunde være helt rød.

Mod Øst laa St. Johannes Kirke og den store nye Finsensgade Skole, de ligesom holdt hinanden med Selskab i deres Ensomhed paa Marken. Lidt til venstre laa »Plat-de-menagen« Slottet »Aldersrø« i sin store Park og over den saas den mærkelige Skorsten paa det nye Bryggeri Trøjborg, der kun

fik en kort Levetid, og hvis Øl ved Ophøret løb i Rendestenen i Niels Juulsgade i 2 Døgn til stor Glæde for de mange, der øste det op i Spande, Krukker og Kander og holdt Kalas paa det i flere Dage.

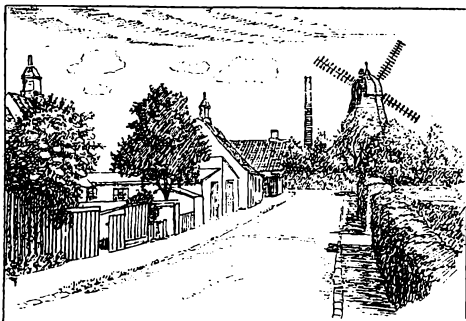
Fra Kirken gik Adolph Meyersvej om ved Sygehuset, der dengang kun bestod af 2 store Bygninger og nogle Døcherske Telte (Barakker) samt Administrationsbygningen. Paa den anden Side Randers Landevej laa Savværket og den store Tømmergaard (Mehdens Tømmergaard var efter Mejlborgbranden flyttet herop). Bag Tømmergaardcn saas Træerne og det skønne Taarn (der brændte i 1908), Domkirkens Spir, Toldkammerbygningen og den store murede Gasbeholder. Helt i Baggrunden stod Marselisborg Skov med det hvide Slot. Dengang syntes man, at Vejen til »Reginehøj« var umaadelig lang, og en Vinteraften var den ikke morsom at trave alene. Kun to Lygter var der fra Generalboligen og op til »Bjerget«,

Randers Landevej i 1908, set fra Brendstrupvej. Man ser de unge Røn og de gamle, hældende Popler. I Midten Hospitalets to Bygninger og til højre Tømmergaarden. I Forgrunden Elmene paa Brendstrupvej.

en ved Rytterstenen og en ved »Vidtskue«, det første Hus paa Østsiden af Landevejen. — Lørdag Aften eller Nat kunde der være en ret stor Trafik ad Landevejen fra Byen. Det var Karlene fra de store Herregaarde, Herregaardsbisser kaldte man dem, og de var da gerne berusede og lavede megen Støj og Tumult. Der var Karle fra Koldkjærgaard, Thomasminde, Vestereng og Brendstrupgaardene. Desuden havde Entreprenør Andersen i Bøgegade mange Karle til sine Nat- og Dagrenovationsvogne. Andersen havde en vis Evne til at omgaas de raa og uvidende Karle, der ofte var hos ham i Aarevis, skønt de ellers var vante til at skifte Plads ofte. Man sagde, at de blev hos ham, fordi de fik en ualmindelig god Kost.

Maaske har Reginehøjs Beboere i en fjern Fortid ikke været gode Borgere, maaske er det uretfærdigt, at de havde et daarligt Ry, bare fordi de var fattige? — Men da vi flyttede derop, og jeg fornyede Bekendtskabet med mine gamle Skolekammerater, fandt jeg, at de var særdeles rare Mennesker, som levede et retskaffent Liv i Fred og Fordragelighed. Sammenholdet dér var som man ofte læser i gamle Bøger om Livet i afsides Landsbyer. Hvis en var syg eller arbejdsløs, var der mange til at hjælpe, men de var jo ogsaa i Familie med hinanden ved stadigt Indgifte. I de lave Huse ved Landevejen boede nøjsomme Arbejdere, der klarede sig godt med smaa Indtægter og en billig Husleje. Man sad lunt inden Døre,

Bagvejen, nu Egegade, set mod Møllen.

trods de mange Børn. Der var hyggeligt i de lave Stuer, især om Vinteren, naar Vestenvinden jog hylende hen over det højtliggende, træfattige Bakke-
drag, naar Regnen slog mod de smaa Ruder, eller Sneen fæg fejende fra Nord ned ad den stejle Landevej. Havde man trasket den lange Vej fra Byen i Mørke og Kulde, gennem Sne og Pløre, da fandt man Stuerne særlig lune og hyggelige.

Møllen er den alt dominerende Bygning paa »Bjerget«. Højt over Træer og Huse tegner dens Profil sig mod Himlen og ligesom samler hele Byen om sig. Mølleejeren Bischoff købte Margrethe-Møllen, som laa ved Østboulevard-
den, og flyttede den her op i 1895.

To Aar senere skete en stor Omvæltning i Byens Historie, idet de gamle Gader blev omdøbte af Byraadet og fik rigtige Navneskilte: Reginehøj Skov-
vej blev til Skovvangs-

Brendstrupvej laa hen i landlig Stilhed med sine smukke Elmetræer.

vej blev til Skovvangs-
vej, Socialgade til Tjør-
negade, Andersensgade
til Bøgegade, Bagvejen
til Egegade og Lille Vej
til Elmevej, og endelig
blev det saa ringeagtede
Navn for Byen »Regine-
høj« til Christiansbjerg,
vel som en Pendant til
Frederiksbjerg Syd for
Byen. Men det skulde
vare over 10 Aar, inden
det nye Navn fortrængte
den gamle Betegnelse i
Aarhusianernes Omtale.

I 1908, da vi flyttede derop, saa Folk uforstaaende paa en, naar man sagde, at man boede paa Christiansbjerg eller Kathrinebjerg — men Regine-
høj — ja, saa var man med. — Jeg husker endnu, at det første Brev, vi fik sendt fra Byen, tog en god Ugestid om Vejen, men saa havde det da ogsaa været en lille Tur over Cathrinebjerg et Sted i Tyskland. Man havde mærkeligt nok Landpost paa »Bjerget«, og fik kun Post en Gang om Dagen, og det varede mange Aar, inden de røde Frakker endelig viste sig der, skønt Christiansbjerg jo var en Del af Aarhus og ikke som Vejlbj, Vibj eller Aaby en Forstad. — En mærkelig Blanding af By og Landsby var Christiansbjerg. Den havde paa den Tid fire Købmænd: Jørgensen, Andersen, Christensen og Schandorf Nielsens Enke, en Bager, Thomsen, og en Slagter Tønning samt en Smed Bardino, der blev skudt i Besættelsestiden. Endvidere var der en lille Kirke, som oprindeligt kaldtes et Bedehus, inden Taarnet kom paa, og en lille Skole ved Skovvangsvej, som dog kun var en Aflægger for Nørrebros Byskole, og havde to Klasser for mindre Børn.

Byen havde sin egen Politistation, som laa paa Hjørnet af Skovvangsvej og Landevejen. Her residerede Husted Hansen og senere Holm, Ellen Gottschalks Fader, som senere blev Sognefoged i Vejlbj. Da Carl Thomsen blev »Politimester«, flyttedes Politivagten til hans Villa »Less« i Christianiagade.

I en af de førstbyggede Villaer »Vega« paa Skovvangsvej boede i flere Aar den gamle, kendte Tandlæge Visbye, hvis morsomme Akvareller fra det ældre Aarhus nu opbevares i »Den gamle By«.

Det var ikke let for en fremmed at blive optaget blandt Byens Beboere, som havde boet der i flere Slægtled og som var indgiftet med hinanden, men

for mig gik det let, da jeg jo havde gaaet i Skole med dem. Der var et meget levende Foreningsliv: Afholdsforening, Ungdomsfloering og Grundejerforening, og der holdtes Møder i den gamle Forsamlingsbygning i Tjørnegade. Senere opførtes en Forsamlingssal ved Randers Landevej. — Hver Sommer blev der afholdt herlige Udflugter til Thingskoven eller Lystrup pr. Charabanc eller med Damper til Kalø. Det var morsomt at se, at det var de samme Mennesker, der deltog, enten det var den ene eller den anden Floering, der holdt Udflugt.

Og i de lyse Sommernætter, naar Maanen stod stor og rund over Mols, samledes Ungdommen Lørdag og Søndag ved det nye Vandtaarn, og den stedlige »Operasanger« stod paa Trappen og sang Serenaden af Drachmanns »Der var engang«, eller Møllerkarlen trak Harmonikaen, mens man laa lejret i Vejgrøften.

Men det er længe, længe siden. Et nyt Slægtled har taget de smaa Huse i Besiddelse, og Villaer er skudt op langs de før saa tomme Villaveje paa Kathrinebjerg.

»Reginehøj« er glemt, og Christiansbjerg er en velagtet Bydel af Stor-Aarhus.

Et Barns Tragedie.

Blandt begravede har Præsten i Todbjerg i sin Kirkebog anført følgende:

1740. Dom. 23. Trin. (o: 23. Søndag efter Trinitatis: 20. Nov.) Maren Brandstrups Datter Anne Olufsdatter, 14 Aar. Hun tjente Christen Pedersen i Bendstrup, som for at spare 4 eller 6 Skilling lod hende drive sine Svin eller Stude op til Aarhus, hvor han var selv med, men fulgte hende hverken hen eller hjem, hvorover hun, da hun med 2 smaa Drengene gik Strandvejen hjem i et ondt Vejr, medens Christen Pedersen blev tilbage i Aarhus, samme Aften frøs ihjel paa Elsted Mark, som Synsforretningen beviser. Samme Christen Pedersen, hendes Husbond, hverken gav eller vilde give en Skilling til det ynkeligt omkomne Barns Begravelse, ej heller en linned Traad at klæde det udi, men krævede endog 3 Mark af Barnets Morfader, som han havde laant Moderen til at syne det døde Barn for.

Carl Lindberg Nielsen.

Slægtsgaarden Rudstrup i Them Sogn.

Gennem 400 Aar.

Ved S. P. Petersen, Gjessø.

II.

Kongens Rytterbønder.

En af de største og mest pragtfulde Bøger, som findes i vort Lands Rigsarkiv er: Krigs- og Portions Jordebog over det Skanderborgske Distrikts Ryttergods fra 1. Oktober Anno 1718. Heri findes følgende om Rustrup:

Rudstrup er relueret d. e. tilbagekøbt fra velbaarne Christian Fisker.

Hartkornet er 7 Tdr. 5 Skp. 1 Fdg. 1 Album.

Beboerne er Peder Poulsen, Peder Thomesen og Sørren Nielsen.

De har hver en Trediedel af Gaarden.

Inddelingen til Rytterhold er Rudstrups fornævnte Hartkorn tilligemed 1 Skp. 1 Fdg. 1 Album af Løgager og 1 Skp. 1 Fdg. 1 Album af Them. Bygningerne bestaar af 161 Fag Hus. Brøstfældigheden er vurderet til 90 Rigsdaler.

Besætningen af Kreaturer er 17 Bæster, 6 Stude, 18 Køer, 10 Ungnød og 40 Faar.

Udsæden af Korn er 12 Tønder Rug. — $7\frac{1}{2}$ Tønde Byg. — 18 Tønder Havre, men ingen Boghvede.

Kvæggræsning til 18 Heste. — 33 Køer og Stude.

Høavlen er sat til 30 Læs slet Hø.

Kirke og Bønderskov er 1 Td. 6 Skp. 3 Fdg. 2 Album.

Tilstanden er betegnet som »Maadelig«. Denne Betegnelse har alle Sognets Gaarde med Undtagelse af 6 Gaarde i Virklund, 1 i Salten og 1 i Hjortsballe med Betegnelsen Slet.

Til Rytterhold og Kassen skal svares 30 Rigsdaler 64 Skilling.

Halm leveres med 2 Læs 21 Lispund.

Ekstra Indtægt af Rudstrup er 4 Rigsdaler $93\frac{1}{8}$ Skilling.

Til Rudstrup er god Over- og Underskov. Der er fornøden Tørveskær, men slet Græsning.

De gamle Tingbøger og Retsprotokoller indeholder et righoldigt, praktisk taget udtømmeligt Stof til Belysning af mange Livsforhold. Dette gælder maaske særligt det Skanderborgske Rytterdistrikts Justitsprotokoller, der opbevares i Landsarkivet i Viborg og er en lang Række af mægtige Folianter. Herfra er hentet en Retssag fra Aaret 1719—20, som havde Berøring med de tre Rudstrupmænd.

I Aaret 1719 var Kongens Korntiende af Gjessø ikke bleven betalt. Fru Lime paa Farregaard var af Fischerslægten og Them Præsten Rasmus Limes Moder, hun var Ejer af Gjessø, og der sad hendes Tjenere, Mændene Søren Pedersen og Søren Andersen. Der kom Ordre fra Amtsovrigheden til at inddrive Tienden, og Sognefogden Anders Gløe i Them maatte ud i den Anledning, og han tog Jens Jensen i Salten med sig. Under Vandringen ad Gjessø

til har de rimeligvis faaet en Følelse af at være for lidt mandstærke, og de gik ind i Rudstrup, hvor de fik Mændene Peder Povlsen, Peder Thomasen og Søren Nielsen med, og kom altsaa fem Mand stærke til Gjessø, hvor de mødte frem i den ene Halvgaard. Naturligvis kom nu begge Gjessømændene frem, men de 9 Mark og nogle Skilling, som Tienden androg, var der ingen Udvej til at faa. Korn eller andre Varer var der heller ikke at finde, skønt de saa sig godt omkring baade ude og inde. Endelig opdagede de, at der var nogle Faar, der tilhørte Fru Lime, og som hun havde ladet sætte paa Græs i Gjessø. De tog nu disse fem Faar og trak afsted til Rudstrup, og saaledes var der nu foretaget Udpantning for Tienden. Hvorvidt Fru Lime straks fik dette at vide, ved vi ikke, men omtrent et Aar efter vidste hun det, og satte sin Sagfører Jonas Evertsen i Farre til at indlede en Retssag desangaaende. Den 30. Oktober 1720 blev Gjessømændene indstævnedes til at møde paa Skanderborg Birketing, og de mødte ogsaa og vidnede og fortalte, hvad vi har set af det foregaaende. Anders Gløe og de andre: Saltenmanden og Rustrupmændene var ogsaa stævnedes, men mødte ikke. Der kunde altsaa ikke kommes videre med Sagen den Dag, og Sagen blev af Retten udsat i 14 Dage til den 13. November, og denne Dag mødte Jonas Evertsen frem, for det første med et Skøde af 1690, hvoraf han mente det fremgik, at Fru Limes Fader Rasmus Fischer var Ejer af Kongetienden af Gjessø, og der ud fra hævdede Prokuratøren, at der ikke kunde kræves Tiende hos Fru Lime, fordi hun — efter hans Paastand — selv ejede denne Tiende. Dernæst klagede han i store Maader over Anders Gløe og hans Følgesvende og bruger blandt andet det Udtryk, at de havde bortranet Faarene, og herfor forlangtes Straf og Erstatning samt Sagens Omkostninger betalt, og til Slut begærede han Dommerens Kendelse i Sagen. Nu blev Anders Gløe og hans Hjælper kaldt frem for Retten for at afgive deres Forklaring, men de var ikke mødte. De var kloge nok og var blevne hjemme. Sagen blev udsat i 8 Dage til den 20. November, og den Gang sendte Fru Lime en anden Mand, Laurs Pedersen fra Trustrup, som Sagfører, men heller ikke denne Gang mødte den anden Part, og Laurs Pedersen opnaaede kun, at Sagen udsattes paany til den 18. December. Anders Gløe og de andre var under alt dette blevne hjemme. Under almindelige Forhold vilde de være kommet galt af Sted med ikke at møde for Retten, men Retten var jo selv Part i Sagen, da det var den, der havde sendt Anders Gløe ud paa Udpantningsforretningen, og det er derfor saare rimeligt, at man ikke vilde drive ham til at møde i Skanderborg. Fru Limes Gods i Them Sogn var paa den Tid, omhandlede Sag rejstes, overgaaet til Kronen som dennes Ryttergoods, og hendes Rettigheder over dette Gods var derfor ophørt. Tiendespørgsmaalet var maaske en indviklet Historie, men Retten maatte staa paa dens Sendemand Niels Gløes og Hjælperes Side og vilde ikke være med til at straffe Bønderne efter Herremands Anmodning. Den 18. December blev det endelig til Alvor med Sagens Afgørelse og Rettens Kendelse blev afsagt. Deri fastslaes, at Anders Gløe havde faaet »Befaling« til at inddrive Restancen, hvilket han — »ydmygeste har efterkommet, som det var hans Pligt«. — Det formentes, at Øvrighedens Tjener, Monsiør Gundorff i Skanderborg, har haft lovlig Føje til at befale Tiendeudpantningen, da Tienden efter ofte gjorte Paamindelser ikke var til at faa ind paa anden Maade. Hvis Fru Lime ikke vilde nøjes hermed, henvises hun til at søge højere Ret, men »Anders Gløe og interesserede vorder frikendt«, og han og hans Ledsagere skal for Proces og Tidsspilde nyde tilstrækkelig Betaling efter Dommerens nærmere Bestemmelse. — Jonas Evertsen var naturligvis ikke fornøjet med denne Afgørelse, og han forlangte Sagen opsat til 8. Januar.

Deri føjede Retten ham, men vi søger forgæves i Tingbogen om denne Sags Videreførelse baade den 8. Januar og senere, hen. Begæringen om Sagens Udsættelse har nok bare været en tom Demonstration.

Herremandstiden var i nogen Maade omme. Bønderne var nu Kongens Rytterbønder.

Hvis den økonomiske Stilling i 1660 sammenlignes med Stillingen i 1718, synes der at have været et stort Opsving i Rudstrup. I dette Tidsrum maa der have været taget langt mere Jord ind til Dyrkning, hvilket fremgaar af, at Udsæden var bleven omkring fem Gange større. Omend Skoven til Rudstrup var noget forringet, kunde den dog i 1660 sættes til 160 Svins Olden, Gjessø Skov til 150 og Løgager Skov til 150 Svins Olden, samtidig med at Porup Skov kun sættes til 2, Fogstrup Skov til 2, Engetved Skov til 2 og Vorret Skov til 1 Svins Olden. Disse sidstnævnte Skove var altsaa omtrent ødelagte allerede i 1660.

Da Silkeborggodset blev solgt til Christian Fischer forbeholdtes Ret til Tilbagekøb. Rudstrup var gaaet i Arv fra Rasmus Fischer til dennes Datter, den før omtalte Fru Lime paa Farregaard, men blev tilligemed det øvrige Silkeborg Gods tilbagekøbt og kom paany under Kronen som kongeligt Ryttergods. Alle Handeler derom var tilendebragt i Aaret 1720.

Ryttergodset blev oprettet til at være Underhold for en Rytterhær. Paa hvert 8 Tønder Hartkorn skulde holdes en Ryttersoldat. Da Rudstrup kun havde 7 Tdr. 5 Skp. 1 Fdg. 1 Alb. Hartkorn, var dette for lidt til Underhold for en Soldat, og derfor fandt der en »Inndeling« Sted. Der blev taget Hartkorn fra Løgager og en Gaard i Them, og det lagdes til Rudstrup, saa der blev 8 Tdr. ialt. Hvad Fæstebonden — Rytterbonden, som han blev kaldt — skulde yde til Soldatens Underhold, ses af det her foranstaaende Udtog af Ryttergodsjørdebogen. Hertil kom, at Rytteren skulde have en Stue til sig selv og en Stald til sin Hest.

Eftersom Tiden gik, gik det tilbage med Peder Thomesen i Rudstrup. Han blev tilsidst helt forarmet, saa han ikke fik sine Fæstemaals-Udgifter udredt eller sine Skatter betalt og ingen Besætning havde paa Gaarden. Han maatte opgive Fæstet, og hans Gaardpart blev fæstet til Anders Pedersen fra Tollund i Funder Sogn i 1729, som paa Grund af den forarmede Tilstand, Partsgaarden var kommen i, slap ind uden at betale Indfæstningspenge, men saa skulde han rigtignok betale de Fæstemaals-Udgifts-Restancer og forfaldne Skatter, der hvilede paa Gaarden, og selv skaffe Besætning til Veje. Bygning var der forholdsvis meget af. Der nævnes 49 Fag Hus. — Anders P. Tollunds Slægtsforhold hænger sammen paa følgende Maade: Jacob Bertelsen, der fødtes paa Bjerre i Aale Sogn omkring Aaret 1540, var Herremand i Overgang til Bondestand. Han blev i Aaret 1578 forlenet af Kong Frederik den Anden med Løgager og blev Ridefoged paa Silkeborg. Han døde 1615 og hans Søn Peder Jacobsen fik Løgager i Fæste. Denne havde Sønnen Peder Pedersen, af hvis 7 Børn 4 kom til at bo i Funder Sogn, og af disse boede i 1728 de to i Tollund. Den ene af disse var Anders Pedersen, som blev Fæster, Rytterbonde, i Rudstrup. Han havde 4 Børn med hertil, men hans Hustru, Mette Nielsdatter, døde i 1729. Efter hende blev der holdt Skifte, som findes optegnet i Skanderborg Rytterdistrikts Skifteprotokol, og blev holdt 28. November 1730. Af Registret over Boet skal her nævnes nogle Enkeltheder. Der var følgende Sølvtoj; Et Sølvbæger, der vejede 6½ Lod, og to smaa, der vejede 5 Lod, 10 Sølvskeer, vejede 1 Pund, 1 Sølvske vejede 6 Lod. — Af Tin var der 8 Fade, der vejede 19 Pund, 8 Tallerkener vejede 4 Pund, 1 Tinflaske vejede 6 Pund, 2 Tinpotter vejede 5½ Pund, 1 Pæglemaal, 1 Smørabrik og en

Sirken (Asiet). — Af Kobbertøj var der følgende: 1 Bryggerkedel, vejede 32 Pund, 1 Brændevinskedel, vejede 50 Pund, 1 gammel Bryggekedel, vog 21 Pund, og en gammel Fjerrild, 11 Pund. — For at vise, hvordan en velhavende Bondekone i de Tider saa ud i det ydre, gengives Listen over »Den salig Kones Gangklæder«: 1 sort Klædes Kjole til 4 Rigsdaler — 1 ditto af hjemmegjort Tøj — 1 brun Kjole af hjemmegjort Tøj med 3 Sølvknapper — 1 brun kulørt Skjort — 1 sort hjemmegjort ditto — 1 blaa ditto — 1 Cartuns¹⁾ Natkjole med Sølvknægte — 1 sort Raskes²⁾ Forklæde — 1 ditto — 1 brunblommet Trøje — 1 rød Klædes Trøje med Sølvknapper — 1 brun Trøje af hjemmegjort Tøj — 1 Snørliv med 7 Par Sølvmallar — 1 sort Taft³⁾ 1 sort blommet Hue med sorte Kniplinger — 1 Par Handsker — 2 Lærreds Forklæder — 2 Halsklæder — 1 Par gamle Sko med Sølvspænder, 1 Par Tøfler.

Til Belysning af Bedriften i Rudstrup og Værdier i Rytterbondetidens første Aar fremsættes her Registret over Kvæg og Korn, som findes i det omtalte Skifte. Det bemærkes, at en Sletdaler var 64 Skilling. Hestebesætningen — altsaa i en Trediedel af Rudstrup — var 1 brun Hoppe, 18 Aar, 6 Sletdaler. — 1 sort Hest, 11 Aar, 8 Sletdaler. — 1 brun Hest, 7 Aar, 10 Sletdlr. — 1 Hest, 5 Aar, 10 Sletdlr. — Kvægbesætningen var: 1 Par sorte Stude i fjerde Aar, 13 Sletdlr. — 1 ditto, 5 Sletdlr. 32 Skilling. — 2 sorthjelmede Ungnød 8 Sletdlr. 16 Skilling. — 1 sort ditto, 4 Sletdlr. — 1 sort ditto, 3 Sletdaler. — 1 blaagrimit Ko, 6 Aar, 5 Sletdlr. — 1 sorthjelmet ditto, 6 Aar, 4 Sletdlr. 32 Skilling. — 1 ditto, 3 Aar, 6 Sletdlr. 32 Skilling. — 1 musblakket ditto, 4 Aar, 6 Sletdlr. — 1 sort Kvie, 2 Aar, 3 Sletdlr. — 1 Studekalv 1 Sletdlr. 48 Skilling. — 56 Faar a 48 Skilling, ialt 46 Sletdlr. — 14 Lam a 16 Skilling, ialt 3 Sletdlr. 32 Skilling. — 2 Svin, 3 Sletdlr. — 5 Grise, 1 Sletdlr. 48 Skilling.

Kornet i Laden den 28. November var: 16 Traver Rug a 4 Skæpper er 8 Tønder a 2 Sletdlr., er 16 Sletdlr. — 6 Traver Byg a 4 Skæpper, 3 Tdr. sat til 4 Sletdlr. 8 Skilling. — 10 Traver Havre a 4 Skp., er 5 Tønder sat til 6 Sletdlr. 17 Skilling.

Hele Boet med dets Midler sattes til 414 Sletdaler 45 Skilling og desuden havde Anders Pedersen Selvejer-Rettighed i Elbæk, der takseredes til 20 Sletdaler — rimeligvis en Rest af Gods, Jacob Bertelsen havde ejet. — Der blev 131 Sletdaler 24 Skilling eller 87 Rigsdaler 56 Skilling til de 4 Børn at dele. Anders Pedersen blev gift anden Gang i 1730. I 1741 forlod han Rudstrup med Rub og Stub, men hvor han flyttede hen — om til Tollund igen eller til Elbæk, vides ikke.

Ifølge Fæstebrev af 1. December 1746 blev den Trediedel af Rudstrup, som Anders Pedersen havde haft i Fæste, fæstet til de to andre Rudstrupmænd, Peder Povlsen og Søren Nielsen. De modtog hverken Kreaturbesætning eller Sædekorn, det skulde de selv anskaffe, men de blev fri for at betale Indfæstningspenge. Derefter kom Rudstrup til at bestaa af to Halvgaarde i et Par Menneskealdre.

Søren Niensens Datter, Ane Sørensdatte blev i 1752 gift med Olluf Sørensen fra Skovsrod, men han døde samme Aar den 31. December, og en Søn, Olluf, som fødtes i Juli 1753, døde, da han var en Uge gammel. Noget før var Søren Nielsen bleven Enkemand. Han var, skønt kun 57 Aar gammel, bleven svag og affældig, hvis det ellers er rigtigt, hvad der staar i følgende Fæstebrev. Der maatte en yngre Mand i Gaarde, og det blev Niels Rasmussen fra Salten, som kom og holdt Bryllup med Ane Sørensdatte den 17.

¹⁾ Kattun er lærredvævet Bomuldstøj med paatrykte brogede Farver.

²⁾ Raskes er groft fireskaflet Uldstof, vævet af Halvkamgarn.

³⁾ Taft er glat, lærredsagtigt vævet Silketøj af kogt, spundet Silke.

Oktober 1753. Nu maatte der en Nyordning til, og 31. Oktober samme Aar udstedte Ryttergodsøvrigheden Fæstebrev til Niels Rasmussen, som altsaa blev Fæster og Søren Nielsens Efterfølger. Denne fik sikret Ophold (Aftægt). Fæstebrevet nævner, at Fæsteren faar 63 Fag Hus og som Besætning 5 Bæster, 5 Køer, 6 Ungnød og 16 Faar, hvortil kom Vogn, Plov og Harve med Tilbehør. samt Sædekorn. Han maatte indbetale 5 Rigsdaler som Indfæstningspenge til Kongens Kasse.

Navnet Erik har fra gammel Tid været udbredt i Them Sogn. Den Slægtsrække, som her skal opføres, kan dog næppe med Sikkerhed føres længere tilbage end til Erik Pedersen, der fødtes i Aaret 1654 og døde som Fæstegaardsmand i Them i November 1717. Han havde en stor Børneflokk, hvoraf den ældste var Peder Eriksen, der fødtes i Them i 1677 og døde i 1742. Han var ligesom Faderen Fæstegaardsmand i Them og blev i andet Ægteskab gift i 1718 med Karen Kristensdatter af Virklund, om hvem vi mærker os i Forbigaaende, at hun havde en Søster Maren Kristensdatter, der blev gift med Peder Christensen i Asklev. Peder Eriksen havde 7 Børn, hvoraf den næst- yngste var Sønnen Laurids Pedersen, der fødtes i Them i Aaret 1725.

Denne Laurids Pedersen kom til Rudstrup og blev 15. September 1752 gift med Peder Poulsens Datter Anna Pedersdatter i Rudstrup, og det var Bestemmelsen, at Laurids skulde træde til som Gaardfæster efter Peder Povlsen. Foreløbig delte de Halvgarden, og sidstnævnte vedblev at drive en lille Del deraf. Dette blev dog ikke længe varende, thi 7. Oktober 1753 døde Peder Poulsen. Fæstet var endnu kun foreløbigt ordnet, men nu kom det endeligt i Stand. Samme Dag, Niels Rasmussen fik Fæstebrev, fik Laurids Pedersen sit. Det findes i Skanderborg Rytterdistrikts Fæsteprotokol og lyder i sin Helhed saaledes:

Paa hans Kongl. Mayestæts vores allernaadigste Arvekonge og Herres Vegne haver vi stedet og fæstet, saa som vi og hermed steder og fæster til Laurids Pedersen, som har til Ægte afdøde Peder Povlsens Datter, hans nylig fradøde halve Gaardbrug af Rudstrup, som han i Mandens levende Live var tilsagt imod at forsyne Enken med fornøden Ophold og Husrum. — Staar for Hartkorn 3 Td. 6 Skp. 2 Fdg. 2 Album. Skovskylld 7 Skp. 1 Fdg. 2½ Album, hvoraf betales udi Indfæstning 5 Rdl., som Hans Kongl. Majestæt allerunderdanigst til Indtægt beregnes. Bygningerne er 75 Fag Hus. — Annammet til Besætning 5 Bæster, 4 Køer, 4 Ungnød og 10 Faar, Vogn, Plov og Harve med Tilbehør, som tilligemed behørende Sædekorn stedse ved Gaarden til Inventarium skal forblive, og Laurids Pedersen med alt, hvis Vidne til sammes Bekræftelse er pligtig at tilsvare, Bygningerne at forbedre og alting i forsvarlig Stand holde, Avlingen lovlig at dyrke og drive, Skatter og Udgifter, som der er eller paabudet vorder, rigtig i rette Tid og paa sine tilbørlige Steder at erlægge og klarere. Vise sig hørig og lydlig imod alle de, som paa Hans Kongl. Mayestæts Vegne over ham har at befale, samt rette sig efter Loven og Forordningerne. — Saa maa atter bemeldte Laurids Pedersen nævnte Halvgaard med dens rette Tilliggende nyde, bruge og sin Livstid fæste, beholde, eller saalænge han foranskrevne holder i alle Maader.

Rytterstationen i Skanderborg 31. Oktober 1753.

Trappaud (Amtmanden).

Folsach. / Moldrup.

Skønt Peder Povlsen kun var Aftægtsmand da han døde, blev der dog en pæn lille Sum efter ham, efter at hans Bo var opgjort af Skifteretten. Det almindelige i Tiden er ellers, at der var Gæld, og at der intet blev til Arvingerne. Af Skifteforretningens Lister over Inventar kan ses, at særlig Peder Povlsens Gaard var forsynet med en Del Værktøj til Træarbejde, baade til Træskomageri og Tilvirkning af almindelig gangbare Trævarer. Et Drejelad tyder

paa, at der blev lavet Vognhjul, og 20 Egefjæl, der fandtes, viser hen til Borde, Skabe og andet Bohaves Forarbejdning. Salg af forarbejdede Trævarer har ligesom 100 Aar senere været en Indtægtskilde af Betydning.

Nu gled de sidste 13—14 Aar af Rytterbondetiden, men efterhaanden, medens Tiden gik, viste det sig, at Ordningen med Ryttersoldaterne som en Del af Befolkningen havde uheldig Indflydelse paa denne, og at den Uddannelse Soldaterne fik, var mindre god. Som det ogsaa kan ske i vore Dage, var der Ebbe i Statskassen, og Tanken kom frem at skaffe Penge til Veje ved Salg af Ryttergodset, og det kom til Udførelse. I Aaret 1767 den 23. April og følgende Dage holdtes den store Auktion i Skanderborg over Bøndergodset i det skanderborgske Rytterdistrikt. Bønderne kunde nu købe deres Gaarde og blive Selvejere, men dertil krævedes Penge, og her kneb det vel. Det er ogsaa tvivlsomt, om de var tilstrækkelig klare over, hvad Sagen drejede sig om. Købet kunde ske paa lempelige Betingelser. Kun Halvdelen af Købesummen skulde betales kontant, den anden Halvdel skulde indestaa uopsigelig til 4 pCt. Rente i Gaardene under Navn af »Kongelige Penge«. Der var ingen Bønder i Them Sogn, der købte deres Gaarde. En Hindring var det ogsaa, at Gaardene blev solgt flere ad Gangen og ikke enkeltvis. Forskellige Herremænd, Spekulanter og de saakaldte Proprietærer købte Ryttergodset i Them Sogn. Rudstrup tilligemed Gjessø købtes af Malthe Friis til Lynderupgaard, og hermed kom Rudstrup under

Proprietær- eller Herremandsvælde i ca. 20 Aar.

Skødet i Udtog er saalydende:

Christian VII Konge o. s. v. gør vitterligt, at efter Auktionen 23. April 1767 og følgende Dage er aproberet, at Malthe Friis paa Lynderupgaard er bleven tilslagen for 5476 Rigsdaler 77 Skilling — — — som er betalt betalt med Halvdelen med Renter og Omkostninger med 2238 Rigsdaler 39 Skilling. Resten til 4 pCt. skal indestaa uforanderlig, og Rente betales i Terminen 11. Decbr. hvert Aar — — — i Them Sogn: Rudstrupgaard — — — hvoraf Laurs Pedersen og Niels Rasmussen efter den i Aaret 1733 senest forfattede Jordebog svares i aarlig Landgilde 8 Rigsdaler 92 Skilling — som og Gjessøgaard, hvoraf Niels Pedersen og Mikkel Rasmussen svarer Landgilde med 6 Rigsdaler 74 Skilling — — — skødes med dertil hørende Bygninger, Herlighed, Landgilde, Stedsmaal, Sigt, Sagefald, Ægt og Arbejde, visse og uviste Indkomster, Renter og rette Tilliggelse, være sig Agre og Eng, Skev, Mark og Krat, Hede, Kjær og Moser, Fiskevand og Fægang, Tørvegravning og Lyngslet, vaadt og lørt, inden Markskel og uden fore, aldeles intet undtagen i nogen Maade, som det nu til Alders Tid tillagt haver og bør dertil med Rette at ligge. Tilligemed med dertil hørende Mandskab efter Loven og Forordningen, som og Jagttretighed foreskrevne Gods ligeledes efter Loven og Forordningen — — — skal tilhøre Malthe Friis, hans Arvinger og Efterkommere, mod, at de hver 11. December af den halve Købesum, som derudi bliver staaende — svarer 4 pCt.

Givet udi Veinenburg udi Elsas d. 19. Decbr. 1768.

Under vor kongelige Haand og Segl. Christianus.

L.S.

Copmann.

Landgilden var bleven afløst med en aarlig Pengesum. Stedsmaalet var det Beløb, en ny Fæster skulde betale for at faa Fæstemaalet i Orden. Sigt og Sagefald betyder, at Godsejeren, altsaa her Malthe Friis, har Ret til at faa de Pengebeløb eller andet, som hans Bønder bliver dømt til at betale i

Bøder, naar de begaar ulovlige Handlinger eller Forseelser. Ægt og Arbejde vil sige, at Godsejeren kunde kræve udført Kørsler, baade lange og korte, og »Arbejde« vil sige Hoveri i Almindelighed.

De »Proprietærer«, der købte Jordegods, var tildels Folk, der spekulerede i Jordegods og søgte at holde sig oppe ved at optage Laan paa det erhvervede Gods, og det gik lystigt til med Pantsættelser. Den ene Herre laante og

Røst af en Fortidsskov paa Rudstrupgaards Mark, nu lidt krat paa den sydligste Del af Gaardens Marker.

pantsatte Godset til den anden, og Rudstrup kom ogsaa med i Pantelegen. I Aaret 1778 overdrog

Malthe Friis Lynderupgaard til sin Svigersøn Ole Chr. Secher, og Rudstrup fik i denne en ny Herre, som

imidlertid døde Aaret efter. Enken Mette Marie

Friis giftede sig anden Gang med Mogens Lottrup. — Af Skødet til Ole Secher ses, at der var kommen en ny Fæster i den ene Halvgaard i Rudstrup. Niels Rasmussen var maaske død, men dette kan ikke udredes ved Kirkebogens Hjælp, thi den er ikke ført fra 1776 til 1787 for Dødsfalds og Ægtevielsers Vedkommende. Den ny Fæster var Christen Hansen, og han var kommen fra Sebstrup — senest i 1773. Han var Fæster indtil 1781.

Laurids Pedersen og hans Hustru havde en Søn, Peder Lauridsen, der fødtes i Maj 1755. Hustruen døde i 1776 og derefter blev han gift anden Gang sidst i 1776 eller først i 1777 med Anna Andersdatter fra Ry. Hun var født i 1753. I dette Ægteskab fødtes 5 Børn.

Den 20. April 1781 udstedte Mogens Lottrup til Lynderupgaard Fæstebrev paa den anden Halvgaard i Rudstrup til Laurids Pedersens Søn, fornavnte Peder Lauridsen. Af Fæstebrevet fremgaar, at denne »i en Tid af tre Aar har staaet i Hans Majestæts Tjeneste som Landsoldat. Han betegnes som »min Bondekarl, barnefødt i Rudstrup«, og det hedder, at han fæster den Gaard i Rudstrup, som Christen Hansen sidst beboede. — Samme Dag som dette Fæstebrev udstedtes et nyt til Laurids Pedersen.

Mogens Lottrup til Lynderupgaard var en Herre, som gjorde sig størst mulig Flid for at faa det mest mulige ud af sine Fæstebønder. Han var juridisk uddannet og benyttede sig deraf. Laurids Pedersens Fæstebrev af 1753 har ikke passet Lottrup. Strengt taget indeholder det intet om Ægt og Hoveri, om det end er underforstaaet, og især har vel Landgildeydelsen været ham alt for lille. Den var egentlig den eneste Indtægt, der var at faa, thi Hoveri og Ægtydelse var det ikke muligt at faa, da der var kommen en Lov, ifølge hvilken der ikke kunde kræves sligt udenfor en Afstand af $\frac{3}{4}$ Mil, altsaa kunde der ikke kræves Hoveri til Lynderupgaard, der ligge 2 Mil Nordvest for Viborg. Lottrup ophævede det gamle Fæstebrev og lod oprette et nyt. Den Omstændighed, at den anden Halvgaard i Rudstrup var fæsteledig, og at Laurids Pedersen, som rimeligt kunde være, gerne vilde have sin Søn

ind der, kunde bruges til at lægge Pres paa Faderen, og desuden viftede han denne om Ørerne med tilsyneladende Fordele, som han vilde indrømme ham i en ny Fæstekontrakt med Forpligtelse i følgende fem Punkter:

1. »Betaler Fæsteren til næstkommende Mortensdag og fremdeles aarlig til samme Tid udi Landgilde-Penge — 26 Rdl. 4 Mark 8 Skilling — — — hvorimod han aarlig af Skoven nyder udvist Træ for 8 Rdl. 5 Mark 8 Sk.
2. Udi rette Tid svarer og erlægger alle ham vedkommende Kongl. Skatter, som nu ere eller herefter bliver paabudne.
3. Holde Stedets Bygninger altid forsvarligt vedlige, saaledes at de ved Syn kan befindes i tilbørlig og lovlig Stand.
4. Intet af Stedets tilliggende Ejendomme, af hvad Navn nævnes kan, enten til Upligt bruge, eller noget deraf til andre bortlaane eller bortleje.
5. Forrette det sædvanlige af Stedet gaaende Villigheds Arbejde og Rejser, naar derom tilsiges.

Iøvrigt retter Fæsteren sig efter Hans Mayestæts allernaadigste Lov og Forordninger. Men da Beboeren har forment at kunne til Snapsting 1783 bringe Penge til Veje for sin Gaards Part, som efter Accort imellem Beboerne og mig er ham lovet for 400 Rigsdaler, saa skal dette Fæstebrev, naar han til Snapsting 1783 præsterer bemeldte 400 Rdl., men ej før, op-høre, og Laurs Pedersen eller Arvinger da vorde meddelt Skøde paa sin Gaards Part med den Andel af Skoven samme med Rette kan tilkomme, ligesom jeg det hele haver, imod, at han foruden bemeldte 400 Rdl. selv betaler Renten af den i Hans Mayestæts Kasse indestaende halve Købe-sum saa vidt efter indbemeldte hans Hartkorn kan beløbe.

Lynderupgaard, 20. April 1781.

M. Lottrup.

Hr. Lottrup opnaaede ved den ny Fæstekontrakt at faa Landgilden forhøjet til det dobbelte af, hvad den hidtil havde beløbet sig til, og han fik solgt Træ af Rudstrup Skov for samme Sum som den gamle Landgilde. — Hvem og hvorledes Godejeren skulde bestemme, hvor meget Træ, der skulde udvises for de nævnte Penge, nævnes der intet om. Det var jo gammel Sædvane, at Bønderne forsynede sig med Træ af Skovene efter Behov og Behag. Det var ikke lovligt, og Herrerne kaldte det Skovtyveri, men Bønderne bøjede sig aldrig helt derfor. Det var for dem et Led i Kampen for Tilværelsen. Lottrup vidste naturligvis god Besked om dette, og han kunde ikke hindre Bønderne i at bruge Skoven som antydet. Man skulde tro, at den Forhøjelse af Landgilden, som nu fandt Sted, skulde være en Slags Erstatning for det Hoveri, han ikke kunde faa ydet, men Hoveriforpligtelsen havde han dog alligevel faaet ind i Fæstebrevet. Hvis han solgte Rudstrup var denne Herlighedsret af Betydning.

Til Snapstinget (det store Marked i Viborg) 1783 skulde Laurids Pedersen altsaa blive Selvejer af sin Halvgaard, hvis han betalte Lottrup 400 Rigsdaler. Dette blev ikke til Virkelighed. Først i 1788 naaede Rudstrup og Gjessø at blive Fæstebøndernes Selvejendom.

I Thyregod Sogn i Vejle Amt ligger Skovfogedstedet Hastrup ved Skjern Aa, hvor endnu gamle Volde og tilgroede Grave minder om den gamle Herregaard Hastrup, hvortil forudm hørte et stort og vidtstrakt Godsomraade. Dette Gods købtes i 1764 af Procurator Andr. Bagger, som pantsatte Hastrup til Mogens Lottrup. Bagger kunde ikke klare sig i Længden, og i Aaret 1781 blev der holdt Auktion over Godset, som købtes af Mogens Lottrup for 16.800 Rigsdaler. Sidstnævnte solgte i 1784 Godset, og her fulgte Rudstrup og Gjessø med i Købet, til Generalauditor Chr. Kallager for ialt 21.000 Rigsdaler og 100 kur. Dukater. Kallager handlede af og til med Herregaarde. I 1785 købte han Tustrup og Essenbæk Kloster for 71.000 Rigsdaler og solgte det i 1787 for 75.000 Rigsdaler. I 1783 købte han Williamsborg i Vejle Amt for

33.500 Rdl. og solgte denne Gaard for 38.150 Rdl. i 1784. Saa heldig var han dog ikke altid, f. Eks. da han i 1766 købte Rugballegaard i Vejle Amt for 7600 Rdl. og solgte den for 5784 Rdl. i 1770. I 1769 købte han Mejlgaard i Randers Amt for 6000 Rdl. Han var almindelig kendt under Navnet »Den gale Kallager«. I 1788 endte hans Handlen med, at han gik fallit. I 1792 skød han en Politibetjent i Randers, og ved Højesteretsdom blev han derfor taget

i Forvaring. Senere døde han som sindssyg paa en Gaard ved Vejle. Kun to Aar var Rudstrup og Gjessø under denne Herre, som i 1786 solgte hele Godset til Erh. C. Chr. de Stiernholm for 22.550 Rdl.

Rudstrupgaards Stuehus,
opført af Kampesten. Gaardens sydligste Hus med en Port ses til højre.

Samtidig med, at denne Herre købte Hastrup,

laante han 18.000 Rdl. af Justitsraad Thygesen paa Matrup, og pantsatte derfor hele det nykøbte Gods, der omfattede Thyregod, Vester, Brande og Ejstrup Sogne. — De Stiernholm førte Vaabenskjold i sit Segl og skal have været Kaptajn. Han drev en Del Handel med Herregaarde. I 1783 købte han Hammergaard og solgte den 1785. I 1804 købte han Gunderstedgaard i Aalborg Amt og solgte den samme Dag. I 1796 solgte han Hastrup for 27.000 Rdl., og derefter blev Gaard og Gods udstykket. Rudstrup og Gjessø havde han solgt allerede i 1788 til Fæsterne dersteds.

Selvejere.

11. Juni 1788 udstedte de Stiernholm Selvejerskøder baade til Laurids Pedersen og dennes Søn Peder Lauridsen. Begge Skøderne er enslydende, kun med den Forskel, at Laurids betalte 500 Rdl. for sin Halvgaard og Sønnen Peder 400 Rdl. for sin.

Skøderne nævner ikke den Sum, som ved Ryttergodssalget kom til at indestaa i Rudstrup som Gæld til Kongen, men vi kan gaa ud fra, at den Sum ved Købet til Selveje for Rudstrupmændene blev paalignet deres Gaarde efter Forholdet i Hartkornet mellem Rudstrup og Gjessø. En Udregning deraf viser, at Gælden til Kongen for Rudstrup ialt blev 1434 Rdl. 44 Skilling. Delt mellem begge Gaardene, som havde ens Hartkorn, bliver Gælden 717 Rdl. 22 Skilling til hver. Den egentlige Købesum bliver derefter:

For Laurids Pedersens Gaard: Gæld til Kongen 717 Rdl. 22 Skilling.
Kontant til Stiernholm 500 Rdl. Ialt 1217 Rdl. 22 Skilling.
For Peder Lauridsens Gaard: Gæld til Kongen 717 Rdl. 22 Skilling.
Kontant til Stiernholm 400 Rdl. Ialt 1117 Rdl. 22 Skilling.

Laurids Pedersen og Sønnen var nu Selvejere, men Rudstrups Jorder var endnu ikke udskiftede og de blev i 9 Aar efter Gaardkøbet drevne i Fællesskab, indtil Udskiftningen skete i 1797. — Laurids Pedersen var en af de første Bønder i Them Sogn, der arbejdede sig ud af Fæstebondekaarene og

frem til Selvejer, og at det blev til økonomisk Fremgang for ham, skønnes bl. a. deraf, at han ifølge Skøde dateret 27. Juni 1797 købte Konge-, Korn- og Kvægtienden, der paahvilede hans Gaard, af Landsdommer Hoff til Silkeborg og betalte derfor 175 Rigsdaler.

Peder Lauridsen blev gift med Kirsten Pedersdatter fra Bøskov. De havde 8 Børn og deriblandt Anne Pedersdatter, født i 1787. Hun blev i 1808 gift med Peder Christensen Asklev i Them, som var født 1779. Dennes Fader var Christen Asklev i Them, og han var gift med en Søster til Peder Lauridsens Kone Kirsten Pedersdatter i Rudstrup. Altsaa var Anne Pedersdatter og Peder Christensen Asklev Søkendebørn. Dette var dengang en Hindring for Ægteskab, og der maatte derfor skaffes en særlig Bevilling dertil. Peder Lauridsen døde i 1808. Han blev altsaa kun 53 Aar gammel. Hans Kone var død to Aar i Forvejen. Deres Gaard overtoges af Datteren Anne og hendes Mand.

Endnu levede gamle Laurids Pedersen, og sammen med den ny Mand foretog han en Deling af Skoven, saaledes at hver fik sin skelbegrænsede Del deraf. Et hjemmelavet Dokument derom er saalydende:

Forening. Vi underskrevne tvende Mænd, navnlig Laues Pedersen og Peder Christensen, begge af Rudstrup, er i Dag d. 16. Juni bleven forenet om at skifte vores Skov i to Parter, som forhen var i fire Parter, men nu er bleven enig om at tage hver sin Grund, og som nu gaar langs med Grundskellet fra store Nør Mosen og ned til Tossø, langs gennem hele Skoven, og da vi undertegnede nu er forenet derom, er det ej alene i vores Tid, men ogsaa for vores Efterkommere og Arvinger, evindeligt, skal det være fast og uryggeligt. Skovvejene i Skoven skal blive gaaendes ligesom før, og paa vores Side skal denne Forening være gældendes i alle Poster og maa til Tinge læses og protokoleres uden os at indvarsle.

Laurs Pedersen, Rudstrup. Peder Christensen, Rudstrup.
d. 16. Juni 1809. Tinglæst 2. Maj 1810.

Fæstebondesønnen Laurids Pedersen oplevede adskillige Omskiftelser i sit lange Liv under 5 Konger. Først var han Rytterbonde i Rudstrup i ca. 14 Aar, dernæst Fæstebonde under forskellige Herrer i 21 Aar og endelig Selvejerbonde i 22 Aar. Han blev lige ved 85 Aar gammel. Om hans Død melder Them Kirkebog, at han den 12. April 1810 »omkom i Luerne, da Rudstrup brændte«, og i Skifteforretningen efter ham er noteret det samme. Efter Slægtens Beretning var han gaaet ind i det brændende Hus for at redde noget, og da styrtede det hele sammen i brændende Baal om ham og delvis fortærede ham. Ved Siden af denne frygtelige Ulykke skal nævnes den mindre, at det allermeste af Indboet, alle Hestene paa een nær, 2 Køer og nogle Lam m. m. ogsaa brændte. Brandassurancesummen var 1140 Rdl.

Efter Branden blev den ene Rustrupgaard opført omtrent paa den gamle Gaards Plads, men Peder Christensen Asklevs Gaard blev flyttet et Stykke mod Vest, saa den kom til at ligge paa sin egen Mark. Peder Asklev døde 1835 og efterfulgtes i Gaarden af Rasmus Pedersen, sædvanlig kaldt Rask Gjessø, fordi han var fra Gjessø. Han var kort før Peder Asklevs Død bleven gift med dennes Datter Kirsten Pedersdatter og blev kendt viden om som Handelsmand. Bl. a. førte han en Del af de Træsko og andre Trævarer, der tillavedes i Egnen, til Markeder i Nord- og Vestjylland, hvorfra han hjemførte andre Varer, som han drev Handel med. Han havde ogsaa en Karussel, som han drog til Markeder med, og han var tillige en durkdreven Kreaturhandler. Et af hans Børn var Mette Marie, der blev gift med Agent Sabro, og derved blev Moder til Folketingsmand P. Sabro. Rask Gjessø døde 1867, og hans Gaard blev delt i to. Den oprindelige Gaard gik ud af Slægtens Eje. Paa Markens nordre Del opbyggedes en ny Gaard, som tilligemed det halve

af Rudstrup Skov blev i den gamle Slægts Eje, idet Rask Gjessø's Søn overtog den nye Gaard. Det var den i 1921 afdøde Kammerraad og Sognefoged P. Rasmussen.

Af Laurids Pedersens Børn fik den næst yngste Søn Rasmus Laursen Skøde paa Fødegaarden i 1815. Samme Aar døde Moderen. I Gjessøgaard var der to Døtre, hvoraf den ældste, Johanne Thomasdatter, kom til Rudstrup og blev

Gaardejer Rasmus Laursen,
Rudstrup, en Foregangsmand
paa Andelsvæsenets Omraade.
død 1940, 90 Aar gl.

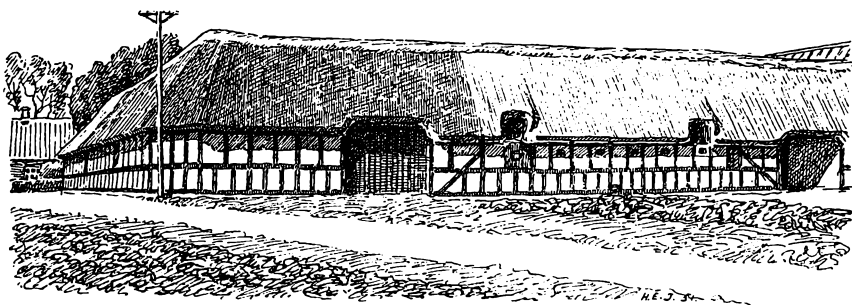
gift med Rasmus Laursen. Den yngste, Kirsten Thomasdatter, blev gift med Laurids Pedersens yngste Søn, Jens Laursen, som fik Gjessøgaard med hende. Rasmus Laursen i den gamle Rudstrupgaard blev ikke gammel. Hans Datter, Ane, blev gift med Gaardmanden Peder Lausen i Lovdal. Sønnen, Laurs Rasmussen, blev gift med Peder Lausen's Søster og fik Fødegaarden i Rudstrup, men der var ogsaa en Datter, Ane Kirstine, som blev gift med Fætteren Thomas Jensen, der var Søn af Jens Laursen i Gjessøgaard. Derfor blev den gamle Rudstrupgaard delt — tilligemed dens Skov — i en østlig og vestlig Del, og der blev bygget en ny Gaard paa den østlige Del, som Thomas Jensen fik og gav Navnet Rosenlund. Han døde 1882 og efterlod sig to Sønner, hvoraf den ældste Rasmus Thomsen fik Gaarden efter ham. Sidstnævnte delte Gaarden mellem sine to Sønner, og der blev bygget en ny Gaard til den ene paa Markens sydlige Del, men efter nogle Aars Forløb flyttede begge Søn-

nerne fra Sognet, og Gaardene gled derefter ud af Slægtens Eje. Forinden var der udskilt to Husmandslodder fra den nordlige Gaard.

I Rudstrups Midte laa fremdeles den gamle Gaard, hvor Laurs Rasmussen levede, til han pludselig døde i 1876, hvorefter hans Søn, Rasmus Laursen, overtog Gaarden. Han blev landskendt som Medstifter af »Fællesforeningen af Danmarks Brugsforeninger« og som Foregangsmand i Andelsforetagender. Han naaede en høj Alder og døde 90 Aar gl. i 1940. En Søster til ham blev gift med Jens Jacobsen og fik en stor Husmandslod, udskilt fra den nordøstlige Del af Gaardens Mark, og denne Ejendom er endnu i Slægtens Eje. Før Rasmus Laursens Død fraskiltes en mindre Del af hans Gaard, hvor hans ældste Søn, Laurs Laursen, kom til at bo. I 1920 fik en anden Søn, Jens Laursen, den egentlige gamle Rudstrupgaard, der i mindst 5 Slægtled, regnet fra Laurids Pedersens Ankomst til Gaarden, i lige Linie fra Fader til Søn har været beboet af samme Slægt i et Par hundrede Aar.

Bindingsværk i Gjern og Sabro Herreder

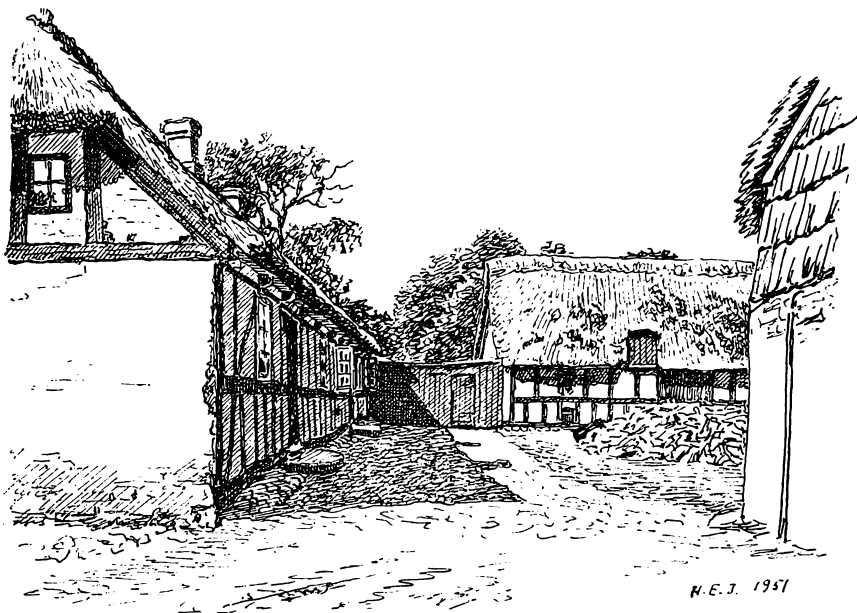
i H. E. Jensen's Streg.

Hummelure ved Skjoldlev, Sabro Herred

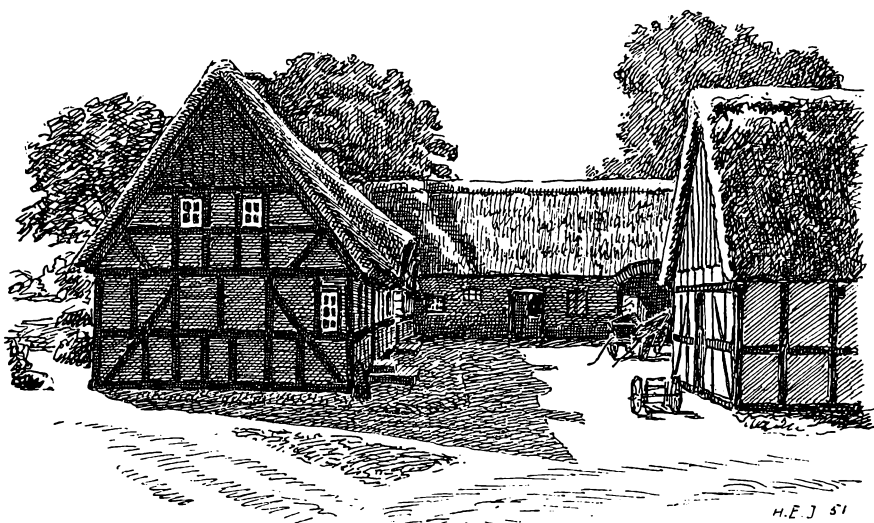
Vinkelhus i Lading, Sabro Herred.

Rosengaarden i Voldby, Gjern Herred.

To gamle Genbohuse ved Landevejen gennem Farre, Gjern Herred.

Thygaarden i Voldby. Gaarden noget forandret, idet der har været Portrum i Indkørslen, og Længerne var sammenbyggede. Gjærn Herred.

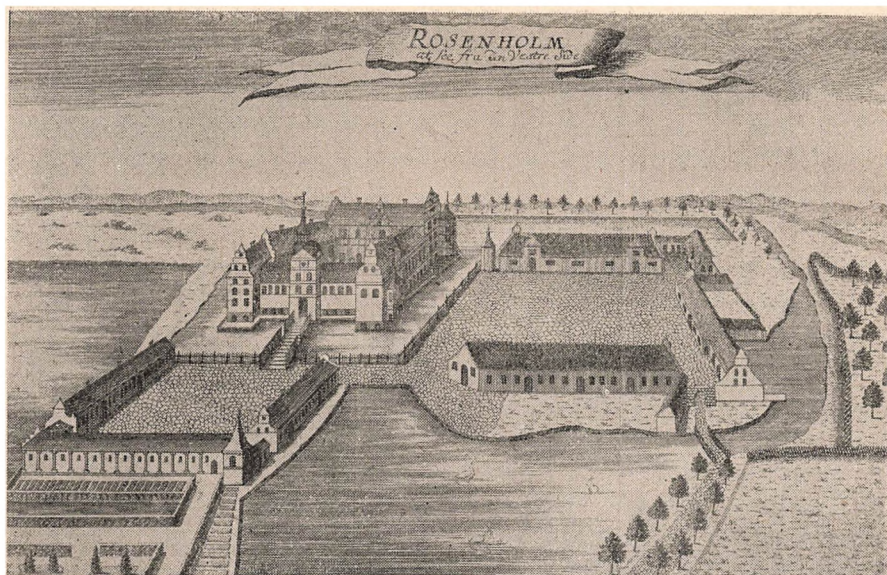
Proprietær Søren Spanners Gaard i Skjoldlev, Sabro Herred.

Alling Østergaard, Gjern Herred.

Hus ved Anbækvej i Hammel.

Rosenholm 1767, set fra Vest. (Efter Pontoppidans Danske Atlas).

Økonomiske og kulturelle Forhold i Rosenholm Birk 1678—87.

Af Poul Rasmussen.

R OSENHOLM BIRK blev oprettet i 1574 (se Kronens Skøder, Bd. 1, S. 153), men den ældste Tingbog for Birket, der er bevaret, stammer først fra 1678. I det følgende vil de Oplysninger om Tilstande og Begivenheder fra Tiaaret 1678—87, som Tingbogen indeholder, og som har mere almen Interesse, blive refereret saa vidt muligt i saglig Orden.

Gaardenes og Husenes Bygninger.

I 1687 blev der afholdt Syn paa alle Godsets Bøndergaarde og Huse. Synsforretningen, der er indført i Tingbogen 5. Juli 1687, opgiver, hvor mange Længer der hørte til Gaardene og Husene, hvor mange Fag Hus hver Længe udgjorde, hvorledes Længerne laa i Forhold til hinanden, og eventuelt hvortil de blev benyttet. Af Synsforretningen fremgaar det saaledes, at der i Hornslet var 3 Gaarde med 4 Længer og et samlet Antal Fag paa henholdsvis 41, 40 og 34, 4 Gaarde med 4 Længer, af hvilke Antallet af den enes Fag ikke er angivet, 1 Gaard med 3 Længer og et samlet Antal Fag paa 37, 1 Bol og 4 Huse med 2 Længer og et samlet Antal Fag paa henholdsvis 16, 15, 14, 14 og 11 og 10 Huse med 1 Længe og et samlet Antal Fag paa henholdsvis 10, 10, 9, 8, 8, 5, 4, 4, 2 og 1. — I Tendrup var der 1 Gaard paa 4 Længer og 40 Fag, 1 Gaard med 4 og 1 med 3 Længer, af hvilke An-

tallet af den ene Længes Fag ikke er angivet, 3 Gaarde med 3 Længer og et samlet Antal Fag paa henholdsvis 39, 35 og 30 Fag, 2 Bol og 1 Hus med 2 Længer og et samlet Antal Fag paa henholdsvis 20, 16 og 16 og 10 Huse med 1 Længe og et samlet Antal Fag paa henholdsvis 12, 12, 11, 9, 8, 8, 5, 5, 5 og 4 o.s.v. o.s.v. Stuehusene laa som Regel mod Syd eller Nord, og de fir-længede Gaardes Lader laa i Almindelighed over for Stuehusene.

I Forbindelse med Skifterne og de Retssager, der blev anlagt mod uefterrettelige Fæstere, blev der afholdt Syn paa forskellige Gaarde og Huse. Disse Synsforretninger viser, at Korsstuer (d. v. s. smaa Udbygninger, vinkelrette paa Stuehusene) og Udskud (d. v. s. Udbygninger, hvis Tage gik i Flugt med Stuehusenes) var ret almindelige. De Gavle, som Synsforretningerne omtaler, var alle lavede af Brædder. (Tingbogen 23. September 1679, 17. August 1680, 27. Juni 1682, 29. Januar 1684). Af et Syn, der afholdtes paa et Hus i Mørke, fremgaar det, at der havde siddet et »Feelvindue«, d. v. s. et Vindue af Skind, i Huset, og at 2 Jern, der havde siddet over Porten, og »som Porten gik op og til med«, og 2 Jernhængsler paa Døren ud til Haven var blevet erstattet med »Træbøfle« (d. v. s. Træbøjler) (Tingbogen 9. December 1679).

Møbler og Klæder, Sengetøj og Dækketøj.

Ved Forordningen af 28. Januar 1682 blev det paabudt, at Skiftemyndighederne skulde indføre alle Skiftebreve i særlige Protokoller. I enkelte Jurisdiktioner brugte

man imidlertid før 1682 at indføre i alt Fald nogle af Skiftebrevene i Tingbøgerne og fortsatte undertiden dermed ogsaa efter Udstedelsen af Forordningen 1682. Tingbogen for Rosenholm Birk indeholder saaledes Afskrifter af de Registrerings-, Vurderings- og Skifteforretninger, der afholdtes (A) den 7. Maj 1674 efter Frands Jensen i Karlby, der havde haft en Halvgaard i Fæste (Tingbogen 6. Maj 1679), (B) den 6. November 1674 efter Anders Jonsen i Hornslet (Tingbogen 29. April 1679), (C) den 6. November 1674 efter Sadelmager Laurids Christensen i Hornslet (Tingbogen 29. April 1679), (D) den 16. December 1674 efter Husmand Rasmus Rasmussen i Rodskov (Tingbogen 6. Maj 1679), (E) den 3. April 1676 efter Bolsmand Jørgen Rasmussens Kone, Karen Pedersdatter i Rodskov (Tingbogen 27. Maj 1679), (F) efter Gaardmand Søren Pedersen i Balle, der var rømmet fra sin Gaard (Tingbogen 23. Juli 1678), (G) den 2. Januar 1679 efter Husmand Jens Sørensen Qvist i Mørke (Tingbogen 23. September 1679), (H) den 13. Januar 1679 efter Gaardmand Poul Sørensen i Karlby (Tingbogen 4. Februar 1679), (I) den 22. Januar 1679 efter Peder Rasmussen Skrædders Kone, Mette Jensdatter i Karlby (Tingbogen 4. Februar 1679), (K) den 31. Marts 1679 efter Gaardmand Jens Bjørnsen i Balskov (Tingbogen 29. April 1679), (L) den 7. April 1679 efter Gaardmand Peder Christensen i Mørke (Tingbogen 23. September 1679), (M) den 2. Maj 1679 efter Gaardmand Laurids Lauridsen i Rodskov (Tingbogen 23. September 1679), (N) den 16. Juni 1679 efter Gaardmand Kjeld Christensen i Hede-gaard (Tingbogen 30. September 1679), (O) den 3. Juli 1682 efter Gaardmand Jens Sørensen Følle i Mørke (Tingbogen 14. November 1682), (P) den 4. August 1682 efter Søren Potmand (d. v. s. Pottemager) i Tendrup (Tingbogen 15. Aug. 1682), (R) den 28. November 1683 efter Rasmus Sørensen Følles Kone, Gertrud Pedersdatter i Mørke, hvis Mand havde en Fjerdingsgaard i Fæste (Tingbogen 29. Januar 1684) og (S) den 3. Marts 1684 efter Anders Andersen Langskovs Kone, Maren Berteldsdatter i Mørke (Tingbogen 29. April 1684). Af Skifter efter Folk uden for Bondestanden er Skiftet efter Baltzer Pedersen Degns Enke, Kirsten Hansdatter i Hornslet, og Skiftet efter Ridefoged Jacob Mortensen Bloch indført i Tingbogen henholdsvis den 17. August 1680 og den 7. September 1686. Den følgende Beskrivelse af Møbler og Tekstiler omfatter kun Gaardmands- og Husmandshjemmenes Indbo, altsaa ikke det Indbo, der anføres i de to sidstnævnte Skifter.

I alle Gaarde og Huse stod der et eller flere Borde eller Skiver, som de ogsaa kaldtes. Bordene var lavet af Fyrretræ (D, G, H, I, K, L), af Aske­træ (A, B, C, H, M) eller en sjælden Gang af Egetræ (M, S). De havde lukkede eller aabne Fødder og var ofte forsynede med en eller to Skuffer, der sad under Bordpladerne (B, G, K, O, S). Under 2 Borde var der anbragt Skabe (D, I). Ved Bordene stod der Bænke, der sikkert som Regel var faste og ikke regnedes med til Løsøret. I alt Fald omtales Bænke, Kistebænke og Foldebænke (d.v.s. Bænke, hvis Rygstød kunde bevæges, saaledes at man kunde sidde med Ansigtet til Bordet eller ud mod Stuen) kun i 4 af Skifterne (C, O, P, S).

I samtlige Skiftetforretninger er der registreret 14 Stole. 3 af disse Stole var Kringstole (d.v.s. Stole med halvrund Ryg) (C, I, O), 4 var Bagstole (d.v.s. Stole med Ryglæn) (F, K, O, R), og 2 kaldes lange Bagstole (det vil antagelig sige korte Bænke, se J. Olrik: Borgerlige Hjem i Helsingør, S. 30) (B, C).

I 2 Hjem stod der en Kurveseng (C, P) og i 5 en enkelt Træseng eller et Sengested (F, H, I, M, N). Naar der ikke omtales flere Senge, skyldes det utvivlsomt, at Sengene som oftest var Alkover og altsaa ligesom Bænkene hørte med til det nagelfaste Inventar.

De almindeligste af alle Møblerne var Kisterne og Halvkisterne. De var lavet af Egetræ og undertiden forsynet med Jernbeslag. Kisternes Farve angives kun i 2 Tilfælde og var da sort (I, P). Af andre Møbler, der benyttes til Opbevaring, omtaler Skifterne Skrin (C, D, E, O, R, S), Ørker (d.v.s. store Kister muligvis med buede Laag) (M, N), Binge (d.v.s. Kister til Opbevaring af Korn, Mel og lign.) (E, I, O), Skabe (C, E, O, P) og Kandeskabe (D, N). I et af Skabene var der 3 Rum (C), og under det ene Kandeskab var der 3 Laager (D).

Maren Bertelsdatters Garderobe (S) bestod af en Tafteshue, en Kaabe af sort Klæde, en Kjole af »Pullemeet« (d.v.s. Polamit), en Kjole af Barat, et Snøreliv af brunt Stof, et affarvet Stoffeskørt og et gammelt sort Femskaf­teskørt. Gertrud Pedersdatter i Mørke (R) havde ejet en Kaabe af sort Klæde, en Trøje, der ligeledes var lavet af sort Klæde, en grøn Trøje, et Fløjlsnøreliv med Sølvgaloner og 12 Par Sølv­maller, et Skørt af sort »Pullemoet« (d.v.s. Polamit) og et Skørt af brunt hjemmegjort Tøj. Gertrud Pedersdatters Datter af første Ægteskab havde efter sit fyldte 16. Aar faaet et Skørt af rødt Baj, et Skørt, der var syet af 6 Alen rødt Vadmél, og 6 Alen hjemmegjort Tøj til et tredie Skørt af sin Stedfader. Gertrud Pedersdatters Søn af første Ægteskab havde, ligeledes efter sit fyldte 16. Aar, faaet en brun Rejsehætte, 5 Skind til en Klædning, 2 Skjorter, 3 Par uldne Strømper og 2 Par Lærreds­strømper af sin Stedfader. Af Klædningsstykker, der tilhørte Mænd, omtaler Skifterne i øvrigt kun en sort Vadmélstrøje og et Par sorte Vadmélbukser (G) samt en Klædning af sort Klæde (C).

Medens Sengetøjets Vaar i det 18. Aarhundrede gerne var af Olmer­dug eller Bolster, der var sribet i flere forskellige Farver, omtaler de Skifter, der er indført i Tingbogen for Rosenholm Birk, hun 1 Pude af Olmerdug (C)

og 3 Puder (B, C), 3 Underdyner (B, C) og 1 Dyne (N) af Bolster. De øvrige Dyner og Puder var lavet af uldent Tøj (vist især Overdynerne), af linned Tøj (de fleste Underdyner), af Vadmel, af Hampetøj (F, H, K) eller af Skind (R). Bortset fra en broget Overdyne (A) og en sribet Overdyne (R) var alle Dyner og Puder, hvis Farve angives, hvide eller graa.

De fleste Lagener var vævet af Blaargarn, ikke saa faa var dog Hørgarnslagener, og et enkelt var lavet af Hampelærred (B). Pudevaarene var af Hørlærred undertiden »med Strikværk« eller »Knipling for« (C, D).

Om Dagen lagde man gerne Sengetæpper eller, som de ogsaa hed, Sengelklæder over Sengene. Sengetæpperne, der kunde være af Hvergarnstøj (I), var gule (B, O), gule og blaa (B), gule og hvide (D), gule og sorte (C), gule og grønne (R), sorte og hvide (B, C, D) eller sortbrogede (P). De fremherskende Farver var altsaa gult, hvidt og sort.

Alkoverne var formodentlig forsynet med Døre eller Skydelaager, saaledes at Omhæng var overflødige. I alt Fald er Skiftet R det eneste, der omtaler et Omhæng. Dette Omhæng var af broget uldent og linned Tøj.

Paa Bænkene laa der Hynder eller Bænkedyner (B, C, O, R), som kunde have Underside af Skind (B, R), af blaat Klæde (C) eller af sort Vadmel (C). En af Hynderne var grøn (R), og paa en anden var der syet fire Læderknapper (C).

Af Dækketøj omtaler Skifterne kun nogle (Blaargarns)drejlsduge (B, C, N, R). En af disse Duge var 3 Alen lang (C), en anden var 4 Alen lang og havde dobbelt Bredde (C).

Det vilde føre for vidt at gennemgaa det øvrige Indbo, der fandtes i Gaardene og Husene. Nævnes skal det dog, at Anders Jonsens (B), Laurids Christensens (C) og Jens Sørensen Følles (O) Stuer blev opvarmet af Jernkakkelovne, noget, der ikke var almindeligt ude paa Landet i det 17. Aarhundrede. — De samme Mænd samt Rasmus Sørensen Følle (R) og Anders Langskov (S) ejede ogsaa Skeer, Kander og Bægre af Sølv, Fade, Tallerkener, Potter, Smørkander og (Koldskaals)kovskener (d.v.s. smaa Skaale) af Tin og Lystestager, Fyrfade og Bækkener af Messing. Skifterne efter Laurids Christensen (C), Mette Jensdatter (I) og Søren Potmand (P) indeholder udførlige Fortegnelser over henholdsvis en Sadelmagers, en Snedkers og en Pottemagers Værktøj. Vedrørende Skifterne efter Baltzer Degns Enke og Ridefogeden Jacob Mortensen se ovenfor S. 90.

Besætningernes, Udsædens, Høstens og Kornbeholdningernes Størrelse.

I 1681 blev der afholdt Syn paa det Korn, Søren Jensen i Balskov og Simon Pedersen i Balle kunde køre hjem fra deres Marker (Tingbogen 10. Januar 1682). Denne Synsforretnings Opgivelser og Skifternes Oplysninger om Besætningernes, Rugsædens og Kornbeholdningernes Størrelse er anført i omstaaende Tabel henholdsvis ud for Bogstaverne T—U og ud for Bogstaverne A—S (se Indledningen til Afsnittet om Møbler og Klæder).

ØKONOMISKE OG KULTURELLE FORHOLD

Skiftets eller Synsforretningens Bogstav	Heste og Øg	Klodde og Plage	Føl	Køer og Kvier	Kalve	Stude	Faar og Vædre	Lam	Svin og Polte, Søer og Galle	Grise	Gæs	Høns	Bitræer	Skæpper Rugsæd	Kornet, der stod høstet paa Marken eller laa i Laden eller paa Loftet			
															Skpr. Rug	Skpr. Byg	Skpr. Havre	Skpr. Boghv.
A	3	1		4			6	1	2					24				6
B	2			1			2	1	4					1				
C	1			2			4	1	3					1				
D	3	1		2	1		7	3	3						6	10		
E	3	1	1	1			9	2	2	2				43	8	16	24	4
F	5	1	1	2			13	7	1	3								
G	2			1											4	12		
H	4			2	1		4	2			3				16	15		
I	1			1			3	2			4				3	3		
K	5	2		3	1	4	6	3	5	2				84	12	36	45	15
L	5			2	1		6	3	3					52	8	8		5
M	4			2	1		3	3		2				27	16	20		2
N	5	4	2	8	1	1	18	3	5	3		3		59	8			
O	5	2	1	5	5	1	11		8	3	20		3	72	64	13		
P																		
R	3			1			5	2	2	5					25	28		
S				3			5		8									
T															60	34	16	11
U															22	35	8	9

Foruden Rug havde Søren Pedersen i Balle saet 60 Skæpper Byg, 90 Skæpper Havre, 20 Skæpper Boghvede og 11 Skæpper Ærter (F), Kjeld Christensen i Hedegaard havde saet 22 Skæpper Byg, 112 Skæpper Havre og 3 Skæpper Boghvede (N), og Jens Følle i Mørke havde saet 72 Skæpper Byg, 16 Skæpper Havre og 12 Skæpper Boghvede (O).

I Juli Maaned 1681 blev der afholdt Syn paa Misvæksten i Rodskov. Som Følge af lang Tids Tørke og Varme kunde Bymændene ikke høste mere Byg end en Trediepart af det Korn, de havde saet. Af Havre kunde de høste halvt saa meget, af Boghvede lige saa meget og af Rug dobbelt saa meget Korn, som de havde saet. Havrens og Byggens Straa var saa kort, at det vilde blive meget vanskeligt og bekosteligt at faa Kornet høstet. (Tingbogen 26. Juli 1681).

I 1685 havde det ligeledes været saa varmt og tørt, at Høsten vilde blive meget lille. I Hornslet og Tendrup kunde der saaledes ikke avles mere Rug end Tredieparten af fuld Afrøde, af Byg kunde der høstes en Niendedel af fuld Afrøde, og Havren var saa daarlig, at det saa ud til, at der slet ikke blev noget at høste (Tingbogen 25. Juli 1685). I de to Trediedele af Mørke Rugvang kunde man næppe avle saa meget Korn, som man havde saet, og i Resten af Vangen var der Partier, hvor der ikke kunde høstes en Haand-

fuld Rug efter en Skæppe Sæd. (Tingbogen 11. August 1685). Efter hvad Fru Margrete Krabbe oplyser i en Ansøgning om Skatteeftergivelse, var det i øvrigt ikke Tørken, der havde ødelagt Kornet i Hornslet og Tendrup Bymark, men nogle store hvide Orme, antagelig Oldenborrer, der havde afædt Kornets Rødder (se Svend Aakjær i H. og P. Rosenkrantz, Rosenholm og Rosenkrantzene, S. 118).

Restancer. De Fæstere, der stod i Restance med deres Landgilde og Skatter, eller som ikke havde betalt Sædekorn eller andet, de havde laant af Herskabet, tilbage, blev gerne en Gang om Aaret sagsøgt og dømt til at betale deres Gæld. Medens de øvrige Restancesager, der er indført i Tingbogen for Rosenholm Birk, kun drejer sig om et enkelt Aars Restancer, blev Fæsterne i 1687 sagsøgt til Betaling af den Gæld til Herskabet, de havde paadraget sig, fra de overtog deres Gaarde og Huse, og indtil 1. Maj 1686. At aftrykke hele den lange Restanceliste lader sig ikke gøre. For at man kan faa et Indtryk af Restancerens Størrelse, skal det dog anføres, at der i Hornslet var 7 Gaardmænd, som skyldte Herskabet henholdsvis 65, 56, 48, 48, 46, 35 og 21 Rigsdaler, 1 Bolsmand, som skyldte 20 Rigsdaler, og 10 Husmænd, der skyldte henholdsvis 14, 10, 7, 5, 3, 1, 1 og 1 Rigsdaler og 9 og 2 Skilling. (Tingbogen 5. Juli 1687).

Arbejdslønnens Størrelse. Naar en Fæster blev syg, maatte Herskabet undertiden skaffe en Daglejer, der kunde passe hans Gaard. I 1679 fik saadanne Daglejere 4 Skilling i Løn for hver Søgnedag, de havde arbejdet paa Gaarden, og Maanedskost, d. v. s. 4 eller 5 Mark Penge, 2 Skæpper Mel, som var 34 Skilling værd, 2 Skæpper Malt, som var 30 Skilling værd, 1 Fjerdingkar Humle, som var 6 Skilling værd, og 1 Fjerdingkar Gryn, som var 7½ Skilling værd. (Tingbogen 29. April og 23. September 1679).

Birkefoged Hans Lauridsen i Tendrup Torngaard havde i 1685 fæstet en Karl, der skulde tjene ham fra Mikkelsdag til Paaske. Karlens Løn skulde være 9 Sletdaler. (Tingbogen 8. December 1685).

I 1685 fik Maren Niels's i Karlby en Ko foræret. Da hun afleverede Koen til Hyrden, gav hun ham 4 Skilling i Vænnepenge og aftalte med ham, at han som Betaling for at vogte Koen skulde have Malkningen en Dag om Ugen. (Tingbogen 24. November 1685).

Skovenes Træer og Olden. I 1679 blev der afholdt Syn paa de Træer, der var fældet ulovligt i alle Godsets Skove. (Tingbogen 1. April 1679). Lignende Syn afholdtes i 1682 paa Skovhugsten i de Skove, Jens Sørensen Følle i Mørke havde været Skovfoged for, (Tingbogen 27. Juni 1682), i 1684 paa Skovhugsten i »Karlby Biere«, Skørring Skov, »Ridtzøe« og (Karlby) Storskov (Tingbogen 6. Maj 1684) og i 1685 paa Skov-

hugsten i Karlby Skov (Tingbogen 31. Marts 1685). Af disse Synsforretninger fremgaar det, at der kun var fældet Bøge- og Egetræer i Skovene, og at der var fældet 2—3 Gange saa mange Bøge som Ege.

Hvert Aar blev der engang i Løbet af September Maaned afholdt et Syn paa Oldenen i Godsets Skove, for at man kunde vide, hvor mange Svin der var Føde til i Skovene. Den Oversigt over Oldenmængden i Aarene 1678—87, der paa Grundlag af disse Synsforretninger gives i nedenstaaende Tabel, viser, at Antallet af de Svin, der kunde fedes i Skovene, varierede stærkt fra Aar til Aar. Af Tabellen fremgaar det desuden, at der ogsaa kunde være stor Forskel paa Forholdet mellem de samme Skoves Oldenmængder i forskellige Aar.

	Antallet af de Svin, der kunde fedes									
	1678	1679	1680	1681	1682	1683	1684	1685	1686	1687
i Skovene										
A	18	12	250	6	110	0	30	40		30
B	17	18	948	42	590	0	46	360		186
C	0	1	9	1	9	0	1	6		1
D	17	8	130	97	164	0	29	85		25
E	4	3	18	42	60	0	4	44		6
F	3	15	120	3	200	0	18	140		42
I alt	59	57	1475	191	1133	0	128	675		290

A betegner Gaardens Skove inden Muren, nemlig Langhaven, Dyrehaven og Haslerne ved Krudtmøllen, B betegner Karlby Skov (eller Storskov), »Ridtzøe« og »Karlby Biere«, C betegner Skørring Skov, D betegner Skovene »Gab(e)skier«, Segalt Kær, »Kioldkrogen«, »Skoulkiers« Ege, Smaakærs Træer, »Soelgaars« Skov og Hestehaven, E betegner Balskovholt, Balskovhave, Rodskov Skov, Egene paa Rodskov Mark, Vester Kær, »Tykiershaue« og Hvidkæret, og F betegner Mørke Byskov, Mørke Løkkeskov, Pungsholm og »Neerskouen«.

Fiskebestanden i Rosenholm Mølle- dam.

I 1684 skulde Mølleren i Rosenholm Mølle, Søren Lassen, have Omløbet og Vandkarmen (d.v.s. Vandkammen, Dæmningen) ved Hjulet repareret. Den 17. Juni lukkede han derfor Vandet ud af Mølle dammen med det Resultat, at de mange Fisk i Dammen kom til at ligge paa det udtørrede Dynd eller løb med Vandet ud paa Engene. Hans Lauridsen, der var Kældersvend paa Rosenholm, fortalte, at han den følgende Morgen kom ned til Møllen og saa de mange Fisk, der laa paa Dyndet, i Grøden (d.v.s. de Planter, der groede i Dammen) og i Strømgangen. Han tog derfor et Knobskib (d.v.s. en Baad, der var lavet af en udhulet Træstamme), der laa ved Møllen, »og stagede sig ud i Dammen, saa langt han kunde komme, og tog saa ind til sig i Baaden med sine Hænder nogle Gedder, nogle Suder og nogle faa Aborrer og stagede sig saa her og der i Dammen og tog med sine Hænder alle saa mange af de døde Fisk, som han kunde naa og tyktes at kunne tjene til at æde, og laa der en hel Hob Skaller og Aborrer, som blev liggende paa Dyndet, i Grøden og i Strømgangen«. (Tingbogen 8. og 15. Juli 1684).

Kæltringer og Skarnsfolk. I gamle Dage var Hestegildning, Flaaning af selvdøde Dyr, Skorstensfejning m. m. uærligt Arbejde, der udførtes af de saakaldte Kæltringer eller Natmænd. Kæltringerne, der var udstødte af det borgerlige Samfund, tog ikke altid dets Love særligt højtidelige og gik, som det følgende viser, ikke af Vejen for saa grove Forbrydelser som Snigmord. Paa det Tingmøde, der afholdtes den 27. Maj 1679, vidnede Niels Poulsen i Kankbølle, at da han en Dag »kom gaaende ud med Middagsmad til hans Plovfolk, da som han kom igennem Byledet, da stod« Jens Christensen Hestegilder, almindeligvis kaldet Næseløs, »sammesteds ved Gærdet og ladede sin Bøsse. Saa gik Niels Poulsen lidt omkring Gærdehjørnet med Maden til sine Folk, og som de sad og fik deres Mad, da kom« en anden Hestegilder ved Navn Holger Jensen »gaaende ned fra Hjortshøj, og som han kom ind midt for Gærdet mod Byledet, da hørte Niels Poulsen, at der først gik et Skud af, og saa snart det var afgaaet, et andet straks efter. Den Tid Skuddene var afgaaet, da hørte Niels Poulsen, at Jens Næseløs raabte: »Det skal du have, din Røver og din Tyv, for det »Matel« (antagelig det samme som Martel, Marter, d.v.s. Skade, Fortræd), du har gjort paa mig tilforn«. Saa kom Holger rendende om Gærdehjørnet om ved Ploven og sagde: »Aha, saa I det, I Godtfolk, hvor den Røver laa inden ved Gærdet?« Da sagde Niels Poulsen: »Fik I ingen Skade?« Saa svarede han slet intet dertil, men væltede sig over Gærdet og kom tvært over i Haverne og kom siden derfra over til Skødstrup. Saa kom Niels Poulsen siden og talte med Næseløs. Da sagde han, nemlig Næseløs: »Havde den Skælm ikke været«, pegende paa hans egen Søn, »han var saa ivrig og skød saa fage, førend jeg kunde komme dertil, da skulde han vel have faaet hans Løn; men saa skød han saa fage, før jeg kunde faa ret Skud paa ham, saa skød jeg bag paa hans Ryg, saa jeg fornam vel, han fik Skade« —«. Det viste sig, at Holger Jensen var blevet saa alvorligt saaret af Jens Næseløs, at han kort Tid senere afgik ved Døden.

Langt mere frygtede og hadede end de omstrefjende Kæltringer var de fast bosiddende Tyvebander, som i lang Tid kunde faa Lov til at tyrannisere en hel Egn, fordi der i hine Tider ikke fandtes et organiseret Politikorps, som kunde opklare Tyverierne og beskytte Folk effektivt mod Forbryderne. Da der i 1683 blev rejst Sag mod en saadan Bande, som bestod af Rasmus Mikkelsen Møller i Hjelmager og hans Sønner Mikkelt Rasmussen i Egaa og Jens Rasmussen i Skødstrup, viste det sig, at de tre Mænd mistænktes for at have begaaet 35 Tyverier alene i Rosenholm Birk. Deres Udbytte af disse Tyverier havde været 2 Heste, 8 Vædre og Faar, 13 Lam, 9 Svin, 7 Gæs, 21 Bistader, 2 Huder, 2 Sider Flæsk, 1 Tønde Korn og noget Havre, 1 Læs Ved og Toppen af en Eg, 4 Bryggekedler, 1 Malmgryde, 6 Økser, 2 Høleer, 1 Par Plovjern, 1 Dragtiste (d.v.s. den Jernbøjle eller Lænke, der forbandt Plovdrættet med Resten af Ploven), 1 Spærhage (d.v.s. en Hage, der hindrede en Del af en Mekanisme i at bevæge sig), 4 Tænger, 1 Par Stigbøjler, 20

Stykker Hørgarn, 2 Klauser (d. v. s. Bundter) Sytraad, 53 Alen Hørlærred, 34 Alen Blaarlærred, 7 Alen Vadmel, 3 Sække, 1 Par Lærredsstrømper, 3 Dyner, 3 Puder, 1 Par Lagener, 1 Sengeklæde samt Penge, Klæder m. m. til en samlet Værdi af over 100 Daler. En Mand i Strandhusene, fra hvem der var stjaalet 7 Bistader, havde selv set Rasmus Mikkelsens Sønner bære Bistaderne fra det Sted, hvor de stod, ud paa deres Vogn, »og turde han intet tale til dem, paa det de ej skulde gøre ham mere Skade«. En anden af de bestjaalne havde ikke turdet melde Tyveriet »for deres haarde Trusel paa Livet«. (Tingbogen 4. September 1683).

Sagen mod Rasmus Mikkelsen og hans Sønner blev ikke paadømt ved Birketinget, men baade Mikkell og Jens Rasmussen sad en Tid arresterede i i »Hullet« paa Rosenholm. Efter hvad Kirsten Jensdatter i Karlby berettede, havde hun og Søren Nielsen i Karlby Natten mellem den 24. og 25. Septbr. holdt Vagt over Mikkell Rasmussen. »Da noget ud paa Aftenen ved 9 Slæt, som alle Folkene paa Gaarden var til Bords, da gik Kirsten Jensdatter ind i Køkkenet paa Rosenholm at hente Mad til Fangen, og imidlertid hun var inde i Køkkenet efter Maden, da gik Fangen for Døren, som han indenfor sad i Arrest og Fængsel, at ville lade sit Vand, og der han var kommet uden for Døren, som han sad i Arrest, med Jernene om Benene i Mørke og Mulm, og han fornam, at ingen det mærkede, da bortsneg og tyvstjal han sig af Borgegaarden ud af Porten af sin Arrest med Jernene om begge Benene, som meldt er, saa at ingen det fornam, førend Kirsten Jensdatter kom hen og vilde have flyet ham Maden, som hun hentede, og havde hun et Lys i sin Haand, for det var helt mørkt. Saa tilspurgte hun Søren Nielsen, som havde Vagt med hende, hvor Fangen, Mikkell Rasmussen Møller, var af blevet, hvortil han svarede hende: »Han gik ret nu for Døren at afslaa sit Vand«. Saa gik de samtligen baade to hen uden for Døren, søgte og ledte efter Fangen alle Vegne, medens intetsteds fandt eller kunde finde ham Saa raabte Kirsten Jensdatter og Søren Nielsen paa Folkene i Gaarden, at bemeldte Fange havde sig bortstjaalet af Arresten. Og alle Folkene paa Gaarden, som kom fra Svendebordet, samtligen søgte og ledte efter bemeldte Fange alle Vegne paa Gaarden«. Man kunde konstatere, at Fangen var klatret over en Mur ved Smediens Gavl, og fandt hans Lænke et Stykke fra Muren; men derefter tabte alle Spor sig. (Tingbogen 10. Oktober 1683).

Efter at der var faldet Dom i Sagen, blev den anden Fange, Jens Rasmussen Møller, om Morgenen den 28. Oktober ført op af Arresten og af Ridefogeden Tøger Pedersen og Gaardens Skytte transporteret til Aarhus, hvorfra han skulde sendes til Bremerholm. Folk undrede sig over, at de to Mænd turde tage alene til Aarhus med Jens Rasmussen, da det ikke var nogen Hemmelighed, at de var truet og undsagt af den undvegne Mikkell Rasmussen »og hans Selskab, som vilde ligge {paa Vejen for dem«; thi det vidste man med Sikkerhed, at »Mikkell Rasmussen rider ikke ledig, hvor han er, medens han er vel munderet med Gevær« (d. v. s. Vaaben i Almindelighed). (Tingbogen 6. November 1683).

I 1680 havde lamme Ane Pedersdatter fra Vosnæs By faaet et uægte Barn med ovennævnte Rasmus Mikkelsen Møller i Hjelmager. Da der i den Anledning blev rejst Lejermaalssag mod hende, blev hun ført til Rosenholm, hvor hun, straks hun var staaet af Vognen, gik ind i Køkkenet. »Og som hun kom derind, stod højædle og velbaarne Fru Margrete Krabbe ved Skorstenen og sagde til hende: »Se, kommer du der igen, din slemme Kvinde? Kunde du nu ej bede Gud om Naade og skikke dig bedre?« Da svarede lamme Ane Pedersdatter: »Gud straffe den Skælm Rasmus Rytter, han er Aarsag i dette«. Da spurgte velbaarne Fruen hende ad: »Hvem er Rasmus Rytter?« Da svarede Ane Pedersdatter: »Det er Rasmus Møller«. Atter spurgte velbaarne Fruen hende ad: »Hvem er Rasmus Møller?« Da svarede Ane Pedersdatter: »Det er Rasmus Mikkelsen i Hjelmager, han er ret Barnefader baade til dette Barn, som jeg nu sidst fødte, saa og til det Barn, som jeg fødte næst for det sidste« —«. Af Frygt for Rasmus Mikkelsen havde Ane Pedersdatter ikke villet udlægge ham som Barnefader, men stedt over for Naadigfruen selv gik hun altsaa til Bekendelse. (Tingbogen 22. Februar 1681). Fru Margrete Krabbe var en meget dygtig og energisk Kvinde, der efter sin Mand, Erik Rosenkrantz's, Død selv bestyrede sine store Godser og førte dem udelte gennem meget vanskelige Tider (se Svend Aakjær i H. og P. Rosenkrantz's Rosenholm og Rosenkrantzerne, S. 118). Man er derfor glad for dette lille Situationsbillede, der viser hende forhøre en af Godsets Folk staaende ved Skorstenen i Gaardens Køkken. Hvad Ane Pedersdatter angaar, havde hun tidligere faaet tre uægte Børn og blev derfor dømt til at straffes med Kagstrygning. Da hun var Invalid, blev hun imidlertid benaadet med Forvisning fra Kalø Amt.

De fleste af Rasmus Mikkelsens og hans Sønners Tyverier var simple Indbrudstyverier eller Tyverier begaaede under Trusler om Vold. Langt mere udspekuleret bar den Mand sig ad, der stjal Maren Niels's Ko fra Hyrden i Kariby. Efter hvad Hyrden forklarede, var han kommet hen til ham »i Karlby Skov, som han drev med Karlby Mænds Byhjord, og gik ind iblandt Byhjorden iblandt Fæet vel en Times Tid eller halvanden og besaa Fæmonet. Og efter at han det beset havde, kom han til Hyrden ved »Høffuels Høy« og hilste ham, og med det samme spurgte Hyrden ham ad, hvor han havde hjemme, hvortil han svarede, at han havde hjemme ved Ryumgaard, hvor han havde fæstet sig en Gaard. Saa . . . bad han ham, at han skulde vise ham Rasmus Frandsens tvende Køer. Saa gik han tillige med Hyrden ind iblandt Fæet og sagde: »Her er to Køer, er Maren Niels's i Karlby«, hvoraf han berettede at have afkøbt hende den ene for Penge, 7 Sletdaler, hvilken Ko han straks greb fat paa, besaa hende og strøg paa hende under Maven og paa Ryggen og besaa Hornene og i Munden, hvor gammel hun var, og sagde: »Jeg vil ikke give hende mere end som 6½ Sletdaler for den«. Og som de Ord var talt, greb han ned i hans Lomme med sin Haand og tog et Reb eller en Strik op og lagde det paa Hornene af samme Ko og trak bort med den«. (Tingbogen 24. November 1685).

Skænderier og Tvistigheder. Onsdag den 13. Juni 1683 noget over Middag red Rasmus Sørensen fra Clausholm ind i Mygind Præstegaard og raabte uden for Stuedøren, at Præsten, Hr. Augustinus Jensen, skulde komme ud. Da Præsten ikke var hjemme, men sammen med Ridefogeden paa Rosenholm var ude at tage Kvægtiende af sine Sognebørn, gik hans Kone ud til Rasmus Sørensen og bad ham gaa ind i Stuen og vente, indtil Hr. Augustinus kom hjem. Rasmus Sørensen vilde imidlertid ikke gaa indenfor, men undsagde Hr. Augustinus og lovede at gøre en Ulykke paa ham, naar han vendte tilbage til Byen. Derpaa red han ud af Gaarden, skød en Hund, han mødte lige uden for Porten, ihjel og »gjorde sig mere unyttig, end saadan en Karl vel kunde tilkomme, med mange flere unyttige og uhøflige Ord«. Længere ud paa Eftermiddagen kom Rasmus Sørensen ind i Daniel Podemesters Gaard i Mygind, hvor han traf Præsten, Ridefogeden, Tøger Pedersen, og Jens Bertelsen Degn i Karlby, der sad paa nogle Sten uden for Ladedøren »Tienden at opskrive«. Da han var redet ind i Gaarden, »bad han Goddag, og ham blev af alle, som til Stede var, vel ordet, og havde bemeldte Daniel Podemester skænket Tiendefolkene med en Drik Øl, af hvilket Øl Præsten drak bemeldte Rasmus Sørensen til og sagde: »God Taar!« Da svarede Rasmus Sørensen: »Det mente I?« Hvortil Hr. Augustinus svarede: »Jo, saa Gud gjorde jeg saa. Dog er det sandt, af hvad Aarsag var I i min Gaard i min Fraværelse mig at skælde og undsige? Havde jeg været hjemme, saamænd da skulde jeg løftet eder af min Gaard, uden I havde kommet paa finere Maade«. Hvorpaa Rasmus Sørensen svarede: »Vilde du, din Skurk? Jeg skal skyde din Skurk paa Timen af Stenen, du sidder paa«. Da rejste Tøger Pedersen sig op og gav Rasmus Sørensen et Par Ørefigener og et Par Slag af en Spidsrod (d. v. s. en tynd Kæp) over sin Ryg og sagde derhos: »Din Krøbling, vil du fordriste dig til at komme her til os at blamere og bravere ærlige Folk med din Skændstunge og ladte Bøsse«. Og derpaa red Rasmus Sørensen af Gaarden og skældte og raabte: »Lad Præsten, den Hund, komme herud, jeg skal skyde ham, han aldrig skal gaa paa Gade mere«. Og Præsten gik ud paa Gaden og hans Hustru med ham og græd og klagede sig meget. Da sagde Rasmus Sørensen til hende: »Gak til Side, jeg skal paa Timen skyde din Mand, den Hund, ihjel«; men som hun blev stille staaende hos sin Mand, red Rasmus Sørensen ud paa Agrene og raabte til Præsten: »Herud, din Hund, din Skurk, din Skælm«, og andet mere, som ikke kan opregnes«. Dengang Tiendetagerne forlod Daniel Podemesters Gaard og gik hen til Peder Udsen, fulgte Rasmus Sørensen efter dem sammen med to Karle fra Clausholm, som han havde haft Bud efter, og som var kommet ridende paa to store, sorte Heste, hver med en Økse i Haanden. Uden for Peder Udsens Port traf han Skytten fra Rosenholm, over for hvem han lod sig forlyde med, at han havde et Regnskab at gøre op med Ridefogeden. Skytten raabte derfor »ind i Gaarden: »Hører I vel, Tøger, at han truer eder og fordrer eder ud?« Da gik Tøger Pedersen ud til ham, tog Bøssen fra ham

og sagde: »Rider din Krøbling her endnu og braverer og skælder med din spændte lange Bøsse imod kongelig Forordning i forbudne Maader?« Da stod Clausholms Kusk fra sin Hest og søgte Tøger Pedersen med en Økse, mens Tøger Pedersen tog til sin Kaarde og sagde: »Gaa bort, ellers der skal blive andet af«—«. (Tingbogen 26. Juni 1683). Rasmus Sørensen tilhører en Type Mennesker, som man meget ofte træffer paa i Tingbøgernes Referater af Retssager. De afreagerer Deres Had og Vrede i Skældsord og Trusler, som de giver den størst mulige dramatiske Effekt (de to Karle, der kom ridende paa store, sorte Heste, hver med en Økse i Haanden). Truslerne er imidlertid ikke alvorligt mente (Gaa til Side, at jeg kan komme til at skyde din Mand), og saa snart nogen optræder med en Smule Fasthed over for dem, trækker de sig skyndsomst tilbage.

*

I 1684 anlagde Hr. Søren Pedersen Sommer, der var Sognepræst i Mørke, Sag mod Poul Troelsen i Bendstrup, der var Søn af Herredsfogeden i Øster Lisbjerg Herred, Troels Pedersen, for hans Opførsel mod hans Kone, Margrete Christensdatter Basballe, da hun henvendte sig til ham for efter Ordre fra Politimesteren (i København) at faa nogle Klæder stemplet*). Anna Lauridsdatter, der var med i Vognen, forklarede, at »der de kom til Byen, saa de en Karl sidde paa det næste og yderste Tag; saa spurgte Margrete Christensdatter ham ad, om det var Bendstrup; svarede han ja; saa spurgte hun ham atter ad, om Troels boede ikke der i Byen; svarede han: »Jo Gud gør han saa, her bor han«. Spurgte hun atter igen, om han var hjemme; svarede han: »Nej saa Gud er han ikke, han er i Aars at skrive Kongen til«. Spurgte hun, om hans Søn var hjemme; svarede han: »Ja Gud er han saa, her staar han, hvad vil I? Hvor har I hjemme?« Svarede hun: »I Mørke Præstegaard. Jeg er her kommet, at jeg vilde lade mine Klæder stemple, om det kunde ske«. Svarede han: »Nej Gud kan det ikke«. Saa bad hun, at han vilde stemple hende dem, hans Umage skulde blive forskyldt. Svarede han: »Nej saa Gud vilde han ikke; hans Faders Stempel laa ej saa yderligt som for ham, det havde kostet ham andet, det har kostet ham«, sagde han, »lige to Kroner (d.v.s. $1\frac{1}{3}$ Rigsdaler) at lade gøre i Aars«. Sagde hun: »Herre Gud, Søn lille, jeg skal betale ham hans Ret«. Svarede han: »Min Fader har slet intet deraf uden Umagen, men Politimesteren skal have det«. Saa rejste hun derfra til Todbjerg Præstegaard og blev der indtil Aften, forhaabende, at Troels Pedersen desimidlertid skulde komme hjem og stemple hendes Klæder. Og som hun drog fra Todbjerg og kom til Bendstrup igen og kørte op imod Troels Pedersens Gaard, kom hans Søn, Poul Troelsen, med et langt Træ i Haanden og en Kvinde, som var uden Tvivl Kirsten Troelsdatter, Troels Pedersens Datter, med et lille Barn paa Armen. Og der Margrete Christensdatter bød

*) Det var antagelig i Henhold til Forordningen af 26. November 1681, at Politimesteren havde givet Margrete Christensdatter Ordre til at lade Klæderne stemple af Herredsfogeden. Denne Forordning forbød Indbyggerne i København at bære Klæder og de Handlende at sælge Silketøj, der ikke var fabrikeret i Byen og stemplet af Fabrikanterne.

Godaften til dem og spurgte Poul Troelsen, om hans Fader var hjemkommet , svarede han: »Nej, Gud er han ikke; hvi kom I ikke før? Min Fader har Stemplet ude med sig at sende til København. Kanske I ved ikke andet, end min Fader skal passe eder op, naar I kommer«. Desligeste brugte Kvinden Munden og ligesom belo Margrete Christensdatter og raabte i en spotsk Latter: »Hvi kom I ikke før? I skulde have kommet før« . . . ; og der Margrete Christensdatter sagde: »I ved dog vel, at jeg ikke kan sidde hjemme og lugte, naar eders Fader er hjemme«, da svarede Poul Troelsen: »Ja, I er en skøn en, I er en fin en, hvad om I vidste, hvad for en I er, alligevel I er en Præstekone«, stødte og kastede mange Gange i Jorden med sin Fod og sagde: »Jeg er lige saa god som I, I er vel undskyldt«—«. Da Poul Troelsen fortsatte med sine Grovheder, sendte Margrete Christensdatter sin Karl hen i Byen for at hente nogle Mænd, der kunde høre, hvilken slem Mund Poul Troelsen brugte; »men som Karlen var borte at hente den ene Mand, gik den anden bort, hvorpaa Margrete Christensdatter sagde til Anne Lauridsdatter : »Er det ikke (et) Under, at saadanne Folk, som hverken kan læse eller skrive, skal være betroet saadanne Bestillinger, og Menneskene skal lide slig Fortræd af dem?« og sagde til sin Køresvend: »Kør nu! Vil de saa handle med enhver ærlig Mand og Kvinde, som kommer til dem, som de har handlet med mig, da skal der ikke mange have Lyst did at komme«—«. (Tingbogen 8. Juli 1684). Replikskiftet mellem Margrete Christensdatter og Poul Troelsen er meget morsomt gengivet af Anne Lauridsdatter, som har lagt Mærke til Poul Troelsens Yndlingsed, (saa) Gud, og lader ham gentage den, hver Gang han aabner Munden. Om hendes Referat af Samtalen er helt paalideligt, turde derimod være et Spørgsmaal. Udelukket er det ikke, at Margrete Christensdatter har haft i alt Fald nogen Skyld i den uvenlige Modtagelse, hun fik i Bendstrup.

Spredte Træk af Dagliglivet. En Lørdag i Oktober Maaned 1681 havde to Mænd fra Skørring drevet 5 Svin til Randers, hvor de skulde sælges. Da de kom til Porten ved Sønderbro, maatte den ene af de to Mænd give Konsumtionsbetjenten sin graa Vadmelskjole i Pant for Konsumtionen, som de lovede at betale, naar de havde faaet Svinene solgt. (Tingbogen 14. Februar 1682).

Rasmus Følle i Mørke havde i 3 Aar holdt Skolemester til sine Stedbørn. Derefter kom Stedsønnen paa Skriver- og Regnskabsskole og Steddatteren paa Sy- og Læseskole i Aarhus. Stedsønnen havde desuden i et halvt Aar gaaet i Skole i Thorsager. (Tingbogen 29. Januar 1684).

Jens Quist's efterladte havde paa Boets Regning købt Mad og Øl til dem, der vaagede over ham. (Tingbogen 23. September 1679). Ligesom paa flere andre Egne af Landet brugte man altsaa i Rosenholm Birk at holde Vaagestue for de afdøde Natten før Begravelsen (se Aug. F. Schmidts Leksikon over Landsbyens Gilder, S. 151).

Over velstaaende Bønders Grave blev der lagt Ligtræer (d. v. s. lange Planker med Inskriptioner). (Tingbogen 14. November 1682).

I Slutningen af det 17. Aarhundrede levede der endnu Ulve paa Djursland. Birkefoged Johan Pedersen i Aving fortalte saaledes, at han i 1683 havde skudt en Ulv. (Tingbogen 19. Februar 1684).

Ved Rosenholm laa der en Krudtmølle. Den blev passet af Jens Madsen Krudtbrænder. (Tingbogen 29. April 1679).

Vedrørende Livet paa Rosenholm, Hyrdernes Arbejde og Fremgangsmaaderne ved Tiendetagning og ved Undersøgelsen af Kreaturer se Afsnittene »Kæltringer og Skarnsfolk« og »Skænderier og Tvistigheder«.

Fogeder og Skrivere, Præster og Degne. Jens Madsen var Ridefoged i 1659. (Tingbogen 5. Juli 1687). Abraham Hansen var Ridefoged 1672—77 (Tingbogen 5. Juli 1687), Claus Rasmussen 1677—81, Thøger Pedersen Nørkier (Tingbogen 26. Juli 1681) 1681—84, Jacob Mortensen Bloch (eller Blach), der var Søn af Sognepræsten i Brøndum paa Salling, Morten Madsen, og som døde i 1686 (Tingbogen 7. September 1686) 1684—85, Birkefoged Hans Lauridsen 1685—86 og Frederik Olesen Juel (Tingbogen 7. September 1686) 1686—87—. Om flere af Ridefogederne bemærkes det udtrykkeligt, at de tillige var Ridefogeder for Vosnæsgaard Gods.

Hans Lauridsen i Tendrup Torngaard beklædte Embedet som Birkefoged. den Dag Tingbogen toges i Brug, og til sin Død i 1686. Hans Lauridsen, hvis Kone hed Johanne Jespersdatter (Tingbogen 16. Februar 1686), var som ovenfor anført en Tid tillige Ridefoged. Efter Hans Lauridsens Død blev Ole eller Oluf Sørensen Brochgaard i Hornslet Birkefoged. Hans Kone hed Birgitte Andersdatter og var Datter af Anders Sørensen Brochgaard og Else Knudsdatter i Hornslet. (Tingbogen 8. Juni 1686).

I hele Perioden 1678—87 betjente Rasmus Sørensen Rytter (Tingbogen 26. April 1687) i Ugelbølle Birkeskriverens Bestilling. Laurids Rasmussen i Balskov var Tinghører og Forseglingsmand i 1679 (Tingbogen 1. April 1679), og samme Aar var Delefoged Christen Nielsen i Eskerød Aktor i en Mord-sag. (Tingbogen 27. Maj 1679).

Af Birkefogeder i andre Birker og Herredsfogeder omtaler Tingbogen Birkefogeden for Løvenholm og Estrup Birker, Johan Pedersen i Auning, (Tingbogen 19. Februar 1684) og Herredsfogeden for Øster Lisbjerg Herred, Troels Pedersen i Bendstrup. Troels Pedersen havde en Søn, der hed Poul, og en Datter, der hed Kirsten. (Tingbogen 8. Juli 1684).

Sognepræsten i Hornslet, Hr. Niels Olesen Ravn, var Søn af Ole Knudsen, der havde boet i Roskilde, men døde i Hornslet Præstegaard den 18. September 1678. Han havde en Broder, Knud Olesen, der boede i København, en Søster, Maren Olufsdatter, der var gift med Tames Hansen i Roskilde, og en Søster, Ane Olufsdatter, der var Enke efter Ole Jacobsen. (Tingbogen 10. December 1678 og 20. Maj 1679).

Hr. Søren Pedersen Sommer til Mørke og Hvilsager var gift med Margrete Christensdatter Basballe (Tingbogen 8. Juli 1684). Han havde en Broder, Anders Pedersen Sommer, der boede i Ommestrup, men var død før den 21. Oktober 1679. Hans Moder hed vistnok Margrete Sørensdatter og døde i Løbet af 1679. (Tingbogen 21. Oktober og 9. December 1679).

Hr. Augustinus Jensen i Mygind var gift med Sidsel Pedersdatter, en Datter af den tidligere Præst i Mygind og Birgitte Lauridsdatter. (Tingbogen 26. Juni 1683).

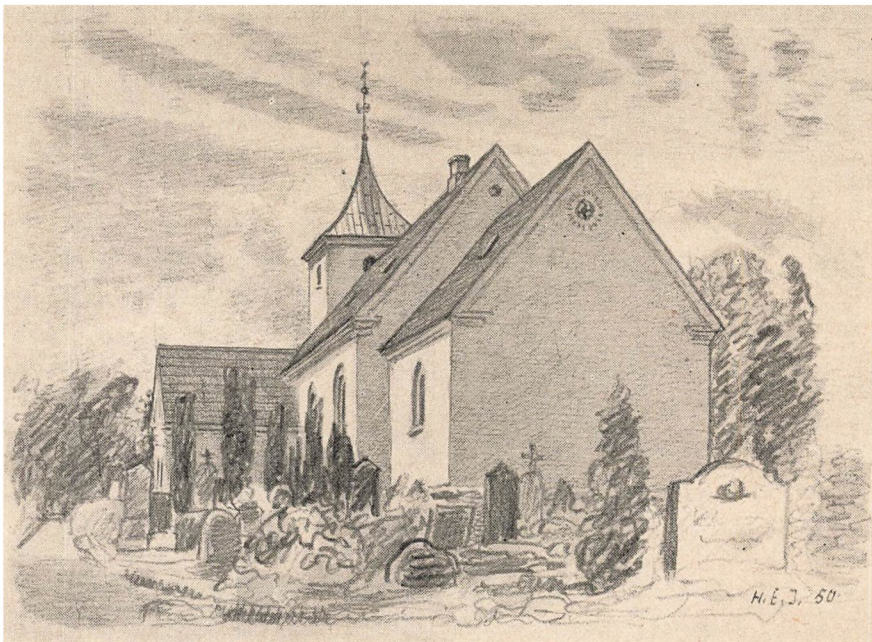
I 1684 hed Degnen i Hornslet Claus Sørensen og hans Kone Barbara Hansdatter. Claus Sørensens Forgænger hed Baltzer Pedersen og havde været gift med Kirsten Hansdatter, der døde i 1680. Baltzer Pedersens Søn, Peder Baltzersen, boede i 1684 i Moss i Norge. (Tingbogen 17. August 1680 og 5. Februar, 18. Marts og 19. August 1684).

I 1683 hed Degnen i Karlby Jens Bertelsen (Tingbogen 26. Juni 1683).

Jydske Ordsprog om Sparsommelighed.

Ved R. D. Randløv.

Hvem dær it vel ha en Skjelling foer aalle en Daale.	De æ næm naak aa haald Hus, næe en haae nued aa haald Hus mej.
Hvem dær it vel ha jæn Skjelling foer aalle tow.	Dær æ Ro faa dæn Døls, dær æ faa long.
En ska spaar aa Brejen, Baan'en spaaere sjel.	De en lævne æ beje ind de, en spise.
En ska spink aa spaae aa bind Støk ve Staak, te de ka læng waae.	J Mangel aa Numme jæn, taae vi Numme tow.
Ledt æ bejer end it.	De gammel ska helst waa de nøj ud.
Dæn, dær it æ faanowet mæ ledt, foe alle moj.	Hwes en it rægne de Smo, foe en aalle de Stue.
Hwa dæ gjer ow Niesen aa i Monden, gjer it te Spill.	En rutter it mæ de, en it haae.
Naak æ naak aa faa moj æ usond.	Te Maad ær aalting gaat.
De æ Synd aa gi Bagebøn Hwejebrø.	En ska sæt Tæring atte Næring.
	Spis aap! saa trywves do beje.
	De, dær æ spaae, æ faatint.

Væhr Kirke.

Tegning af H. E. Jensen.

Væhr Kirke og nogle af dens Præster.

Af A. J. Gejlager.

VÆHR KIRKE ligger afsides i det nordvestlige Hjørne af Sognet, 2 km fra Stensballe, endnu længere fra Haldrup, og mange af Beboerne har en Kirkevej paa 5 km eller mere. I Nutidens Øjne kan dette tage sig underligt ud; men det har dog maaske sin særlige og ret naturlige Grund. Dalsænkningen omkring den lille Væhr Sø umiddelbart syd for Kirkebakken kaldes »Tusdal«, og man gætter sikkert ikke forkert ved at tyde det som »Torsdal«, og dette Navn kan da atter pege hen paa, at der paa Stedet har ligget et Gudehov for Tor, som ved Kristendommens Indførelse har maattet vige Pladsen for en Kirke. Fund af Bopladsler fra Jernalderen viser ogsaa, at der i hine fjerne Tider har været Bebyggelse paa Stedet, maaske en virkelig »Kirkeby«. (Smlgn. Østj. Hjemstavn 1950, S. 6).

Dernæst ligger Kirken tæt ved den gamle Hads Herredsvej, som indtil 1868, da Sundbroen blev bygget og den ny Landevej ført igennem Stensballe, var den eneste Forbindelse mellem Horsens og Odder, og Sognets Beboere skulde altsaa i tidligere Tid forbi Kirken for at komme til Horsens.

Endelig var der kun et kort Stykke Vej mellem Væhr Kirke og Annekskirken i Nebel, der blev nedbrudt 1878, da den nye Kirke i Serridslev blev bygget.

Set fra Sydsiden ligger Kirken meget smukt. Om Sommeren er den næsten skjult af Præstegaardshaven og den tilstødende Lund, der dækker Skrænten ned mod Søen; men naar Træerne staar nøgne, spejler den sig sammen med Præstegaarden i det stille Vand.

Haveanlægget og hele Plantningen langs Søen og videre mod Vest ned til Engene ved Væhrholm skyldes Provst Jens Schmidt (1771—99). I sin »Bog over Avlingen til Væhr Præstegaard« skriver han bl. a.: Paa Haugen er der i Aar (1772) bekostet som følger. Gartneren anlagde i July og August Maaned 3de lange og brede Gange i den Østre Hauge, som forhen laa fralukt og udyrket, men nu skal være til Kartoffler og Kommen. I September Maaned blev en Stue-Plads indrettet uden for Storstuen til at drikke The paa samt uden for samme anlagt Geheime-Raad Juell Winds og Frues Navnetræk med Buksbom. Saa lod jeg ogsaa i December plante en liden Skov af vilde og tamme Træer paa den lange Plads mod Kirkemuren (d. v. s. Stendiget langs Kirkegaarden).

Endnu ved sidste Aarhundredskifte var hele Anlægget sammenhængende, kun adskilt af Kirkevejen; men nu er der aaben Mark imellem, og der er i det hele taget ryddet betydeligt op i Plantagen, især efter den gamle Præstegaards Brand 1927. Nutidens Præster har ikke Raad til at holde fast Have-mand saa lidt som Herskabskøretøj og Kusk.

Søen giver dog endnu Stedet en særlig Ynde. Den er — eller har i hvert Fald været — rig paa Fisk, Suder og kæmpestore Aal og Gedder, og der er et rigt Fugleliv ved det stille Vand. Ænder, Rørhøns og Lappedykkere er faste Sommergæster ligesom Rørsangere, der holder Koncert i Bevoksningen langs Bredderne. Er man heldig, kan man møde den smukke, men ret sjældne Isfugl, og naar Nattergalen synger i lune Sommernætter, bliver Idyllen fuldkommen. — Man siger, at Søen er saa dyb, som Kirketaarnet er højt, og det er nok muligt. Mere tvivlsomt er det vel, at Sagnet har Ret, som fortæller, at den har flyttet sig to Gange i vestlig Retning, først fra Meldrup Mose til »æ Pishwol« (Pesthullet fra Kvægpestens Tid) og siden derfra til sit nuværende Leje, og naar den flytter sig tredje Gang, kommer Verdens Ende.

Søen gemmer ogsaa en Skat, og det er ikke et Sagn, men den rene skære Virkelighed. Provst Høegh-Guldberg ejede et pragtfuldt Tinservice, som han havde arvet efter sin Farfar Statsminister Ove H. G. I 1864 puttede han det i en Sæk og sænkede det i Søen for at skjule det for Tyskerne. Da han efter Krigens Slutning vilde tage Sækken op igen, gik den itu, og hele det dejlige Stel paa et enkelt Fad nær gik til Bunds og var ikke til at finde. Adskillige Aar efter Provstens Død lod hans Søn, der var Læge i Aarhus, en Dykker gaa ned for at søge efter Skatten, men uden Resultat. Søens Bund er dækket af et tykt Lag Mudder og et Væv af Planterødder, saa det er maaske Grunden til, at man intet fandt. Den gamle Graver Jerrik havde dog en anden Mening. »De kunde Sneden den ogsaa fisk' dengaang«, sagde han. Og det kan der maaske være noget om.

Den hvidkalkede Kirke er for Skibets og Korets Vedkommende opført af Granitkvadre og stammer fra romansk Tid (11. eller 12. Aarh.), medens Taarnet og Vaabehuset er sentgotiske. Kirken blev stærkt restaureret i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, da Taarnet fik sit pyntelige indadvungne Pyramidetag, og da der blev opført en lille Tilbygning paa Nordsiden med Opgang til Herskabspulpituret (nu til Orgelet). Kirkeskibet har fladt Loft, medens Koret har sengotiske Hvælvinger, og Gravkapellet i Taarnet Tøndehvælving fra det 18. Aarhundrede. Kirken ejes af Stensballegaard, og dens Udsmykning bærer i høj Grad Vidne om, at den gennem umindelige Tider har været en Herregaardskirke.

I Vaabehuset er opsat en Gravsten med velbevarede Portrætfigurer af Stensballegaards Bygherre Folmer Rosenkrantz (død 1586) og hans Hustru Margrethe Gyldenstjerne (død 1581). En yngre Tavle minder om Gartner Otto

Frederiksen Winther (død 1809), der sammen med sin Far og Forgænger lærte Sognets Bønder at drive Havebrug og skabte »det jyske Amagerland«, de berømmelige Persillekræmmers Hjemsted*).

Folmer Rosenkrantz mindes tillige gennem Prædikestolen, der bærer hans Vaabenskjold.

For at blive i Tidsfølgen kan nævnes, at Kirkeklokken bærer Navnet Christoffer Pax; han var en Ætling af Folmer Rosenkrantz og ejede en kort Tid Stenshallegaard sammen med Hovedgaarden Rask, hvor han blev skudt af en Student 1650 eller 51.

Det er dog især Baron Frederik Krag og hans anden Hustru Charlotte Amalie Griffenfeld, med hvem han fik Stenshallegaard, der har sat deres Præg paa Kirken og betænkt den med rige Gaver. Som allerede nævnt blev Kirken i deres Tid grundigt restaureret, og ved indtræffende Familiehøjtider skænkede de efterhaanden Kirken et Alterbillede (senere fornyet), Kalk og Disk, Daabsfad og en Malmlysekrone. (En mindre Krone er skænket af Graver Erik Jørgensen og Hustru for de Drikkepenge, de i Aarenes Løb havde tjent i Kirken).

I Taarnrummet indrettede Baron Krag et Gravkapel for sig og sin Slægt. Paa den nordre Væg blev efter hans Død opsat et Epitafium med Portræt i hvidt Marmor og en Indskrift, der nævner ham som »Re-Sti-Tu-Tor« (Genopretter), og paa hans Kiste læses følgende Indskrift af Chr. Gersdorff, forfattet i Datidens svulstige Stil:

Her hviler Baron Kragh, i Danmark Landets Ære,
I Norge siden sat paa Rigets høje Sæde,
Siig Danmark, Norge siig, siig hver en Sandheds Ven,
Hvor mange slige Mænd har I tilbag' igjen.

Imidlertid føjede det sig jo saadan, at Baronens Svigerfar Peder Griffenfeld efter sin Død i Trondhjem 1699 blev ført til Væhr Kirke, hvor han fik sit sidste Hvilested, først i Krypten under Koret, senere i Kapellet, der nu er kendt som »Griffenfeld Kapel«. Han ligger der omgivet af sin Hustru Cathrine Nansen (død 1672), Datteren Charlotte Amalie (død 1703) og Svigersønnen Frederik Krag (død 1728).

1907 blev Griffenfelds Lig af Nationalmuseets Folk flyttet over i en ny Kiste, da den gamle efterhaanden var blevet temmelig medtaget, og vi var ved den Lejlighed en lille Flok, som fik den sjældne Oplevelse at se de jordske Rester af den store Statsmand**).

Det temmelig velbevarede Lig laa med Hænderne foldede om en Buket Lavendler omviklet med Silkebaand. Lignende Buketter laa langs Ligets Sider. Under Hovedet laa et Net eller en Kappe og under Liget forskellige

* Smlgn. Aarhus Aarb. 1921: A. I. Gejlager: Særlige Industrier i Væhr Sogn, og N. P. Østergaard: Præbelønnede Landbrugere i Østjylland 1774—1799, pag. 25.

** Griffenfelds Kiste henstod i Krypten indtil 1788. I et Brev af 31. Juli 1822 til Udgifveren af Riises »Archiv for Historie og Geografi« (25. Bd 1826, pag. 91) skriver daværende Amtsprovst Schmidt: I dette Aar (1788) lod daværende Geheimeraadinde Kragh Juel Wind til Stenshallegaard Kirken betydeligt forbedre og Griffenfelds Kiste flyttedes da op i Kapellet. Ovenover Indgangen til Begravelsen lod Geheimeraadinden anbringe en oval Sten af sort italiensk Marmor med den lige saa skønne som simple Indskrift: »Her lagdes Kragh og Griffenfeld, og her hødres dansk Blod og Dyd af Efterslægten«. — Denne Indskrift skal være forfattet af afdøde Geheimeraad Luxdorff, — Saaledes henstode Griffenfeld og Kragh indtil 1820, da det befandtes, at begge Kister var meget brostfældige. Der blev altsaa føiet Anstalter til, at de bleve fornyede, dog Griffenfelds ikkun for saa vidt den nederste Deel angik, og paa den fornuftige Maade, at den gamle Kiste, hvori hans Levninger befandtes, sættes inden i den nye, der indrettedes saaledes, at Laaget kunde passe«. — Ved denne Lejlighed saa Amtsprovsten Støvet af denne mærkelige Mand, og hans Beskrivelse af Liget falder ret nøje sammen med den fra 1907.

Urter. Af Linklæderne — hollandsk Lærred — var der kun smaa Rester tilbage. Det saas tydeligt, at Griffenfeld har været en overordentlig velbygget Mand. Panden var ikke synderlig høj, men Baghovedet uforholdsmæssigt stort, Næsen fintformet og Hænderne lange og smukke, Neglene saa blanke, som de lige var pudsede. Ansigtstrækkene var udviskede, og hele Skikkelsen var brun og læderagtig at se til efter Balsameringen.

Der fortælles, at da Griffenfeld sad som Fange paa Munkholm, glædede han sig over Lavendlernes Duft og Farve, naar de om Sommeren blomstrede i Vagtmesterens Have. Vagtmesterens Kone lagde Mærke til det og spaaede, at disse Blomsternok vilde følge ham til hans Død. Det er da sandsynligt, at Lavendelbuketterne i Kisten stammer fra den lille Klippeø, og at det er Vagtmesterens Kone, der har sørget for at smykke den døde paa denne Maade.

Den nye Kiste er smukt beslaaet og prydet med Griffenfelds Vaabenskjold og en dobbelt Indskrift, der fortæller om den ulykkelige Rigens Kansler, der »hafde paa Lyckens Hiul fra det Nedrige indtil det højste Trappe Trin omsveft«. Indskriften slutter med en Paamindelse

om, at »denne salige Herres Liv og Død maa være enhver, som læser dette, en Erindring, at deraf sees først Verdens Ubestandighed og Menneskens Skrøbelighed, siden Menneskenes Ondskab, den ene mod den anden, og derefter en naadig Konges Mildhed«.

Med Kongens Mildhed var det dog saa som saa, idet den lod vente paa sig i samfulde 23 Aar og da ikke kunde være til større Glæde for den dødsmerkede Fange.

Præsterne i Væhr og Nebel.

Blandt de 14 Sognepræster, som man kender Navn paa, har ikke mindre end 6 været Provster; men paa et Par Undtagelser nær, er det kun lidt, man ved om dem.

Det første Navn paa Præstetavlen i Væhr Kirke er Niels Madsen; men det er kun et Navn uden Aarstal eller andre Oplysninger, saa det er uvist, hvornaar og hvor længe han har siddet i Embedet. Dernæst nævnes Jens Hansen, som er død 1652 eller 53. Om den tredje, Erich Clemensen Vejle er der — eller var der — bevaret et lille Minde. Da man for ikke saa mange Aar siden reparerede et af Udhusene, fandt man en Bjælkestump, der aabenbart engang havde siddet over Indgangen til Stuehuset. Bjælken bar følgende Indskrift: Pax intrantibus, Salus exauntibus (Fred med dem, der gaar ind, Lykke med dem, der gaar ud) E. C. W. - 1654 — I. I. D. W. Den daværende Sognepræst H. C. Andersen lod Bjælken pudse op og gav den Plads over en af Dørene i sin Dagligstue. Den gik op i Luer ved Præstegaardens Brand 1927.

Griffenfelds Kapel i Væhr Kirke.

Den næste Præst i Rækken, Provst Jens Pedersen Bay, mindes ved et smukt Epitafium med Portrætter af ham og hans to Hustruer. Epitafiet, der hænger paa Kirkens Syd væg, bærer Aarstallet 1687 og har følgende Indskrift: »Da skulle eders Ben grønnes som Græsset, og da skal Herrens Haand findes hos hans Tjenere«. (Frit efter Esajas 66,14).

Efter Provst Laurits Andersen Stenhugger (1687—1714) og Mathias Norup (1714—23) følger Magister og Provst Peder Bentzen (1723—63). Han har aabenbart været en betydelig Mand, hvilket fremgaar af Biskop Peder Hygums Visitatsberetning fra 8. Juni 1739, hvori det hedder: »Sognepræsten Peder Benzen er fremfor mange i aandelig Visdom og Forstand samt Arbejdsomhed og Flid, især med den opvoksende Ungdom et brændende og skinnende Lys, og fandt jeg derfor til min store Glæde alting mere lyst i hans Menighed end ellers nogetsteds; hvortil den brave Statholderinde Krag, som boer i Sognet med sin Omsorg for Undersaaternes Sjæle og gode Foranstaltninger meget contribuierer. Om Degnen er intet mærkværdigt at skrive, og foruden ham er i Sognet tvende Skoler, som af Sognepræsten redelig besøges og opmuntres«.

Peder Bentzen og hans Hustru er sikkert de sidste Præstefolk, som blev begravet inde i selve Kirken; thi 25 Aar senere blev deres Kister efter Ordre fra Herskabet paa Stensballegaard taget op og lagt i nye Grave ved Nord-siden af Koret.

Den følgende Præst Tønne Schiøll havde kun Embedet i 8 Aar; han døde 1771, 49 Aar gammel. Hans Eftermand er

Jens Schmidt (1771—99), Provst fra 1787, født 1740, død 1801. Han var af gammel norsk Præsteslægt. Faderen Henrik Schmidt blev imidlertid 1746 residerende Kapellan i Nysted paa Lolland, og den seksaarige Søn Jens kom til at leve al sin øvrige Tid i Danmark; han blev Student 1757, tog Embedseksamen 1765, var Kapellan et Par Steder, bl. a. hos Provst Bentzen i Tudse Herred, en Broder til Provst B. i Væhr. Den 17. Maj 1771 blev han Præst i Væhr og Nebel, og Aaret efter giftede han sig med Ida Barbara Hørup, Datter af Godsforvalteren paa Juellinge.

Der blev nok at gøre for den unge Præst. Han maatte, som han selv skriver, indkøbe Præstegaarden af sin Formands Enke for 450 Slettedaler, »men da den befindes overmaade skrøbelig og for en stor Del ganske faldefærdig, saa har jeg maattet koste dobbelt saa meget som dens Indkøb paa at sætte den i Stand«. Stuehuset var en Vinkelbygning, 16 Fag mod Nord, 14 mod Øst. I den nordre Længe fandtes Dagligstue, Sovekammer, Studerekammer, Folkestue, Ammestue og nogle Smaakamre samt Køkken, Bryggers, Fadebur og Mælkestue. »Disse 16 Fag er formedelst deres forfaldne Tilstand og slette Indretning af mig dels fra ny af opbyggede, dels mærkeligt forandrede«. I den østre Længe fandtes en Storstue, en anden Stue og tvende Gæstekamre, og i en Udbygning, »som nu beboes af min Sal. Formands Enke«, var der en Storstue, en Dagligstue, et Gæstekammer samt Køkken og Fadebur. Udlængerne, der var sammenbyggede med Stuehuset, »var til Reparation højt trængende og den søndre Længe maatte helt ombygges«.

Trods alle disse Forbedringer fandt Sønnen Henrik Schmidt det dog senere nødvendigt at ombygge den østre Længe af Stuehuset, der blev opført med Grundmur, medens den øvrige Gaard bestod af Bindingsværk.

Gaardspladsen blev af Jens Schmidt prydet med Espalier og en Række Linde, der adskilte Møddingen fra den øvrige Gaard. Saaledes stod den idylliske Præstegaard til 1927, da den i Løbet af et Par Timer gik op i Luer, efter at en sindssyg Pige havde sat en Tændstik til den.

Præstegaarden havde et Tilliggende paa godt 4½ Td. Hartkorn, der laa i Fællesskab med Bøndernes Marker; men det kunde en Fremskridtsmand som Jens Schmidt ikke finde sig i, og allerede i Aarene 1774—75 fik han ved et Mageskifte Gaarden udløst af Fællesskabet. Sønnensønnen Professor Valdemar Schmidt fortæller i sine Erindringer »Af et langt Livs Historie 1836—1925«, at den udlagte Mark var betydelig mindre end ved andre Præstegaarde paa Egnen. »Jeg har hørt min Bedstefader forklare, hvorledes dette var gaaet til. Udskiftningen foretoges for Væhr Sogn af Forvalteren paa Stensballegaard. Han tog ikke selv mod Skænk eller Gave, men satte sig ikke imod, at den, der ønskede en god og stor Mark, gav Forvalterens Hustru en Silkekjole. Men paa noget saadant vilde min Bedstefader ikke indlade sig.

1778 blev det meste af Præstegaardsjorden bortforpagtet. Tilbage blev 15 Tdr. Land, et Engstykke og bl. a. »Ret til Fæaredrift paa Kirkegaarden«. Det saaledes formindskede Landbrug var imidlertid ikke nok for den driftige Præst; men han var en ivrig Plantnings- og Havemand, og en stor Del af den Lund, der endnu fremhæver Idyllen ved Væhr Præstegaard, skyldes ham. I Haven dyrkede han foruden de almindelige Køkkenurter bl. a. Humle, Lambertske Nødder, Apricoser og Vin, og han skyede ingen Ulejlighed for at skaffe sig de bedste Planter; i et enkelt Tilfælde fik han dem helt fra München. Fremdeles var han en ivrig Biavler og havde til Tider 15 Stader. (Om disse Forhold se nærmere i Aarhus Stifts Aarbøger 1910. A. I. Gejlag: Af Provst Jens Schmidts Optegnelser).

Om Jens Schmidts Præstegerning vides kun lidt. Han skal ganske vist have efterladt sig en hel Sækfuld Prædikener; men de er sikkert gaaet til Grunde. I »Confirmationsbogen for Væhr og Nebel Sogne« har han for 1791 noteret følgende om Indholdet af Talerne ved Overhøringen: Før Eksamen: 1. Tim. 2—4: Gud vil, at alle Mennesker skulle blive salige. Tema: Vor Vilje Guds, Guds Vilje vor.

- 1) At vor Vilje er Guds i Henseende til den Attraa, vi alle har til Salighed, det er just Guds egen høje Vilje og alvorlige Attraa.
- 2) At Guds Vilje maa igen være vores i Henseende til den Orden, han vil vor Lyksalighed skal opnaaes i, nemlig a) i Kundskab, b) i levende Kundskab af de saliggørende Sandheder.

Her er ogsaa en Flok, der gerne vil være salig. Gud vil det selv, at den skal blive det. Derfor har han ladet den komme til Sandheds Kundskab, til hvilken at bekendtgøre denne Dag er helliget. — Hellige Fader, hellige du os selv i dit Navn! Dit Ord er Sandhed.

1794 oplyser han, at der dette Aar ikke afholdes Konfirmation »formedelst den befalede ny Lærebogs (Balles) Indførelse i Skolerne. Jeg foranstaltede allerede i Fjor denne Bogs Indførelse og troede altsaa ikke at burde antage flere Børn med den gamle »Pontoppidans Forklaring«, men skønnede ikke heller, at de unge i saa kort Tid kunde blive nok bevandrede i den nye Bog. Altsaa vilde jeg heller ingen Konfirmation afholde end konfirmere en umoden Ungdom.

Som Provst var Jens Schmidt stærkt interesseret i Skolevæsenet og virkede for at skaffe Skoleholderne de bedst mulige Kaar. Derimod havde han ikke stort tilovers for Degnestillingen. »En Degn, qva Degn (d.v.s. som Degn betragtet), skriver han 1785 i en Betænkning angaaende Degneembedernes Ophævelse, »er et af de unyttigste Lemmer i Staten, da intet er vissere, end at hver Skoleholder mageligt kunde forrette Degnens Embede uden at forsømme sit eget.

Jens Schmidt var et udpræget Ordensmenneske, der nøje førte Bog over alt, hvad der angik saavel Embedet som hans private Forhold. Derom vidner hans »Protocol over kgl. Anordninger« og hans »Provstejournal« med særlig fint Titelblad, begge i Landsarkivet i Viborg, samt hans Kirkebog af ham selv »bekostet, indrettet og skrevet« og hans førnævnte Regnskabsbog, begge de sidste i Væhr Præstegaards Arkiv.

Han har sikkert ogsaa været en myndig Mand, der ikke for ingenting kørte med Firsband. Men over for det høje Herskab paa Stensballegaard, der havde Kaldsretten til Embedet, har han dog maattet vise en vis Underdanighed. Derom vidner den tidligere omtalte Theplads med Herskabets Navnetræk i Buksbom. Han maatte ogsaa gøre gode Miner til slet Spil, da Gehejmeraadinde Krag, Stensballegaard, bortgav det ledige Degnekald i Stensballe til Niels Lund, »en gammel tro Tjener, som hun ikke vidste paa anden Maade at skaffe Brød«. Det har vel heller ikke altid været blot til Lyst, at han afvekslende hver anden Søndag var til Middag hos Baron Krag-Juell-Vind paa Stensballegaard og hos Major Beenfeld paa Serridslevgaard,

Den 31. December 1799 tager Jens Schmidt Afsked »formedelst Alder og Svaghed« og overgiver Embedet til sin Søn Henrik Christoffer, som er kaldet dertil af Baronen paa Stensballegaard i Forventning om kongelig Godkendelse. »Saa overleverer jeg nu denne Kirkebog til ommeldte min Søn«, skriver den gamle Præst, »og nedlægger i Jesu Navn med dette Aar og Aarhundrede mit havde Embede, sigende Gud og Faderen Tak for alle Ting i Vor Herre Jesu Christi Navn«.

To Aar efter døde Jens Schmidt, Hans Valgsprog var følgende: »Jeg vil komme frem med Herrens, Herrens vældige Gerninger; jeg vil minde om din Retfærdighed, din alene. Gud, du har lært mig fra min Ungdom af, og indtil nu kundgør jeg dine underfulde Gerninger, ja, endog indtil Alderdommen og de graa Haar. O, Gud, forlad mig ikke, indtil jeg kan kundgøre din Arm for Efterslægten, din Kraft for hver den, som komme skal«. (Davids Ps. 71, V. 16—18).

Henrik Christoffer Schmidt er født i Væhr 5. Maj 1774, Student fra Viborg 1793, cand. theol. 1796 og derefter Kapellan hos sin Far.

Inden sin Hjemrejse søgte han efter Faderens Ønske Audiens hos Enkebaronesse Sophie Magdalene Krag-Juell-Vind, der boede i København, fortæller Valdemar Schmidt i sine Erindringer, som iøvrigt er den væsentligste Kilde til det efterfølgende. — Hun hilste nedladende og naadigt. »Jeg skal ma foi belønne ham. Her har han to Mark til en Parterrebillet i Aften i det kgl. Teater. Lev vel!« Dermed var den Audiens forbi.

Den unge Præst fulgte i Faderens Fodspor, baade hvad Virkelyst og Punktighed angaar. Som nævnt fortsatte han Ombygningen af Præstegaarden, og han øgede i betydelig Grad den Plantning, der var paabegyndt. Præcis var han som et Urværk. De gamle har fortalt, at naar en eller anden spurgte, hvad Klokken var, kunde Svaret kort og godt lyde: »Ampsprovsten spiser Frokost«. Saa vidste man Besked.

1812 blev han Ampsprovst for Størstedelen af Skanderborg Amt. Efter 1814 viste det sig dog, at Reformerungen af Almueskolerne lagde for stort Beslag paa Ampsprovsterne, saa de maatte være for længe fra deres Embeder. De fik herefter kun tildelt hver et Par Herreder, Schmidt dog et større Distrikt. Han førte meget nøjagtige Lister over sine to aarlige Visitatsrejser til samtlige Pastorater i Amtet. I god Tid blev baade Præster og Lærere underrettet om Tidspunktet for hans Ankomst og om, hvornaar han tænkte at være færdig, og disse Tider blev nøjagtigt overholdt. Det var vel hans Virk-

somhed for Skolevæsenet, der indbragte ham Ridderkorset 1828. Fra 1834 var han Medlem af Stænderforsamlingen i Viborg og havde saaledes nok at gøre.

Han var en myndig Mand, der ligesom Faderen kørte med Firspand, efter Sigende til stor Ærgrelse for Kammerherren paa Stensballegaard, der ikke ønskede at have nogen Ligemand i den Retning. De gamle kunde ogsaa fortælle, at Amtsprøsten efter endt Gudstjeneste gik ned til Kirkens Udgang, hvor han modtog Haandkys af Kvinderne, efterhaanden som de passerede forbi. Der var vel nok dem, som ikke syntes at se hans fremstrakte Haand; men det passede ham ikke.

Naturligvis kunde han mane. Det vidste i hvert Fald hans Avlskarl, som en Aften havde mødt ham i Præstegaardens Forde, hvor han gik og mumlede. Karlen bød Gud Aften, men fik intet Svar. Næste Dag sagde Amtsprøsten, at han ikke maatte forstyrres, naar han gik saadan; »for saa kan jeg ikke faa Bugt med dem«.

1841 blev han ramt af et apoplektisk Anfald paa Vej hjem fra København, og Aaret efter fritoges han for Provstegerningen.

Den 17. Maj 1846 fejrede han 50 Aars Dagen for sin Ordination i Aarhus Domkirke ved en Festlighed i Præstegaarden. Derom fortæller Valdemar Schmidt: Biskop G. P. Brammer kom efter Løfte til Stede og prædikede Kl. 12 ved en Gudstjeneste i Væhr Kirke over Profeten Hagais Ord: »Mig tilhører Sølv, og mig tilhører Guld, siger den Herre Zebaoth«.

Biskoppen var tillige Overbringer af en venlig Hilsen fra Christian VIII samt Dannebrogsmændenes Sølvkors, idet han gjorde opmærksom paa, hvor godt det passede til Jubilarens sølvgraa Lokker. Derefter besteg min Fader*) Kirkens Prædikestol for paa sin gamle Faders Vegne at tolke dennes Tak til Kongen, til Menigheden og de talrige Venner, der var kommen fra nær og fjern for at deltage i Festen. Til Slutning traadte den konstituerede Provst Frederik Høegh-Guldberg, Sognepræst i Hylke, frem i Kirken for at overbringe Jubilaren Embedsbrødrenes hjerteligste Lykønskninger. Efter Gudstjenestens Slutning modtog min Bedstefader Lykønskning af de mange, der var kommen til Væhr til Festen. Til Middagsmaaltidet var der indbudt saa mange Gæster, som det havde været muligt at skaffe Plads til ved Spisebordene, der var dækket i forskellige Værelser. — Om Formiddagen mødte der i Præstegaarden Deputationer fra Sognene og deres Beboere, som overbragte Lykønskninger og forskellige Gaver af Sølvtøj.

1848 fik Betydning for os. Min Bedstefader blev svagere og svagere, men interesserede sig dog for alle Begivenheder, skønt Kræfterne tog kendeligt af. Min Fader besøgte ham bl. a. paa hans Jubilæumsdag 17. Maj 1848. Han var da sengeliggende og sagde: »I Dag er en vigtig Dag for mig. Jeg beder vor kære Gud modtage min bedste Tak«. Faa Dage efter, den 21. Maj, døde han blidt og roligt. Min Bedstemoder Adriette, født Brøndlund**), flyttede det paafølgende Aar til Horsens, hvor hun blev boende til sin Død 1860.

Frederik Christian Julius Høegh-Guldberg, født i Aarhus. 5. December 1813, var Søn af Land- og Søkrigskommissær Ove H.-G. Han blev cand. theol. 1838; derefter Hjelpepræst i Hvirring-Hornborg og Kapellan i Hatting, siden Sognepræst i Hylke, Provst fra 1846. Sognepræst i Væhr og Nebel fra 1848 til sin Død 19. September 1902. Afsked som Provst 1890. Han var Kommandør af Dbg. og Dannebrogsmænd. Han var to Gange gift. Hans første Hustru Christine Dahl døde 1847 og ligger begravet i Hylke.

*) Jens Christian Schmidt, Præst i Tyrsted fra 1841.

**) Provstens 2. Hustru, Datter af Byfoged Chr. B., Thisted. Provstens 1. Hustru var Anna Christine Gamst, død 1804, Datter af Kapt. i Borgervæbningen Svend H. Chr. G., København.

Hans anden Hustru Dorothea Caroline f. Fischer, f. 22. Februar 1818, død 3 Oktober 1881, var en Sønnedatter af Kommandør Johan Olfert Fischer.

Høegh-Guldberg var altsaa Præst i Væhr og Nebel i 54 Aar, — han og Formanden tilsammen i 103 Aar. Alligevel er der kun meget lidt at fortælle om ham. Dels er der mig bekendt ingen Optegnelser af ham eller om ham at holde sig til (en stor Del Papirer blev tilintetgjort efter hans Død), og da han i de sidste Aar holdt Kapellan, er det kun faa, der har Indtryk af hans Præstegerning og øvrige Virksomhed, selv om de vel kan huske ham.

Provst Fr. C. J. Høegh-Guldberg.
(1813—1902)

»Kirkegangen var ikke særlig stor«, siger en af de gamle. »Men hans Konfirmandundervisning var for mig en meget stor Oplevelse; han fortalte for os, og det var ikke meget, vi skulde lære udenad, kun nogle Salmer. Det gik ham meget nær, at en ung Pige, en af hans tidligere Konfirmander, skulde have et Barn; det var noget næsten uhørt dengang.

Provsten blev betragtet som en Afgud af sine Sognebørn; men han var aristokratisk og myndig. Vi turde ikke vel gøre, hvad der var ham imod«. De forsøgte det dog i Provisorieaarene. De fleste af Bønderne var Skattenægttere, og de blev harmfulde over, at Provsten havde tegnet sig for et Bidrag til Københavns Befæstning. En Deputation af de modigste blev sendt til Præstegaarden for at gaa i Rette med ham. »Provsten skulde jo være vor Hyrde og Vejleder«, sagde Ordføreren. »Og saa er det altsaa jer, der er Faarene«, svarede Provsten, og dermed var den Snak forbi.

Bønderne nægtede imidlertid at betale Tiende til Provsten, hvis han ikke gav efter. Det tog han sig dog ikke saa nær. »Hvad de nægter mig ved Fordøren, det giver de min Kone ved Bagdøren«, lo han. Og det slog til. Bønderkonerne var ikke saa standhaftige som deres Mænd, og de listede som før til Præstegaarden med Smør, Æg, Faarelaar og andre gode Ting. Det var dog maaske mest af Hensyn til Provstinden, der »var saa rar. Ved hendes Begravelse var der strøet Blomster, noget man ikke før havde set«. — Det var ikke ret mange af Bønderne, der kom paa Besøg i Præstegaarden. Derimod var der stort Rykind af Sommergæster, som nød al mulig Gæstfrihed og levede et muntret Liv i Hjemmet, i Parken og paa Søen. Datteren Sofie Høegh-Guldberg, der forblev ugift og levede sine sidste Aar i Stensballe (død 1918), var vel nok Midtpunktet i Selskabeligheden. Hun havde arvet Moderens vennesele Sind, var højt kultiveret, jævn og ligetil, og stod paa den bedste Fod med Sognets Folk. Hun oprettede og ledede en »Kvindelig Læseforening«, der bl. a. holdt Juletræ for Distriktets Børn. — Ved Provst Høegh-Guldbergs Død afsluttedes en Periode, da der var et skarpt og uoverstigeligt Skel mellem »vor Far« og den saakaldte »Almue«, hvis aandelige — og tit ogsaa timelige — Velfærd, han skulde drage Omsorg for. En gammel Kone, der havde staaet Provstefamilien nær, mente endogsaa, at dette Skel vilde holde sig hinsides Døden, hvorfor hun til Forskel for »salig Per eller Povl« talte om den »højsalige Provst og Provstinde«. — Den Tid er nu forbi. »Vor Far« færdes jævn og ligefrem i sit Pastorat, og den underdanige »Almue« er blevet en oplyst og selvbevidst Menighed, der med al Respekt for Præstens Gerning mødes med ham som Ligemand i det daglige Liv.

Skjoldelevkredsen.

Af Kjeld Jensen.

IV.

Valgene 1898 til 1906.

NIELSEN-JEKSEN er den af Skjoldelevkredsens mange Folketingsmænd, som længst har repræsenteret Kredsen, nemlig i 14 Aar. Han genvalgte 4 Gange. Det skete dog ikke, uden at han var stærkt trængt af Modstanderne, første Gang af Reformpartiet og siden af Socialdemokraterne.

Ved Valget 5. April 1898 stemte Reformpartiet og Socialdemokraterne sammen adskillige Steder, saaledes i Skjoldelev. Nielsen-Jeksens Modkandidat var Gaardejer Niels Kristensen af Spørring, som sluttede sig til Reformpartiet. Han omtales som en dygtig Mand, der dog ikke vilde være Folketingsmand, naar han ikke kunde vælges i Skjoldelev. Han var født i Galten 1856, var i nogle Aar Forpagter i Holme og derefter i 20 Aar Gaardejer i Spørring. 1911 flyttede han tilbage til sin Fødeby, hvor han døde 1944.

Lærer Jensen, Lading Hedeskole, var for sidste Gang Formand for Valgbestyrelsen. Hver af Kandidaterne havde ikke mindre end 7 anbefalende Stillere. Talende Stillere for Niels Kristensen var: Niels Eskildsen, Aarslev, Skrædder Johs. Pedersen, Brabrand, Skrædder Baltzersen, Spørring, Gaardejer R. P. Andersen, Lillering, Smed S. Jensen, Galten, Slagter Jensen, Mundelstrup, og Grd. Niels Andersen, Elev. Flere af dem var Socialdemokrater.

Nielsen-Jeksen blev anbefalet af Sognefoged Chr. Christiansen, Aaby, Aftægtsmand Rasmus Andersen, Tinning, Gdr. Nikolaj Hjortshøj, Norring, Gdr. J. C. Elgaard, Søften, Husmand H. P. Laursen, Borum, Amdsraadsmedlem H. P. Rasmussen, Herskind, og Dyrlæge Hegelund af Skovby.

Valget fik det Udfald, at Nielsen-Jeksen genvalgte med 1208 St., medens Niels Kristensen opnaede 976. Der stemte 69 pCt. af Vælgerne, og i de enkelte Kommuner stemtes saaledes:

	N. Kristensen	Nielsen-Jeksen
Grundfør-Spørring.....	93	57
Søften-Foldby.....	104	109
Trige-Ølsted.....	77	47
Elev.....	16	14
Elsted.....	15	23
Lyngaa.....	40	18
Vitten-Haldum-Hadsten.....	106	73
Lading.....	25	110
Sabro-Faarup.....	51	79
Sjelle-Skørring.....	30	95
Skivholme-Skovby.....	32	131
Borum-Lyngby.....	20	82

	N. Kristensen	Nielsen-Jeksen
Harlev-Framlev.....	82	82
Storring-Stjær-Galten	95	153
Aaby	19	20
Brabrand-Aarslev	110	75
Tilst-Kasted	61	40
Tilsammen...	976	1208

Valget 1898 blev et nyt Nederlag for de to Partier, der havde afsluttet Forliget. Efter Valget 1895 sluttede Forligsmodstanderne sig sammen i et nyt Parti, der fik Navnet Venstre-Reformpartiet, og som til 1897 havde Sofus Høgsbro til Formand, men hvis egentlige Leder var J. C. Christensen. Dette Parti havde stor Fremgang og fik 1898 63 Mandater, absolut Flertal i Tinget. Der valgtes 12 Socialdemokrater. De Moderate tabte 3 Mandater og blev 23, Højre gik tilbage fra 25 til 16. Tilbagegangen fortsattes 1901, da de Moderate kun fik valgt 16 og Højre 8. Venstre-Reformpartiets Mandattal steg til 76, og Socialdemokraterne blev 14. Kort efter fulgte Systemskiftet. Den hemmelige Afstemning indførtes 1901, og fra dette Valg indtil 1924 foreligger ingen Kommuneafstemninger i de Valgoversigter, som er udgivet af Det statistiske Departement. Blandt andet ogsaa af den Grund vil Valgene i Skjoldelev efter Aarhundredskiftet her blive omtalt mindre udførlig end hidtil.

I Skjoldelev var det Socialdemokraterne, som den 3. April 1901 opstillede mod Nielsen-Jeksen. Deres Kandidat var daværende Journalist J. P. M. Simonsen (1869—1939), senere Redaktør af »Demokraten«, Folketingsmand i Aarhus og tilsidst Landstingsmand. Reformpartiet opstillede ikke. Nielsen-Jeksen blev genvalgt med 1093 St., Simonsen fik 953. Stemme procenten var lidt mindre end sidst, 66,4. Den hemmelige Afstemning medførte, at der var 41 ugyldige Stemmesedler.

Det første Folketingsvalg efter Systemskiftet foretoges 10. Juni 1903. Forinden havde de Moderate vedtaget at opløse sig som Parti og være Løsgængere, der dannede en Valgruppe. Det skete 8. November 1902. Partiet havde i det hele staaet velvillig overfor Ministeriet Deuntzer. Enkelte ønskede at slutte sig til Reformpartiet, og Nielsen-Jeksen blev optaget i dette Parti i Februar 1903. Paa Valgdagen stillede han sig som tilhørende Reformpartiet. Socialdemokraterne mødte igen med Simonsen, men ogsaa Niels Kristensen stillede sig, saa Reformpartiet havde to Kandidater. Nielsen-Jeksen klarede dog Skærene, fik endogsaa absolut Flertal, 1325 St. Simonsen fik 939 og Niels Kristensen 241. Tilslutningen til Valget var større end nogensinde tidligere, 80,5 pCt. af Vælgerne stemte. Paa Vælgermøderne var Nielsen-Jeksen bleven anbefalet af Reformpartiets Formand paa Rigsdagen, den senere Landbrugsminister Anders Nielsen. Ved Valget holdt Reformpartiet omtrent Stillingen, det tabte to Mandater og blev 74. Socialdemokraterne vandt to og blev 16. Højre og de Moderate fik hver 11 Mand valgt, desuden var der to Løsgængere. Men indenfor Reformpartiet begyndte Uroen at vise sig. Følgen blev Dannelsen af Ministeriet J. C. Christensen i Januar 1905 og Reformpartiets Sprængning, idet de mest radikale Medlemmer under Zahles Førerskab dannede et nyt Parti, som de kaldte Folketingets Venstre, men som almindelig blev kaldt de Radikale.

Sidste Gang, Nielsen-Jeksen stillede sig i Skjoldelev, var den 29. Maj 1906. Han fik da en ny socialdemokratisk Modkandidat, Skræddermester Johannes Pedersen af Brabrand. Paa Forhaand var det vanskeligt at spaa om Udfaldet. Socialdemokraterne var i Fremvækst, og de Radikale

stemte mange Steder sammen med dem. Muligvis har Johs. Pedersen ogsaa faaet radikale Stemmer. Paa Valgdagen blev Nielsen-Jeksen erklæret for valgt med 1311 St., medens Johs. Pedersen fik 1300, altsaa kun 11 Stemmers Forskel. Der var 37 ugyldige Stemmesedler.

Fra 7 Vælgere blev der indgivet Klage over Valget, og da Valgbrevene blev prøvet i Juli, blev Valgets Godkendelse udsat. Klagen blev behandlet i Udvalget for Valgbrevs Prøvelse, og der blev foretaget en Række Politiafhøringer. Klagepunkterne var følgende: 4 Personer, som ikke var fyldt 30 Aar, og 2, der ikke havde boet et Aar i Kredsen, havde stemt. De var alle paa Valglisten. I Brabrand havde Stemmelisteføreren udleveret 5 Stemmesedler til en Mellemand, der gav dem til de paagældende Vælgere, som ikke mente at kunne komme frem paa Grund af Trængsel i Valglokalet. 6 Vælgere — deriblandt to Valgbestyrelsesmedlemmer — havde afkrydset deres Stemmesedler udenfor det hemmelige Rum, og ligeledes havde en Proprietær afkrydset for en Aftægtsmand. I Aaby havde to Vælgere samtidig været i Stemmerummet og formentlig stemt, efter at Valgbestyrelsen havde begyndt at stemme. Endelig blev det oplyst, at der i Aaby ikke havde været fremlagt nogen Tillægsliste til Eftersyn, og at Kommunalbestyrelsen havde lavet en Tillægsliste senere. 2 af de paa denne Liste optagne havde stemt.

Valgbrevsudvalget fandt ud af, at der var 22 omtvistede Stemmer. Udvalget bestod af 3 Medlemmer af Reformpartiet: Ingvard Jensen, Anders Nielsen og Svejstrup, og desuden Højremanden N. Andersen, den moderate Klaus Berntsen, den radikale Alfred Christensen og Socialdemokraten Sigvald Olsen. De to sidstnævnte vilde have alle 22 Stemmer kasseret og indstillede Valget til Forkastelse. De andre 5 indstillede Valget til Godkendelse, men med 3 forskellige Motiveringer. Der var ikke Enighed om, hvilke af de 22 Stemmer der kunde tages gyldig, og hvilke man ikke vilde godkende. Men alle fik Flertal for Nielsen-Jeksen. Andersen kom til det Resultat, at hans Flertal var 2, og Berntsen fandt, at Nielsen-Jeksen kun havde 1 Stemmes Majoritet. Den 23. Oktober kom Udvalgets Indstillinger til Behandling i Tinget, og der førtes en meget lang Forhandling derom. Resultatet blev, at Forslaget om Valgets Forkastelse blev stemt ned med 67 St. mod 31, hvorefter Indstillingen fra Flertallet vedtoges. Saaledes blev Nielsen-Jeksens Valg godkendt.

Jens Nielsen-Jeksen.

Hans Døbenavn er Jens Nielsen. I mange Aar blev han kaldt Nielsen-Jeksen efter den By, hvor han var Lærer, men virkelig Navneforandring fik han ikke før 1911. Han var født i Skørring i Framlev Herred 30. Decenber 1842, ikke som mange Steder anført den 31. Da han var 10 Aar, begyndte han som fattig Hyrdedreng. 16 Aar gl. kom han i Lære som Grovsmed og blev meget dygtig i sit Fag. 1866 blev han Bysmed i Herskind, hvor han havde flere Svende og Lærlinge paa Værkstedet. Saa kom Omslaget i hans Liv. Han blev forlovet med en Gaardmandsdatter fra Byen, Ane Hansen (født 1849). Men hendes Fader, Hans Bødker Sørensen, var utilfreds med et saadant Parti, hans Datter burde ikke være Smedekone, og han skal have sagt: Havde han saa endda været Degn! Efter at have hørt denne Udtalelse solgte den handlekraftige Smed sin Forretning. For sin opsparede Kapital og skønt fyldt 30 Aar drog han til Jelling Seminarium for at uddannes som Lærer. — 1876 fik han efter 3 Aars Ophold i Jelling Lærereksamen med 1. Karakter. En kort Tid virkede han som Hjælpelærer i Høver, og 1877 blev han Lærer i Jeksen, Adslev Sogn, der ligger i Skanderborgkredsen, men grænser til

Skjolddelevkredsen. Her virkede han til 1907, da han søgte Afsked og flyttede til det nærliggende Stilling.

I Skanderborgegn blev Nielsen-Jeksen efterhaanden en kendt og anset Mand. Han nærrede stor Interesse for sociale Anliggender, og ogsaa for Andelstanken var han virksom. Han arbejdede saaledes ivrigt for Oprettelsen af Andelsslagteriet i Skanderberg, hvor han længe var Revisor. I mange Aar var han i Repræsentantskabet for Banken for Skanderborg og Omegn. Jævnlig skrev han Artikler i »Aarhus Amtstidende« og »Skanderborg Amts Avis«, og efter Oluf Jørgensens Afgang var han Medredaktør af sidstnævnte Avis fra 1897—1902.

Det varede dog en Del Aar, før han rigtig deltog i det politiske Liv. — I Firserne følte han sig ikke rigtig tilfreds med noget af Partierne. Først da Bojsen 1890 indledte sin Forhandlingspolitik, begyndte han rigtig at optræde som Politiker, og han sluttede sig ubetinget til Bojsen. 1892 var han ordførende Stiller for Byriël Jensen, der sejrede over Jens Sørensen i Skanderborg. Paa Rigsdagen fulgte han de Moderate trofast i en Række Aar. Nogen betydelig Position fik han dog ikke, thi de mange betydelige Mænd i Partiet kunde let magte Arbejdet og besætte de vigtigste Udvalgspladser. Efter at Partiet 1902 havde opløst sig, droges han ligesom Byriël Jensen over mod Reformpartiet og indtraadte i dette, hvad han dog vist havde forhandlet med sine Stillere om i Forvejen. Heller ikke i Reformpartiet blev hans Stilling fremtrædende, men han blev dog altid anset for at være en habil Folketingsmand, der fyldte sin Plads med Ære. I »Den danske Regering og Rigsdag 1901« skrives der om ham: »En Mand af megen Villiestyrke, kraftig og selvstændig af Naturel. Hans Personlighed er mærket deraf, at han ved egen Hjælp har tilkæmpet sig en

Lærer Jens Nielsen, Jeksen.
Folketingsmand 1895—1909.

anset social Stilling, og fremtrædende hos ham er et djærvt Lune«. — Han hørte ikke til de meget talende i Tinget. I sine sidste tre Rigsdagsaar havde han Ordet henholdsvis 13, 18 og 9 Gange. Men der blev altid lyttet til, hvad han havde at fremføre, thi man vidste, at det var velovervejede Indlæg, og at han var Mand for at komme med en god Bemærkning. Heller ikke var han bange for at tage Særstandpunkt, naar han ansaa et Forslag for uheldigt. Under Forhandlingerne om Lærernes Lønningslov 1908 angreb han stærkt den til Loven knyttede Afskedigelsesparagraf, den senere berøgtede § 8, og forudsagde, hvilke uheldige Virkninger den kunde faa. I Tinget havde han dengang kun faa Meningsfæller, men Eftertiden maa dog vist siges at have givet ham Ret.

Naar Nielsen-Jeksen undlod at stille sig i Skjolddelev 1909, har det formentlig været af den Grund, at han ikke har troet at kunne opnaa Genvalg. Valget 1906 kunde synes at pege i den Retning, og han har ikke villet udsætte sig for at dumpe, saaledes som næsten alle hans Forgængere i den saa tit uberegnelige Kreds havde gjort. Radikalismen havde faaet Vind i Sejlene efter Albertiskandalen, og Venstregruppernes forskellige Stilling til Forsvarsspørgsmaalet virkede ogsaa svækkende. I Februar 1909 sluttede han sig til det Mindretal paa 13 Medlemmer af Reformpartiet, som billigede Neergaards Forslag med de saakaldte fremskudte forberedende Stillinger, en Slags Københavns

Landbefæstning. Men da Forsvarslovene blev endelig vedtaget i September 1909, var han ikke længere Medlem af Rigsdagen. Han havde dog ikke tabt sin politiske Interesse, den bevarede han usvækket. Endnu 3 Gange stillede han sig til Valg, dog kun for at gøre et Arbejde i Venstres Tjeneste; thi han stillede sig i Kredse, hvor Udsigten til hans Valg var minimal. Særlig følte han sig tiltalt af det Samarbejde mellem det forhandlende Venstre og Reformpartiet, der resulterede i Dannelsen af Partiet Venstre 1910.

Ved Forsvarsvalget 25. Maj 1909 var Nielsen-Jeksen opstillet mod Ove Rode i Holbæk, hvor han fik 1553 Stemmer mod Rodes 1698. Aaret efter lod han sig opstille i Skanderborg mod Socialdemokraten H. Rasmussen. Denne blev genvalgt med radikal Støtte med 1370 St., men Nielsen-Jeksen satte sit Partis Stemmetal op til 1209. Endelig var han opstillet i Aarhus søndre Kreds 1913, hvor Socialdemokraten Samuelson valgtes med 2854 St. Højremanden Michael Johansen fik 1477. Nielsen-Jeksen naaede kun 474, hvilket dog var 10 St. mere end den radikale Larsen-Ledet.

Kort efter Valget 1910 fik Nielsen-Jeksen overrakt et Guldur fra Vælgere i Skanderborgkredsen som Erkendtlighed for sit Arbejde i Kredsen. — Sine sidste Aar henlevede han i Fred og Ro i sin Villa i Stilling, hvor han døde 20. Maj 1923. Hans Hustru var død 2 Aar før, og begge har faaet deres Gravsted paa Adslev Kirkegaard.

Valgene 1909—20.

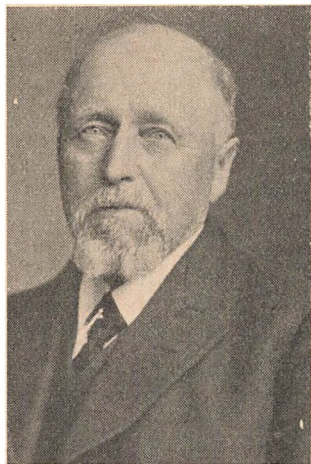
Dette Tidsrum kan med Rette kaldes Socialdemokraternes Periode, da Johannes Pedersen sad urokkelig fast i Kredsen. Allerede ved Valget om Forsvarsspørgsmaalet den 25. Maj 1909 viste Partiet sin Overlegenhed i Kredsen, idet Johannes Pedersen uden Støtte fra andre Partier valgtes med 1448 St. Som hans Modkandidat opstillede Venstre Herredsfuldægtig Jens Peter Jensen-Stevns fra Storehedinge, en Mand, hvis Dygtighed var uomtvistelig. Han prøvede senere flere Gange i forskellige Kredse at komme ind i Folketinget, uden at det lykkedes for ham. I Storehedinge blev han Bankdirektør og mangeaarig Borgmester, og 1928—43 var han Landstingsmand. I Forsvarsspørgsmaalet sluttede han sig til Neergaard. Ogsaa de Radikale havde denne Gang en Kandidat i Skjoldelev, nemlig Lærer Mikkell August Mikkelsen Fogh fra Selstrup i Beder Sogn. Jensen-Stevns fik 1157 St. og Fogh 217. Der stemte 81,6 pCt. af Vælgerne.

Johannes Pedersen var født i Brabrand 21. Januar 1856 og Søn af Skræddermester P. Jensen. Selv blev han uddannet som Skrædder og var Skræddermester i Brabrand til 1909. Desuden ejede han en Ejendom i Brabrand. Han havde været Sygekasseformand og Medlem af Sogneraad og Skolekommission; men hans betydeligste Tillidshverv, før han kom paa Rigsdagen, var dog, at han fra 1892 var Repræsentant i Husmandskreditforeningen i Aalborg, en Stilling han varetog til op i sin høje Alderdom. I Folketinget havde han Sæde i 11 Aar, men ved det første Valg i 1920 faldt han og stillede sig ikke mere i Skjoldelev. Derimod blev han ved Landstingsvalget 1. Oktober 1920 første Suppleant for Borgmester Chr. Jacobsen i Vejle, og da denne nedlagde sit Mandat, blev Johs. Pedersen 1. Oktober 1921 Landstingsmand for 5. Kreds. Han sad i Landstinget til 1936, da han var fyldt 80 Aar. Den famøse 70 Aars Aldersgrænse var endnu ikke opfundet. Johs. Pedersen døde i Brabrand 29. Juli 1941.

De politiske Forhold var i 1909 overmaade rige paa vigtige Begivenheder. Aarsagen hertil var især Neergaards Forsvarsforslag, som forelagdes 12. Fe-

bruar. Det støttedes af de Moderate, Højre og en mindre Del af Reformpartiet, medens det store Flertal af Reformpartiet, de Radikale og Socialdemokraterne var imod det. Det mest omstridte Punkt, de fremskudte forberedte Stillinger, blev i April forkastet med 69 St. mod 35. Efterdønningerne efter Albertikatastrofen kom dog ogsaa til at spille en stor Rolle.

Valget 25. Maj 1909 mentes at skulle foregaa om Neergaards Forsvarsforslag, men Radikale, Socialdemokrater og tildels Højre førte Valgkampen mere paa Albertiskandalen for at komme Reformpartiet til Livs. Paa den Maade gik Højre og Radikale stærkt frem, hvert af de to Partier vandt omkring en halv Snes Mandater. Socialdemokraterne blev uforandret 24, de vandt Skjoldlev og tre andre Kredse, men tabte til Højre i København. For Reformpartiet blev Valget næsten katastrofalt, det gik tilbage fra 55 til 38, hvoraf 11 udmeldte sig, da Neergaards Forslag atter blev stemt ned 21. Juli. Reformpartiet var dog endnu Tingets største Parti med 27 Medlemmer.

Skræddermester
Johannes Pedersen, Brabrand.
Folketingsmand 1909—20,
Landstingsmand 1921—36.

Ministeriet Neergaard traadte tilbage, og d. 16. August dannede Holstein-Ledreborg et nyt Ministerium med Neergaard som Finansminister og J. C. Christensen som Forsvarsminister. I Slutningen af September fik dette Ministerium Forsvarslovene gennemført. Kort efter trak J. C. Christensen sig tilbage, og nogle Dage senere faldt Ministeriet for en radikal Dagsorden, der blev vedtaget med 49 St. mod 44. For den stemte Radikale, Socialdemokrater og 8 yderliggaaende Højremænd, medens 13 af Højre ikke stemte. Saa dannede Zahle sit første Ministerium 28. Oktober. En af dets første Handlinger var at faa rejst Rigsretstiltale mod J. C. Christensen og Sigurd Berg.

I det følgende Foraar opløstes Folketinget, da Ministeriet vilde forsøge at faa Forsvarslovene omstyrtet og at faa Flertal for en radikal Grundlov. Det lykkedes ikke. Ved Valget 20. Maj blev der valgt 57 Medlemmer af de tre Venstregrupper, de Radikale og Socialdemokraterne vandt ingen Mandater, Højre blev kun 13. De 57 sluttede sig sammen i Partiet Venstre, og 5. Juli dannede Klaus Berntsen sit Ministerium. Ved Rigsretsdommen blev J. C. Christensen frifunden, medens Berg blev idømt en Bøde paa 1000 Kr.

Ved Valget 20. Maj 1910 stillede Johannes Pedersen sig paany. Venstre opstillede Dyrnlæge J. J. Hegelund (død 1939, 80 Aar gl.). Han var dengang Lærer paa Ladelund Landbrugsskole og Mejerikonsulent, særlig kendt som Malkeekspert. Senere blev han Dyrnlæge i Sønder Bjært og Fjelstrup. Nogen Tilknytning havde han haft til Skjoldlevkredsen, da han i sin Ungdom havde været Lærer paa Klank Højskole. Johannes Pedersen blev valgt med 1568 St. Hegelund opnaede et stort Stemmetail, 1436. Stemmeprocenten var 83,4. Det var den eneste Gang, Hegelund søgte Valg til Rigsdagen. Efter det Valg blev Aarhus Amt kaldt »det røde Amt«, da der udelukkende valgtes Socialdemokrater.

Efter at Venstre havde været Regeringsparti i 3 Aar og havde forelagt sit Grundlovsforslag, holdtes Folketingsvalg 20. Maj 1913. Ved dette Valg stod de Radikale og Socialdemokraterne sammen næsten overalt. Skønt de

kun fik et Mindretal af de i hele Landet afgivne Stemmer, fik de et betydeligt Flertal af Folketingsmandaterne, og derved banedes Vejen for Styret i de kommende 7 Aar. Mellem Venstre og Højre var der derimod ikke noget Samarbejde. Højre opstillede Kandidater i næsten alle Kredse for at svække Venstre, fordi Partiet mente, at derved kunde Grundlovsrevisionen forhindres. Enkelte Steder gjorde Venstre Gengæld.

I Skjoldelev mødte man med tre Kandidater. Johannes Pedersen fik sikkert en Del radikale Stemmer foruden hans eget Partis. Højre mødte med Gaardejer Peder Højgaard af Skjoldelev, som tidligere havde boet i Lyngaa. Venstres Kandidat var cand. polit. og cand. jur. Rasmus Fog, født i Aalborg 1871. Han var først og fremmest Nationaløkonom, men ogsaa Jurist, og han omtales som en begavet Mand, kundskabsrig og sympatetisk. Tidlig havde han sluttet sig til Venstre og 1910 været Kandidat i Storehedinge. I Skjoldelev førte han en energisk Valgkamp, og hans Parti ventede sig noget betydeligt af ham, men han kom aldrig paa Rigsdagen. Han var svag af Helbred og døde 10. Februar 1915. Paa Valgdagen fik Johannes Pedersen absolut Flertal, 1602 St. Fog fik 1288 og Højgaard 256. 81,9 pCt. stemte.

Det følgende Valg var Grundlovsvalget 7. Maj 1915, da der toges Afsked med de gamle Valgpladser, ogsaa i Skjoldelev. Selve Valget var Fredsvalg, kun i ganske faa Kredse var der mere end een Kandidat. Johannes Pedersen stod ogsaa ene paa Valgtribunen i Skjoldelev og valgtes uden Afstemning.

Derimod var Valget 22. April 1918 mere livligt, skønt der ingen offentlig Valghandling fandt Sted. Valget foregik i Henhold til Valgloven af 10. Maj 1915. Afstemningen foretoges rundt om i Kommunerne, og Kvinderne havde baade politisk Valgret og Valgbarhed. Valgretsalderen var 29 Aar, saa Vælgerantallet var mere end fordoblet. Efter Valgloven skulde Folketinget bestaa af 140 Medlemmer, hvoraf 24 valgtes i København ved almindeligt Forholdstalsvalg. Det øvrige Land inddeltes i 93 Valgkredse, der hver valgte en Repræsentant efter de gamle Regler, og desuden blev der 23 Tillægsmandater. Nogle Valgkredse blev helt nedlagt, mange blev omdannede, men Skjoldelevkredsen forandredes ikke.

I Skjoldelev var der to Kandidater foruden Johs. Pedersen. Venstre opstillede Lærer Svenning Hansen Tofttrup fra Ebdrup i Ebeltoftkredsen. Højre stemte paa Frøken Karen Ankersted (1859—1921). Hun havde i mange Aar været Lærerinde i København og Medlem af Frederiksberg Kommunalbestyrelse. Da man efter den ny Valglov kunde stille sig i flere Kredse i Amtet, var hun Kandidat baade i Odder, Aarhus søndre Kreds og Skjoldelev. Af samtlige Vælgere i Skjoldelevkredsen stemte 78,9 pCt. Johannes Pedersen genvalgtes med 3684 St., Tofttrup fik 2910 og Frøken Ankersted 561. Sidstnævnte opnaede i de tre Kredse saa mange Stemmer, at hun blev valgt paa et Tillægsmandat og sad i Tinget de to følgende Aar, hvorefter hun gik over i Landstinget.

Valgets Resultat blev, at Venstre fik 45 Mandater, Socialdemokraterne 39, de Radikale 33, de Konservative 22 og Erhvervspartiet 1. Regeringspartierne havde saaledes et Flertal paa 4 Mandater og kunde fortsætte.

Siden 1920.

Efter Krisen sidst i Marts og først i April 1920 vedtog Rigsdagen en ny Valglov, som udstedtes 11. April 1920. Efter den Dag er der i Grunden ingen Skjoldelev Folketingskreds mere. Man lavede Kredsene om til Opstillingskredse, men Valgresultatet blev opgjort ved Forholdstalsvalg i Amtskredse.

Derved kan det hænde, at en Opstillingskreds slet ingen Folketingsmand faar valgt. — 1920 var det store Valgaar, hvor der var Folketingsvalg 3 Gange, Landstingsvalg 2 Gange og en Folkeafstemning i Anledning af Genforeningen. Ved de to første Folketingsvalg var Valgretsaldere 29 Aar, ved det sidste var den nedsat til 25 Aar.

I Skjoldelevkredsen afgaves ved de 3 Valg følgende Stemmetal paa de forskellige Partier:

	26. April	6. Juli	21. Septbr.
Socialdemokratiet	2938	2775	3305
Radikale Venstre	421	402	447
Konservative Folkeparti	636	538	632
Venstre.....	3708	3730	4104
Erhvervspartiet.....	158	157	222

Alle tre Valg medførte netop den Situation, at Kredsen ikke blev repræsenteret i Folketinget; thi vel blev den konservative Grev Bent Holstein valgt ved det sidste Valg, da han foruden i 2 andre Kredse ogsaa havde ladet sig opstille i Skjoldelev, men han kan kun regnes for Aarhusrepræsentant. Den senere Folketingsmand M. P. Rasmussen, Gylling, var de Radikales Kandidat alle tre Gange.

Længe varede det dog ikke, før Kredsen havde hele to Repræsentanter. Johannes Pedersen var falden ved Aprilvalget. I hans Sted opstillede Socialdemokraterne Redaktør Carl Jacobsen fra Odder (født 26. Marts 1859, død 28. August 1936), og han opnaaede at blive Partiets første Suppleant. 1910—13 havde han været valgt i Odder, og nu blev han igen Folketingsmand, da Lærer Albert Stilling i Aarhus døde 31. Oktober 1921. Jacobsen udtraadte af Tinget 15. Januar 1924, da hans Partifæller havde valgt ham til Medlem af Landsoverskatteraadet. Mandatet gik derved til Odder, idet Husmand Jens Madsen, Rørth, fik det, men kun sad i Tinget nogle Maaneder.

Venstre havde Flertal i Skjoldelev Opstillingskreds ved alle tre Valg i 1920, og Partiets Kandidat var hver Gang Dyrslæge Hedelund fra Sorring. Men i Følge den nye Valglov kunde Venstre kun faa een Mand valgt i Amtet. Det blev Læge Hegelund-Lange, der var opstillet i Odder og de tre Aarhuskredse. Hedelund blev kun Suppleant. Imidlertid døde Hedelund-Lange 25. Marts 1922, og saa indtraadte Dyrslæge Hegelund i Folketinget, hvor han var Venstres Repræsentant for Aarhus Amt i 10 Aar. — Carl Edvard Hjortsbjerg Hedelund var født i Aalborg 3. Juli 1884 og Søn af Kommunelærer N. H. Som Dyrslæge praktiserede han i Sorring 1909—22. Derefter flyttede han til Aabyhøj og var fra 1925 Eksportdyrlæge i Aarhus.

Under de for Landbruget saa ugunstige Forhold i Begyndelsen af Trediverne dannedes Landbrugernes Sammenslutning, populært kaldet L. S. Foreningen stiftedes i Randers 18. November 1930 med Knud Bak, Rønge, som Formand, og denne kunde i Juli 1932 meddele, at L. S. havde omtrent 100.000 Medlemmer. Bevægelsen vakte et vældigt Røre, ikke mindst i Sønderjylland, men ogsaa over hele Jylland. Paa Øerne var Tilslutningen ikke saa betydelig.

Repræsentantskabet vedtog paa et Møde i København 29. Septbr. 1932, at L. S. ikke skulde optræde som selvstændigt politisk Parti. Alligevel opstilledes ved Valget i November 1932 en Del Kandidater, som havde stærk Tilknytning til L. S., saaledes i Aarhus Amt, hvor Bevægelsen havde megen Medbør. Som Kandidat stillede sig Husmand Chr. Echar dt Siegfredsen (født 1893) fra Venning, Aalum Sogn, Viborg Amt. Han optraadte som Venstremand,

ligesom Hedelund, og han blev valgt, især fordi han i Skjoldelevkredsen fik et stort Flertal af Stemmerne, 2317 mod Hedelunds 1355. Hermed endte Hedelunds Folketingsvirksomhed, han døde allerede Aaret efter, 25. Sept. 1933.

Venstre fik dog ikke megen Glæde af Siegfredsen. I April 1934 gik han ud af Partiet sammen med Grev Holstein og Valdemar Thomsen, da Venstres Rigsdagsgruppe havde vedtaget en Udtalelse, hvori der toges Afstand fra L. S.s Splittelsesagitation, der havde svækket Landbrugskravets Styrke. Sammen med Valdemar Thomsen dannede han ved et Møde i Aarhus d. 16. Maj s. A. et nyt politisk Parti, som kaldtes *Det frie Folkeparti*. Senere fik det Navnet *Bondepartiet*. Det stod i nøje Forbindelse med L. S. — Ved Valget 1935 opnaede det at faa valgt 5 Medlemmer og at bibringe Venstre et stort Nederlag. Siegfredsen stillede sig igen i Aarhus Amt og satte særlig sin Lid til Skjoldelev, men Vælgerne fulgte ham ikke, de 2317 blev til 567, og dermed var hans politiske Saga ude. Men Venstre fik ingen Folketingsmand i Aarhus Amt før 10 Aar senere ved Fru Elin Appels Valg i 1945. Forgæves havde man i den mellemliggende Tid haft betydelige Kandidater opstillet, saaledes Amtsforvalter C. O. Pedersen og fhv. Minister Slebsager, Redaktør J. Martin og Professor Jørgen Pedersen fra Aarhus, og fra selve Skjoldelevkredsen Gaardejerne S. Spanner og Anders John Pedersen og fhv. Landstingsmand Rasmus Nielsen, Lillering.

Socialdemokratiets store Fremgang i Skjoldelevkredsen skyldes for en væsentlig Del den rivende Vælgertilvækst i Aabyhøj. Aaby Kommune havde 1895 kun 73 Vælgere, i 1918, da Kvinderne første Gang stemte, var der 1061, og i 1947 næsten 5000. Allerede i 1924 fik Kredsen en ny socialdemokratisk Folketingsmand, Husmand J e n s K r. J e n s e n af Lillering. Han er født den 1. December 1887 og har været et godt Samlingsmærke for Partiet, som stadig har vist ham meget Tillid. Siden han valgte første Gang, har han været Medlem af Folketinget undtagen i Perioderne 1926—29 og 1945—47.

De andre Partier har som oftest haft Kandidater fælles med andre Kredse i Amtet. Den radikale fhv. Trafikminister Jens Jørgen Jensen Onsted var opstillet tre Gange i Tyverne. Det konservative Folkeparti, Retsforbundet og Kommunisterne har næsten altid stemt paa Kandidater, som var opstillet i Aarhus, og derved bidraget til deres Valg.

Det er ikke Hensigten her at nævne alle dem, som Vælgerne i Skjoldelevkredsen har haft Lejlighed til at kunne stemme paa siden 1924. Det drejer sig om ca. 60 forskellige Kandidater. Derimod skal der sluttes med en Oversigt over, hvorledes Vælgerne i Skjoldelevkredsen har stemt paa de forskellige Partier i Tiden 1924—47, idet dog enkelte Smaapartier udelades. Denne Oversigt ser saaledes ud:

	Socialdemokrat	Radikale Venstre	Konservat Folkeparti	Venstre	Reisforbundet	Fri Folkeparti, Bondepartiet	Kommunister
11. April 1924.....	3853	491	916	3648	333	—	27
2. Decbr. 1926.....	3921	519	1069	3680	324	—	14
24. April 1929.....	4482	580	869	3751	328	—	13
16. Novbr. 1932.....	4765	378	1203	3914	484	—	43
22. Novbr. 1935.....	5345	452	1480	2884	506	580	105
3. April 1939.....	5254	435	1731	3085	280	492	208
23. Marts 1943.....	6467	554	2348	3565	288	321	—
30. Oktbr. 1945.....	5456	531	2150	4455	443	—	1117
28. Oktbr. 1947.....	5997	406	1703	5031	850	—	554

Hads Herred i Sang og Vers.

Af Thorvald Madsen.

DER ER SKØNT i Hads Herred — frodigt og rigt som faa Steder i det danske Land — endog paa sine Steder saa skønt, at det maa søge sin Lige i Danmark. Enge, Skove, Bakker, gyldne Agre, Havet og Fjorden giver Herredet et pragtfuldt Farvebaand af blaat, grønt og gult, stærkest lyser det gule Skær som Flammer fra de store, brede, kraftige Kornagre og fra Gyvelen ved Hou. Det er ikke underligt, at dette lille Stykke af Danmarks Land er blevet saa smukt besunget baade af kendte og ukendte Digtere.

Afdøde Provst J. C. Christensen skrev saaledes om sit Herred:

»Jeg ved et Land, som uden Fjeld
er skønt med Bakker bløde,
med Engedrag ved Bakkevæld
og rige Vanges Grøde;
med Sus og Sang i Bøgelund
og Klokkeklang ved Aftenstund,
naar Sol gaar ned i Danmark —«.

Valgmændspræsten, Pastor Jakob Lykke i Odder, hvis fine poetiske Sans saa ofte har skildret baade Naturen og Menneskelivet, skriver saaledes om Hads Herred:

»Et blaanende Hav og en blinkende Fjord
og Skove og Bakker og Enge,
det gyldneste Korn paa den frodigste Jord
og Kvæg i det grønneste Vænge,
med Gaarde i Klynger og Huse paa Rad
— sliq er den at skue vor Egn og vor Stad.

Den dufter af Minder, den smilende Egn,
som Hads Herred-Navnet har faaet.
Og selv, naar vi saa den i silende Regn,
var ikke dens Ynde forgaet.
Gid Fortid og Nutid tilsammen maa bo
og bygge i Fællig til Fremtidens Bro«.

I et Digt »Til Hads Herred« skriver den begavede Bonde Michael Gjørdertsen fra Alrø:

»Af Fjordbølger kysset, besunget af Hav,
med Oldtidens Minder i Høje og Grav,
med Bakker saa bløde som Moderens Bryst
og sladrende Bække, der haster mod Kyst. —

Med skovkranste Dale fra Næs og til Nor
og Perlesmaragden i smilende Fjord,
med sagnspundne Borge, hvor Minderne bo,
hvor Fortidens Hovslag gav Genlyd mod Bro.

Du gyldnes ved Gry af den stigende Sol,
det dufter ved Vaar af den vilde Viol,
og Muldjorden emmer, og Lærkerne slaar,
mens Bonden sit Korn over Markerne saar.

Er Ageren modnet og gulnet din Skov,
om Stormenes Sus øver Voldsfærd og Rov,
der lyder fra Himlen i Trækfugles Kor
en Hymne til Hads Herreds frodige Jord.

Spredt ud over Landet er Hjemmene lagt,
smukt Haverne pranger i høstgylden Pragt,
og Folket gaar djærvt tit sin daglige Dont,
er frodigt som Muldjorden kraftigt og sundt.

Gud signe dig Land med de tusinde Hjem
og give dig Fremtid som Minder i Gem.
Min herlige Hjemstavn, engang ved dit Bryst
giv du mig at hvile mit Støv ved din Kyst!

I al den Skønhed og Pragt har der levet Mennesker, hvis Navne er blevet kendt i dansk Litteratur og Historie. Det kunde vel være paa sin Plads her først at nævne en ægte dansk Adelsmand. Jeg tænker her paa Statsministeren Hs. Excellence Joachim Otto Schack-Rathlou og hans Hustru Øllegaard Juul paa Rathlousdal. De havde den haarde Skæbne, at alle deres Børn døde. Kun den ældste, Dorthe Sophie naaede at blive gift (med en Baron Haxthausen), men et Aars Tid efter døde hun i 1773. For hende havde Forældrene lagt alt til Rette paa det skønne Rathlousdal, for hende var Haven blevet anlagt paa det smukkeste af fremmede Havemestre med skyggefulde Træer og et Flor af Blomster.

Efter endt politisk Arbejde i 1788 sad de to gamle ensomt tilbage paa Rathlousdal. Arbejde, Ansvar og Ære havde de haft nok af, men Livets bedste Lykke var blevet dem beskaaret. Sagtmodig sad han i sin Stue paa Rathlousdal og skrev:

Hvorfor hige efter store Embeder?
Lykkelig hver, som ej tænker paa sig selv.
Den, der ikke har Tid til at leve ret,
har ej Tid at dø paa rette Maade.

Han var en from Mand, den gamle Statsminister. Han havde gjort sine Erfaringer om Livet gennem et langt Livs mange Oplevelser.

Den 3. Juni 1832 var der stor Fyrstefest paa Rathlousdal. Kammerherre og Major Niels Rosenkrantz v. Holstein Rathlou havde indbudt Prins Ferdinand med Gemalinde Prinsesse Caroline, der da opholdt sig i Aarhus i Anledning af en Tropperevy. Grunden til Festen var den, at Prinsen og Prinsessen havde givet Tilladelse til, at to Festpladser i Rathlousdals Have maatte faa deres Navne, altsaa Ferdinandpladsen og Karolinehøjen. Nu skulde de indvies ved en Promenade efter Taflet og et derpaa følgende Bal, som Prinseparret havde lovet at deltage i.

Til denne straalende Fyrstefest skrev en O. P. Wegener*) et Digt, der er offentliggjort i »Aarhus Stiftstidende« den 7. Juni 1832. Første Del af

*) W. var ifl. Erslevs Forfatterleksikon Skolelærer i Ørritslev i Voer Herred, død 10. Juli 1838 i sit 41. Aar, og gift 1838 med Hylleborg Engerslew.

Digtet er en svulstig Svada til Fyrsteparret, men sidste Del er en smuk Hyldest til Rathlousdal og dens Ejer:

»Naar Glædens Stemme lyder paa den skønne Vaarens Dag,
Rathlou, Ædling, højt Du mindes, kærlig Du vor Tak modtag. —
Held hver Ædling, som udbreder Virksomhed og Gavnelyst,
han er Livets Blomster skønne, herlig er den gyldne Høst.
Ej sin Fryd han nyder ene, han vil andre glæde med;
Thi saa ømt han er besjælet af den hulde Kærlighed.
O, Naturens skønne Tempel! mere skøn end gyldne Sale,
Tid! vi i din Hvælving mødes paa det skønne Rathlousdal.
Her er Kunst, Natur forenet med en kraftfuld, virksom Haand,
O, nyd da de bedste Glæder paa Din Borg i mange Aar;
Sund og stærk vi her Dig skue ofte i den skønne Vaar.
Hæderskrandsen skal Du finde, herlig vorde skal Din Høst!
Højere Du staar som Ædling ved Din Daad, Din Gavnelyst«.

Den la Cour'ske Slægt er stærkt knyttet til Hads Herred, og i særlig Grad til Odder. Til Aakjær kom Slægtens første, Pierre la Cour som Lærer i Fransk for Henrik v. Lassons Barn, Wenzel. Her opholdt han sig i fire Aar, men rejste saa til Ørslevkloster i Fjends Herred, hvor han som Forpagter af »Strandet« døde. Af hans Børn blev Datteren Elisabeth Cathrine gift 1786 med Præsten Anders Kragballe i Odder. Hans yngste Søn, Jørgen la Cour, blev 1789 kaldet til Sogndegn i Odder af Herskabet paa Rodstenseje. — I Huset hos Kragballes boede en elskelig gammel Dame Apollone Worm, f. la Cour og Søster til de to nævnte la Courer.

Jørgen la Cour blev Student 1787, men da han ikke havde Raad til at fuldende sin teologiske Embedseksamen, var det han søgte Sogndegneembedet i Odder, maaske ved hans Svogers, Præsten Kragballes, Mellekomst. I 1791 saa han sig i Stand til at lønne en Vikar i sit Embede, rejste saa til København for at absolvere sin teologiske Allestats, som han fuldendte 1793, hvorefter han atter rejste hjem og overtog sit Embede. Han var meget musikalsk, var Informator i Musik hos Grevinden paa Rodstenseje, var en elsket Gæst i Egnens Herregaarde og Præstegaarde. 1795 blev han forlovet med den yndige, livsglade Charlotte Guldberg, der da var i Huset hos Præsten Jens Hartmann i Randlev. Mens hun stod i Begreb med at forlade Randlev Præstegaard, sendte Jørgen la Cour hende et »Strikketøj«, som han efter hendes Opfordring havde ladet lave hos en kunstfærdig Drejer i Odder. Han sendte hende det med et varmt »Lev vel«, og føjede til: »Jeg er ey Poet, og heller ey vil jeg tilkæmpe mig Navn deraf, dog kunde De maaske uden Ærgrelse modtage denne lille Sang og nu og da nynne den ved »Strikketøjet«, da den kun er bestemt for Dem«.

Denne Slægtens »Bindevis«, som den er blevet kaldt, har nu i al sin Jævnhed gennem 165 Aar gaaet fra Mund til Mund i Slægten. En lille fordringsløs Melodi til Visen — velsagtens Jørgen la Cours egen — er bevaret og synges den Dag i Dag. Visen lyder saaledes:

»Mit Arbejd gaar saa let og rask,
den maalte Traad svandt ind,
og Pinden glider let i Mask,
jeg er saa glad i Sind.
Og kostbar Sundhed er hos mig,
hvor er jeg lykkelig.

Jeg Elskovs Glæder kender ey
og ey dens bitre Nag,
men, naar jeg vandrer Dydens Vej,
Alfader ved en Dag,
han lade vil en Dag til mig —,
hvor bli'r jeg lykkelig.

Med ham jeg trolig vandre vil,
hvor Gud os kalder hen,
og i hans Ve og i hans Vel
jeg bli'r hans bedste Ven;
og tro igen han elsker mig
thi er jeg lykkelig. —

Ved stille Dyd og virksom Daad
vi Fryd os skabe vil,
og for at standse Armod's Graad
vi hjælper begge til.
Gud Fader signer ham og mig,
saa bli'r jeg lykkelig.

Som Student drømte han, at han som Præst i Odder gik sammen med Bine, Provst Bregendahls Datter, som sin Hustru i Præstegaardens Lund under de nysudsprungne Bøge. Denne Drøm blev baade for ham og hende som et Tilsagn om, at de engang skulde faa deres kæreste Ønske opfyldt at komme til at bo i den Gerning, som baade Far og Søn helst vilde leve i og for. De saa som ældre Ægtefæller med Tak og Glæde Drømmen blive til Virkelighed, men det var desværre kun saa kort, de nød Glæden sammen, da Christian la Cour kun levede i 4 Aar som Præst i Odder.

Paa Odder gamle Kirkegaard bag ved Kunstmaleren Janus la Cours Grav ligger Præsten Chr. la Cour og hans Hustru begravet, og ikke langt derfra hans Kapellan A. Kierkebye, hvis Forkyndelse sammen med la Cours fik saa stor Betydning i Odder og Omegn.

Af Præster i Hads Herred, der ogsaa havde en poetisk Aare, maa nævnes Søren Møller i Ørting, der her virkede som Præst fra 1792 til 1820.

Han levede altsaa paa samme Tid som de to store »Blichere« i Randlev; men han var af de mindre poetiske Aander. Nogle enkelte af hans Digte er bevaret og ligger i Det kongelige Bibliotek. Et trykt Eksempel af en Fødselsdagsvis til den gamle 80-aarige Naadigfrue, Oberstinde Weinigell paa Rodstenseje, findes paa Odder Museum. Den 13. September 1819 fyldte den gamle Oberstinde 80 Aar. Formodentlig har der da været stort Gilde paa Rodstenseje, maaske har Egnens Adel og Gejstlighed været indbudt, men derom ved vi intet, kun at Hr. Søren fra Ørting har skrevet et Fødselsdagsdigt, ikke særlig poetisk, men alligevel indeholdende mange smukke Tanker og holdt i en munter Tone. Da Digtet har 20 Vers, kan det umuligt i en Artikel tages med i sin Helhed, her blot nogle Vers om den gamle Fødselar. Melodien er hentet fra en af Tidens Klubviser: »Langt mer end Guld er Druen værd«. Som Overskrift kunde man bruge en Linie fra Digtet: »Et Par Takter paa vor simple, landlige Havrestraa«.

»Fru Weinigell og Nabo-Præst
Forskjællig sig anstrænge,
Han med Cantat til hendes Fæst,
Hun med at leve længe.
O, dobbelt frisk min Muse bliv,
Endnu, endnu har Fruen Liv.

Og mens vi har en Smule Vid,
Vi til hver Højtid møde
Ej just at spise lækker Bid
Og drikke Viin den søde,
Men prøve et Par Takter paa
Vor simple landlig Havrestraa.

Endnu i Dag et fæstligt Quad
Os undes at fremføre,
Alfader om det Liv vi bad,
Mildt vilde os bønføre,
Og glad fra Fødselsdag i Fjor
Vi ser endnu vor gjæstfri Mo'r.

Held følge hver hendes Fjed,
Kun faa den Lykke kiender:
Den høje Alders Salighed
Endnu Livslampen brænder,
Som brave Voss med bliid Sophie
Vil gyde Olie udie.

Den ufordærvede Natur
Ei lettelig nedbrydes,
Den virker mer end Lægens Cuur,
Hvor fint end samme krydres.
Vellystning aad og drak sig død,
Før Livets halve Maal han nød.

En Nidding dør blandt Penge-Skriin,
Han nærder ei at røre,
Han aldrig smagte Glædens Viin,
Gad Strengleeg ei høre,
Hvad nytter ham hans Klumper Guld,
naar han af Støv faar Munden fuld?

En anden tæres hen af Gram
og Børnesorgers Klage;
Det Saar indvortes han fornåm
Forlænger ei hans Dage,
Blandt Støvet's Børn er mange Meen
Hvor ingen er, man gjør sig een.

I, ved den aabne Dør,
Til vore Toner lytter,
Vi kiender Eders Stemning før,
med følede Gemytter
I Partitur alternativ,
Syng, bed med os for Fruens Liv.

Hurra, Hurra, Fru Weinigell,
Enhver som Dyden hylder,
For hendes og for Gaardens Vel
Sit Glas til Randen fylder.
Af Aar endnu en Snes hun faar,
En Laps, som det fortryder paa.

I sin Ungdomstid, da St. St. Blicher opholdt sig hjemme i Randlev Præstegaard, og senere, da han fra 1811—1819 var Præstegaardens Forpagter, fik han mange Venner baade blandt høje og lave. Randlev-Tiden var i det hele taget den lykkeligste Tid i Blichers Liv, og da han som ældre sad tungsindig som Præst i Spentrup Præstegaard, gik hans Tanker ofte tilbage til de lyse Ungdomsdage i Randlev, da hans selskabelige Talent ret udfoldede sig i de mange Hjem. Foruden det la Cour'ske Hjem i Odder kom han ofte paa Rodstenseje. Med Kammerjunkeren v. Voss gik han paa Jagt, og for Kammerjunkeren Sophie Amalie læste han sine Digte, og utvivlsomt har hun, som det antydes i Blichers Afskedsdigt til hende, opmuntret ham til at fortsætte ad Digtningens Vej.

Skægs Mølle var ogsaa et Sted, hvor Blicher sammen med Lotte og Jørgen la Cour tit kom. Ogsaa der havde han fundet sig en Ven, Hans Christian Møller, og deres Venskab varede Livet ud. Hjemmet i Skægs Mølle hos Herredsskriver Hans Møller og hans Hustru Cecilie, f. Jordhøj, var ret et levende Sted for livsglade Mennesker som la Cours og Blicher, og det samme kan siges om Præstehjemmene i Gylling og Saxild, hos Præstefolkene Ingerslev.

Mens St. St. Blicher var Præst i Spentrup modtog han i Februar Maaned 1838 Budskabet om Sophie Amalie v. Voss's Død. Kammerjunkeren var død i 1835, og da hun var meget svag og helt blind, solgte hun Rodstenseje til Holsteneren Hagemann, hvorefter hun som en forgræmmet og forglemt Kvinde flyttede til Aarhus. Her døde hun, og Døden kom som en Befrielse for hende. Kun hendes Tyende var hos hende i Dødsstunden. Men Blicher havde ikke glemt hende. Hendes Død greb ham dybt. Han kendte jo hendes Skæbne, og i sit Hjerte takkede han hende, fordi ogsaa hun havde været med til at strø Solskin paa hans Vej. Det smukkeste Minde, Sophie Amalie fik, gav Blicher hende i det dejlige Digt, der har til Overskrift »Sophie Amalie«:

Der var en Tid, da du i Skønheds Fylde
den fagreste blandt tusind Kvinder stod,
Du hørte Dig i Suk og Sange hylde;
Du saa Tilbederskaren ved Din Fod.

Der var en Tid — hvor fager den dog gik!
En ganske anden Tid kom i Steden —
Din Gang var Dans, Din Tale var Musik,
Dig som en Glorie omstraalet Glæden.

Saa stod Du dengang i din Skønheds Vaar —
men da jeg saa Dig længe efter siden,
da var af Kummer bleget Haar og Kind,
Du bøjet var af Verden og af Tiden.

Du visned langsomt hen — det sidste Blad
af forhen frodig, nu fortørret Stamme,
saa ensom Du i Blindhedsnatten sad,
den sidste Gnist af forhen mægtig Flamme.

Ej Barn, ej Frænde ved den sidste Strid
Din Smerte mildned med en Ømhedstaare,
Du var alene i Din Afskedstid;
kun fremmede maaske har fulgt Din Baare.

Men om end ingen anden mindes Dig,
saa skal jeg dog ikke Dig i Døden glemme;
Dit Bord, Dit Bæger tit har kvæget mig,
mildt hørte Du min første Digterstemme.

Vel er og jeg en fremmed, stakkels Viv!
Dog maa jeg med min Strengeleg Dig følge,
Om end i Vinterblæst som visne Siv
mit Afskedssuk skal over Graven bølge.

Det var den fattige, ensomme Digters dybe Beundring, Taknemmelighed og Medfølelse for hans højbaarne Velynderinde fra de svundne Dage.

Faa Maaneder efter, at Blicher havde skrevet sin Afskedssang til Sophie Amalie v. Voss, erfarede han gennem Bladene sin Vens, Hans Christian Møllers Død (1838). Ogsaa om ham skrev han en Afskedssang, hvori han mindes deres Ungdomsdage i Hads Herred:

Farvel Hans Christian, ogsaa Du gaar bort!
Du, som de andre, lader mig tilbage!
Nu tykkes mig først vort Liv er kort,
det hele kun en liden Slump af Dage.

Det er ej længe siden, tykkes mig,
vi vare begge raske Ungersvende:
Hver Ungdomsglæde søgte mig som Dig,
vi tænkte begge lidt paa Livets Ende.

Mig tykkes hartad, som det var i Gaar,
vi svang Hadsherredspigerne i Dansen;
med friske Roser i de lyse Haar
og kælne Øjne under Blomsterkransen.

— — — — —
Farvel Hans Christian! Vaaren brat forsvandt
og Livets Sommer maatte snart henrinde;
de Glædeskranse, vi som Knøse bandt,
dem saa vi vore Børn paany ombinde.

Farvel, Hans Christian! Fra Din Grav igen
jeg atter ud i Livets Tummel iler.
Sov vel! Jeg kommer efter dig, min Ven!
naar Dødens Engel ogsaa mig tilsmiler.

Til St. St. Blichers mange Præstevener hørte ogsaa Pastor Brøchner i Søvind-Gangsted. Han boede ganske vist i Voer Herred, lige paa Grænsen til Hads Herred. Denne Præst havde meget sin Gang paa Skægs Mølle ved Rathlousdal, hvor den rige Møller og Herredsskriver Hans Møller boede. Med sin 2. Hustru Cecil Jordhøj, en Datter af Sognepræsten Laurids Jordhøj fra Søvind og Gangsted, havde Hans Møller en Datter, Anne Sophie, som Brøchner gik paa Frierfodder til. Ogsaa Blicher kom meget ofte sammen med Jørgen la Cours til Skægs Mølle, hvor der var et Liv af levende vaagen Ungdom, som maatte tiltale enhver, der var knyttet til dette Hjem med Venskabsbaand. Her lærte Blicher Hans Brøchner at kende, og det, der knyttede disse to Mænd sammen, var deres dybe Kærlighed til Naturen og Litteraturen. Tit red Blicher Vejen til Elbæk Præstegaard, der ligger midt imellem Søvind og Gangsted, og det var en Fryd for ham at vandre i Præstegaardens smukke Have, der var fyldt af fremmede, prægtige Planter og Blomster. Der findes en storfrugtet Valnød samt en Pterocaria caucasia. Den nuværende Præst i Elbæk, Pastor Enevoldsen, mener, at Hans Brøchner har plantet disse Træer. Et Sagn siger, at Valnødden skal være plantet samtidig med, at Præster i Hundslund og Gylling der plantede lignende Træer som en Slags Venskabsstræer.

Men foruden sin smukke Have ejede Pastor Brøchner en stor Bogsamling, der var ualmindelig i hine Tider selv hos Præsterne, og jeg tænker mig, det var særlig denne Bogsamling, der drog Blicher. Selv ejede han ikke ret mange Bøger, men han havde rig Adgang til sine Præsteveneres Biblioteker. Naar Blicher kom vandrende eller ridende til Elbæk, saa blev det til mange og lange Samtaler om dansk og udenlandsk Litteratur, for der var faa, som var saa velbevandret i Litteratur som Pastor Brøchner.

Da Hans Brøchner døde 1839, var Blicher Præst i Spentrup. Dødsfaldet

kom til ham gennem Randersbladene. Han skrev et meget smukt Digt om sin afdøde Ven:

Hvor der er vakkert i den Præstegaard,
 hvor smuk er Haven med sit Blomsterflor,
 man næppe selv ved, hvor man helst vil være.
 Derude Du Naturens Skønhed ser,
 derinde dog forlystes du end mer;
 thi ogsaa her, da har den Præstemand
 et Flor, han driver med sin egen Hand;
 og den er ægte, stor og udsøgt, kære,
 hvad skønt der blomstrer mellem Pol og Pol,
 det finder du paa Præstens Bogreol.

Han plukked' den i eget Fædreland,
 han hentet' dem fra fremmed Strand,
 dertil han brugte sine frie Timer.
 Ihvorsomhelst der Een ham til sig drog,
 han for sin Samling en Aflægger tog:
 den vokser jo i Büffons Fædrejord,
 og denne paa Linnæi Fjælde gror,
 og den ved Rhinen, den ved Tibers Strimer,
 og her er een fra Hellas fjerne Kyst,
 og alle smukke, det er dog en Lyst.

Følg med mig Landsmand, kom! Ak det er sandt:
 han er ej hjemme — paa en anden Kant
 ham Evighedens Blomster nu forlyste.
 Ak nej, han kommer aldrig mer igen,
 han er til Edens Have plantet hen.
 Han har en Viv — en Søn tilbage her:
 du havde Manden, du din Fader kær.
 O, ville I Jer ved hans Bortgang trøste:
 lad hans Herbarium ej splittes ad,
 det gjorde ham saa tidt i Livet glad.

De ere Søskende, de Blomster smaa,
 de maa ej skilles. Hvis de skulde gaa
 i Verden ud, da lad dem altid sammen!
 I, kære Børn — ej sammen blive maa:
 een her, en anden der — det er nu saa.
 Hvad Fader ellers til Jer samlet har,
 deraf enhver sin egen Andel ta'r. —
 Men lad den samlet — Skatten der paa Rammen,
 hans Pantheon — det lille her han fik,
 det større hist han nu i Møde gik.

Ja, hvor er der skønt i Hads Herred, og hvor har der boet mange aandsbaarne Skikkelser i dette Herred, mange flere end jeg her kan nævne. — Endnu til Slut skal nævnes Astronomen Torvald Køhl, Valgmenighedspræsterne Vilh. Malling og Jakob Lykke.

1886 oprettedes Odder Valgmenighed, og Vilh. Malling blev dens første Præst. Om hans præstelige Gerning er der skrevet saa meget, saa der er ingen Grund til at komme ind paa den. Kun skal der siges, at han blev til Velsignelse for mange Mennesker. Artiklen her hedder da ogsaa Hads Herred i Poesien, og her har Vilh. Malling skrevet meget smukt baade i kristelig og folkelig Henseende.

Da Odder Højskole i 1889 blev oprettet af Forstander Dolleris, skrev Vilh. Malling en smuk Sang til Skolens Indvielse:

Som Morgenen dæmrrer i Synskredsens Rand,
 saa dæmrrer hver Fremtidens Tanke,
 og Slægternes Forposter aner et Gran
 derude bag Taagernes Banke.
 De føler, det kommer og varslende spaar
 om, hvad der først kommer om hundrede Aar.

Saa fødtes os Manden en Efteraarsdag,
der nægted Tanken at tyde:
»En Ungdommens Skole for Folkenes Sag
med Tale, saa Hjerter sig fryde;
for Vidskab og Digtning slaa Portene op,
og Folket vil møde i tætsluttet Trop«.

Saa rejste sig Skolen, i Stormen den stod,
et Vidne for kommende Slægter,
at har vi blot Tro, er vor Sag ikkun god,
langt mer end vi aner, vi magter.
Et Folk, som har Livskræfter, knuser man ej,
trods Hindring paa Hindring det bryder sig Vej.

Og han, som har Slægten paa Arbejde sendt
i Skole, paa Mark som i Kirke,
og bød den selv skrive sit Adelspatent
i daadrigt og ærefuldt Virke,
han signe den Gerning, der kom under Tag,
han lyse den fremad fra Dag til Dag!

Foruden Vilh. Malling fra den nyere Tid skal ogsaa nævnes en anden Digter her fra Odder, og han var endda af ikke ringe Format. Jeg tænker her paa Astronomen Torvald Køhl. Ogsaa han har skrevet folkelige og nationale Sange. Torv. Køhl elskede sit Hjem paa Aabygade. Her levede han sit stille virksomme Liv med at studere Stjernerne og deres gaadefulde Gang paa Himlen. Det praktiske vedrørende Hus og Have overlod han gerne til sin Hustru, »Vi kommer altid godt ud af at fordele Arbejdet«, plejede han at sige, »min Hustru passer det jordiske, og jeg det himmelske«. Men selv om Torv. Køhls Tanker kredse om det himmelske, det fjerne i Universet, hvor han beundrede den Almagtshaand, som har kastet Kloderne ud i Rummet, glædede han sig ogsaa over alt, hvad der var kønt, ædelt og godt her paa Jorden. Han elskede Naturen, sin Gerning og sit Hjem, hvilket han saa smukt udtrykte i et lille Digt, som han skrev den 11. Juli 1916. Det har til Overskrift »Carina«:

Du lille Plet,
hvor her jeg bor,
udbreder let
sit Blomsterflor.
Forstaar du ret
mit Hjertens Ord:
du er min Plet
paa denne Jord.

Naar saa engang
min Time slaar,
ved Aftensang
til Ro jeg gaar.
For Dagen lang,
for blide Kaar
min Takkesang
Vorherre faar.

Til Torv. Køhl's 75-aarige Fødselsdag 7. Oktober 1927 skrev Valgmenighedspræst Jakob Lykke her i Odder følgende meget smukke Vers:

I Natten den dybe og stille
ene med Stjernernes Hær —
da bliver et Menneske lille,
da rykker det store nær.

Mod Himlen søgte hans Øje.
Men Øjet tog Sjælen med.
Og Øjet fik Glans fra det høje,
og Sjælen fyldtes med Fred.

Da Torv. Køhl døde d. 19. Marts 1931 i sit 79. Aar voldte det Sorg i vide Kredse. Astronomisk Selskab og hans Venner rejste paa hans Grav udenfor Døren til Odder Kirke den meget smukke Granitsten, hvori er indhugget i Relief en Kikkert, en Stjerne og en Maanesejl, og nedenunder de skønne Linier af Pastor Lykkes Digt til hans 75 Aars Fødselsdag. Noget mere sandt og rigtigt kunde der næppe siges om Torv. Køhl end disse fire Linier.

Museet i Them.

Af S. P. Petersen, Gjessø.

THEM MUSEUMS HISTORIE begynder med, at Gaardejer Jens Olsen i Them Glarbo ejede et godt, gammelt Hus, som han gav til Indretning af en historisk Samling i Them Sogn. Ingeniør Alex. Foss lod dette Hus nedtage og flytte til Them By, hvor det blev genopført paa Gadejorden mellem Præstegaardshaven og Byens Dam, som en Gave fra Alex. Foss til Indretning af et Museum. — Der blev i 1928 oprettet en Forening i Them, der fik Navnet »Historisk Samfund for Them og omliggende Egne«, hvis Love melder, at dens Formaal er: At fremme og bestyre en Institution kaldet »Them Fortidssamling«, hvis Virke bestaar i Indsamling af: a) Egentlige Oldsager fra Sten-, Bronze- og Jernalder, b) Brugsgenstande og Møbler til Belysning af Kulturhistorien, især paa Landet, derunder ogsaa gamle Bøger, c) Aktstykker til Sognets og Omegnens Historie saasom Skøder, Kort, Udskrifter af Ting- og Kirkebøger, Dokumenter af enhver Art, der kan tjene samme Formaal, d) Andre historisk oplysende Genstande, der ikke falder ind under foranævnte Inddelinger.

Den gamle Museumsbygning i Them.

Mellem Museumshuset og Dammen er i 1934 rejst et Genforeningsminde: 2 store Sten, hvoraf den ene har Indskriften: Sergeant Johannes Johansen Riis, født den 5. September 1886. Faldt ved Verdun 9. Oktober 1918, og Sømand Jens Reinard Pedersen, født 16. April 1893 og druknede ved »Lars Kruse«s Torpedering 2. Februar 1917. — Den anden Sten har Indskriften: Guds Fred med vore døde i Danmarks Rosengaard — Sønderjylland 1920.

Indenfor en Indhegning af store Sten Øst for Museumshuset er anbragt en Kreds af 7 Sten: Et Bystævne. Heri er indhugget Navnene paa Them Bys Mænd i 1599, nemlig: Hr. Thomas Lauridsen (Sognepræsten) — Thamis Lif-

lender — Offue Andersen — Niels Obsen — Laurids Tamesen — Jens Andersen og Søren Suensen (Husmand). Alle opførte efter Silkeborg Lens Jordbog af 1599. — Paa samme Plads og i Stenindhegningen er anbragt en halv Snes gamle tilhugne Kirkesten.

Paa den indhegnede Plads ved Museumshusets Vestende er rejst en Mindesten for Ingeniør Alex. Foss. Denne Sten har siddet i Them Kirkes Grund og kom frem, da der ved Kirkemuren blev udgravet et Rum til Kirkens Varmeapparat. — Ved Huset paa samme Plads er opstillet nogle Stenalder-Slibesten, nogle Kværnsten og lign.

Begyndelsen til Museets Oldsagssamling tilvejebragtes af en Stenalder-samling fra Gaardejer Jens Olesen, Glarbo, en lignende fra Gjessø Skole, og især en Samling i et Skab fra Jens Peder Jensen i Them, hvormed fulgte nogle Stykker gammelt Husgeraad og Vaaben. Efterhaanden tilførtes et stort Antal Flintredskaber fundne i Sognet, hvori en Del smukke Ting fra alle Tider i Stenalderen, altsammen opstillet i en stor Montre og i et Vægskab. Hertil er kommen en Del Smaasamlinger fra flere Steder i Sognet. Af Lerkar findes nogle fra Stenalderen, en Del fra Bronzealderen, men især Lerkar fra den første Del af vor Tidsregning, den saakaldte »romersk Jernalder«. Heraf skal nævnes 5 Skaale og Krukker fra Kopsgravhøj paa Lovdal Mark. Fra en Grav paa Kaldals Mark ved Them 9 Lerkar med Tegning af Graven. Fra en Grav i Them By 4 store Lerkar og fra en Grav paa Salten Mark 9 meget smukke Lerkar. Iøvrigt har Museet modtaget en Mængde af større og mindre Dele af Oldtids-Lerkar fra flere Steder i Sognet, særlig Nordvest for Salten.

For 100 Aar siden var der næppe nogen Gaard eller Husmandssted i Them Sogn, hvor der ikke tilvirkedes Træsko, og det var derfor en af Museets vigtigste Opgaver at samle Redskaber, der har været brugt dertil, først og fremmest Træskoens Forarbejdning fra den begyndte paa en Trækloids til den stod færdiglavet som fin og smuk helorret Træsko, Værktøjet med Hulingsstol og Tællehest. Den særlige Form af Økser. Samlinger af Navre og Baandknive, de morsomme Slibetøj til Navre og ialt de Redskaber, som Træskomændene brugte.

Samlinger af Redskabstøj til Brug baade ude og inde er efterhaanden bleven ret omfattende. Som Minde om Dyrkning og Forarbejdning af Hør findes gamle Hørbrydere, Skagefod med Skagehaand, Hørhegler, Redskaber til Afrivning af Hørfør. Til Hustækning findes Tagskovlen og Tagnaalen. Til Arbejdet i Lade og Stald: Plejlen, Trægrebe og Træskovle. Hakkelsekiste med Skærekniv. Til Husflids- og Haandværksbrug findes Økser, Høvle, Vimmebor, Baand- og Hulknive. — En Væv og en Spelterok, Hosebaandsvæve, Keltringvæve, Spinderokke og Karter, Garnvinder, Alenmaal og Vindepinde. Som Redskaber fra Køkken, Bryggers m. m. findes Valke og Vaskebrædder, Samling af Manglebrædder og Tærskilder (Banketræ) i Almestil og anden gammel Form for Udskaering. Drejede Osteforme. Øltragter udskaarne af store Trækloids. Ølstobe med Klaplaag. Videre findes i den aabne Skorsten Sodstang med Skorstens Lænker og Maltkølle, Trefod og Stegerister, forskellige Gryder og Kedler. Desuden findes i Køkkenet Ildpustere, Brødskaarere, en Kartoffelstøder, hjemmelavede Rivejern, en Samling Vaffeljern, hvoraf en med Dyr og Planter, gamle Kaffekværne, Mortere — ogsaa en Træmorter —, en Krydderimaler med Niesten, Forskærertøj og Spisebestik. Sammen hermed findes en Samling af gamle Trævægte, Pibejern, Aareladningsredskaber baade til Mennesker og Dyr, Fyrtøjer, Strygejern med Bolte og uden saadanne. — Af Belysningsredskaber findes støbte Messinglysestager, Stager af brændt Ler og hjemmelavede Stager af Jerntraad, Jernrør og Træ, Plader med Haandtag

og Kroge til Brug ved Lysestøbning, Olielamper til Sivvæger, Smaaflasker som Petroleumslamper, Acetylenlamper, Staldlygter af Træ og med Glasruder.

Af Lertøj har Museet en Del større og mindre Jydepotter, baade Suppegryder og Lødgryde (Farvegryde). Af Rødler findes større og mindre Dunke, endog en med Jernbaand, Krukker og Potter, Laarkander (Barselpotter) med Ører og Laag, Æbleskivepander, Dørslag, Vaser og en Del Smaating af brændt Ler. Af Glas og Porcelæn skal nævnes Klukflasker og Them Kro's gamle Kaffekande.

I Museet er opstillet en Bilæggerovn, støbt 1766 i Fossum Værk i Norge, to gamle Kakkelovne, hvoraf den ene, der er fra Rudstrup, har opstaaende Knætud af Kobber.

Af Indbo kan nævnes et Egetræsbord med Krydsfod og en bred Egeplanke som Bordplade fra Asklev. Et Ege-Hjørneskab fra Christian den V's Tid. Et Egeskab fra 1777, oprindeligt fra Addit. To Hængeskabe, det ene af Eg og tohundredaarig fra Rudstrup. Tre Standkister, hvoraf den ene af Egetræ, og som fulgte med Huset fra Glarbo. Et særformet, delvis malet Egebord, to Kringstole (Armstole) af Bøgetræ og fra Hedegaard. En tohundredaarig Vugge, ogsaa fra Hedegaard. En stor Dragkiste fra Them. Martins Kunstværk: Landskab i Montre.

Af Vaaben har Museet en Samling af gamle, glatløbende Soldaterbøsser, omlavede til Jagtbrug, og et Par Rifler. Spyd og Sabel fra Slavekrigen i 1848. Et Sværd fra Virklund Ryttermose. En Hirschfænger med Skede og Bælte, nogle Bajonetter og en Dragonhjelms.

Fra en Sø i Vrads Sogn haves et Hjortegevir, der vejer 9 kg. Fra Moser i Them Sogn flere Uroksehorns, et Par Studeaag og en Dobbeltaare. I Samlingerne findes Koklokker og nogle gamle Stueure.

I Mellemstuen er ophængt indrammede Billeder af Them Sogns Præster og Lærere m. fl., en Række Gravskrifter og lign., og Billeder af Træskomænd under deres Arbejde. I den ydre Stue er ophængt Rækker af Fotografier fra Nationalmuseets Undersøgelser i Hjortsballe Heder og fra Salten.

En Samling af Portrætter og Billeder af Folk i Them Sogn er paabegyndt, og der er indsamlet en Del Dokumenter. Her er ogsaa modtaget en Del gamle Bøger, især Andagtsbøger, og deriblandt kan nævnes flere Eksemplarer af Biskop Jesper Brochmands Huspostil.

En Mønt- og Medaljesamling er fremkommen særlig som Gave fra Alex. Foss, nemlig en Samling Sølvmonter, der har været nedgravet og funden i Nærheden af Salten Langsø. En Del Mønter fra Christian den IV's Tid til op imod Nutiden er givet af Visti M. Hansen, Asklev, og desuden findes en Del baade fra Ind- og Udland.

Til Slutning skal der mindes om, at det var Pastor N. Nielsen i Them, der øvede en energisk Virksomhed for Museet under dets Oprettelse og ved Indsamlingerne dertil, hvorfor han bør staa i taknemligt Minde.

Grundforbedringsarbejder i tidligere Tid i den nordlige Del af Aarhus og Skanderborg Amter.

Af Poul R. Poulsen.

Merglingen.

Ser man i vore Dage ud over de danske Marker, der nu bærer rige og frodige Afgrøder, og saa samtidig lader Tankerne glide knap ca. 150 Aar tilbage, da er Fremgangen i Kulturen og Markafgrødernes Mængde iøjnefaldende. Dengang henlaa store Dele af Markerne i raa og uopdyrket Tilstand, ofte bevokset med Buske, Lyng og vilde Græsarter, medens Lavningerne opfyldtes med Vand, Tuer og Mosehuller. Først da man ved Mergling og Dræning havde lært at gøre sig Jorden underdanig, skete det store Opsving i den danske Jords Kultur, saa de raa og udyrkede Arealer blev forvandlet til de Marker, der i Dag bærer gyldne Afgrøder. Men som medvirkende til den højere Grad af Kultur, hvori Jorden nu er bragt, staar en Række af arbejdende Bønder og Daglejere; ved hver Fure de har vendt, hver Trærod, de har gravet op, og hver Sig de har udtørret, for ikke at tale om det slidsomme Arbejde med Merglingen, har de bidraget til Efterslægtens højere Levefod og Velvære. Dette Arbejde og dets Mænd fortjener at mindes af os og ikke mindst af Nutidens Bonde.

Selv om Kendskabet til Merglens frugtbargørende Virkninger ligger noget længere tilbage i Tiden, varede det egentlig forholdsvis længe, inden dennes Kulturegenskaber rigtig gik op for Landmændene i al Almindelighed. Man stod længe skeptisk overfor Forstaaelsen af Jordens Kalktrang. Ogsaa mange uheldige Eksperimenter virkede afskrækkende. Man betragtede Merglen som et Gødningsmiddel og troede, at en ofte gentagen Paaførelse af Mergel skulde forøge Afgrøderne, men man saa da, at gentagen Mergling udpinte Jorden, og at Afgrøderne blev ringere. Da man saa tilmed havde iagttaget, at den første Mergling havde givet gode Resultater, men at de efterfølgende ofte virkede skadeligt, fremkom det kendte Ord om, at »Mergel giver en rig Fader, men en fattig Søn«. Man havde ikke Forstaaelsen af, at der skulde gødes samtidig med, at man merglede. Da dette gik op for Landmanden, kom Ordet til at lyde: »Mergel og Gødning giver baade en rig Fader og en rig Søn«.

Der er nævnt, at den første Mergel fandtes 1746 ved Kvindvad i Sinding Sogn (Ringkjøbing Amt). Under Navn af Liim eller Jordmarv havde man dog paa flere Steder her i Jylland allerede flere Aartier før kendt den kalkholdige Jordart og dens frugtbringende Virkninger. Dens Anvendelse som Jordforbedringsmiddel var dog kun ringe. Først ved Indførelsen af Brakmarker i første Halvdel af det 19. Aarhundrede kom der rigtig Fart i Merglingen. Landbrugets Foregangsmænd havde da lært at forstaa Mergelens Nyttevirkning paa Jorden og som navnlig gav sig Udslag, naar den paaførtes Brak-

marken. Pionererne med Hensyn til rationel Mergling var i første Række Herremændene, Præsterne og nogle enkelte Foregangsmænd indenfor Bondestanden. — Endnu i 1842 kunde Schytte i sin Amtsbeskrivelse over Skanderborg Amt anføre, »at der var Landmænd, som medynksom saa ned paa dem, som bedækkede deres Marker med den fra Dybden fremhentedede, tilsyneladende døde og ufrugtbare Jordmarv, og i from Andagt bad Gud bevare dem for nogensinde at falde paa den ravgale Ide at øde deres Jorder paa denne Maade«. Det var dog sikkert kun et Faatal af Landmænd, der paa dette Tidspunkt saa saaledes paa Merglens Nyttевærdi. Merglingen var da allerede anerkendt som et vigtigt og nyttigt Middel i Agerbrugets Tjeneste. Det var dog ikke paa enhver Mark, at der fandtes Mergel, eller det kunde i mange Tilfælde ligge saa dybt nede, at det var for besværligt at bringe det op. Man undersøgte da Jorden ved med et Mergelbor at bore ned gennem Jordlagene. Kom man saa til mergellignende Jordlag, konstaterede man Mergelens eventuelle Tilstedeværelse ved at hælde Skedevand (Salpetersyre) paa. Var det Mergel, tilkendegaves dette ved en let Brusen af Jordklumpen.

Gerne anlagde man Mergelgraven ind i en Brink eller Bakke i Marken, saa at man havde let ved med Mergelvognen at køre ud af Graven. Hvor Terrænforholdene var saaledes, at denne Fremgangsmaade ikke kunde anvendes, gravede man sig ned paa flad Mark. Mergelen maatte da kastes op fra Lad til Lad, idet man afsatte en Bænk i en Mands Højde, efterhaanden som man kom i Dybden. Paa denne Bænk stod saa en Mand og tog den paa Ladet opkastede Mergel og med Skovl smed det op til det ovenfor afsatte Lad, hvor en Mand da atter tog Merglen og førte den videre op. Et træls og besværligt Arbejde. Der er falden adskillige Svæddraaber under et saadant Arbejde, særlig naar man i stærk Varme stod og sled og asede i Mergelgraven. Med vore Dages Arbejdstempo forestiller man sig næppe, hvordan vore Forfædre fra Solopgang og til Solnedgang arbejdede med at bringe den tunge Mergel fra de dybe Grave op til Jordens Overflade og derefter køre den ud og sprede den paa Marken. Selve Gravningen og Brydningen af Mergelen var et haardt Arbejde. Med særligt konstruerede Grebe brød man Mergelen løs, forinden den kunde tages med Skovle. Nogle Steder drog man ogsaa Mergelen op i Hejseværk, ligesom naar man graver Brønde.

Grev I. Chr. Frijs, Frijsenborg, var vistnok den første paa Hammelegnen, der tog fat paa Merglingen. I Maj 1815 aabnede han sin første Mergelgrav paa Søbygaard, hvorfra han i denne og den efterfølgende Sommer udkørte 10.000 Læs Mergel. Læssene var saa store, at 2 Læs deraf magelig svarer til 3 Bondelæs. Foretagendet var udenfor Hoveriet og udførtes af Greven med lejede Folk. Han anskaffede Mergelvoogne og Mergelkærrer. Han opkøbte halvgamle stærke Heste, antog faste Tjenestefolk, Karle og voksne Drengene til at køre Mergelvoagnene. Til at løshugge, grave og sprede Merglen paa Agrene havde han Daglejere paa Akkord. 5 Spand Heste var i stadig Gang. Marken, der hidtil kun havde givet 4 af 5 Fold, blev ved Merglingen sammen med Brak bragt op til at give et Udbytte paa 11 a 12 Fold.

Udkørselen fra denne første Mergelgrav paa Godset fik en brat Afslutning. Graven, der havde et Omfang af 60—70 Alen i Rundkreds, var 25 Alen dyb og havde i Siden ud imod Dalen en Ind- og Udkørsel. Natten efter d. 16. Juli 1816 skred Graven fuldstændig sammen. Nogle Beboere i Nærheden hørte saa stort et Bulder, at de troede, det var Verdens Undergang. Heldigt, at Uheldet skete om Natten, da der ingen Folk var i Graven.

I August 1816 udkørtes af en anden Grav 1.637 Læs Mergel, og i Foraaret 1817 aabnedes den tredie Grav, hvorfra der udkørtes 4.284 Læs.

Uagtet Omegnens Landmænd ved Grevens Eksperimenter let kunde overbevise sig om Mergelens Gavnlighed, virkede det dog ikke videre fremmende for Mergelsagens videre Udbredelse. Bønderne stillede sig afventende; kun nogle faa gjorde Forsøg i det smaa. 1825 kunde Bredsdorff i sin Amtsbeskrivelse dog berette om adskillige, der havde foretaget betydelige Merglingsarbejder, saaledes Forpagter Hollesen paa Faurskov. Ogsaa paa Christinedal, Wedelslund, Haraldslund og flere større Gaarde var man vidt fremskreden med Merglingen. Paa Christinedal havde man saaledes udkørt 36.000 Læs.

G. H. Kock, der i 1821 havde overtaget »Jernit«, som henlaa i uopdyrket Tilstand og her udførte et enestaaende Opdykningsarbejde, paaførte i Aarenes Løb Marken 26.765 Læs Lermergel, som opgravedes paa Gaardens Mark, og 2.180 Læs Kalkmergel, som hentedes ved Pøt Mølle.

Degnen Schøler i Hammel, der paa saa mange Omraader var en Foregangsmand indenfor Landbruget, var ogsaa blandt de første, der indsaa Mergelens Betydning for et forbedret Agerbrug. En Hedegaard ved Hammel, som han havde i Fæste, begyndte han allerede at mergle i Aaret 1816. Han gav 130 Læs Lermergel pr. Td. Land. Af Bønder, der paa et tidligt Tidspunkt havde begyndt at mergle, kan nævnes Niels Remmer i Skivholme Terp, K. Knudsen i Taastrup, og Jens Juel paa Stjør Mark. Først, da man kom ind i 1830—40'erne begyndte de fremmeligste iblandt Bønderne at tage fat paa Merglingen. Der var Søren Knudsen i Voldby; først benyttede han Kalkmergel, hvorefter han gav 16 Læs pr. Td. Land, og som hentedes langvejs fra. Senere anvendte han den hjemlige Lermergel, hvorefter han paaførte 300 Læs pr. Td. Land. Han havde en Hedelod paa 45 Tdr. Land, som han opdyrkede og merglede. Endvidere kan nævnes Søren Michelsen i Haar, Peder Johnsen i Fajstrup, Niels Hansen i Norring, Knud Holzen paa Farre Hede. I Vithen var Pastor Blicher den første, der merglede, men Byens Gaardmænd fulgte ham i de efterfølgende Aar omkring 1840.

Men det kan siges, at det dog først blev i Aarene 1855—75, at man paa Flertallet af de almindelige Bøndergaarde rigtig for Alvor tog fat paa Mergelarbejdet. Det er særlig fra den Tid, det store Antal af Mergelgrave omkring paa Markerne stammer.

Vandafledningen. Dræningen.

De første Foretagender for at fjerne og aflede det skadelige Vand fra Agrene bestod i, at man gravede større eller mindre aabne Grøfter med Afløb enten til Aar eller Bække eller til lavere liggende Teræn; senere fandt Gravning af Smaagrøfter imellem hver Ager Anvendelse. Det siger sig selv, at dette System med de mange Smaagrøfter var til stor Gene for Dyrkningen af Marken. Disse utallige Smaagrøfter hindrede al Bearbejdelse med Redskaberne paa tværs af Vangen. De optog et forholdsvis stort Areal af Jorden, og Grøftekanterne var ofte et frodigt Arnested for alskens Ukrudt, hvis Frø derfra kastedes ud paa Agrene. Dernæst var det et betydeligt aarligt Arbejde med Oprensningen og Vedligeholdelsen af dette store Antal Grøfter, og tilmed var der jo kun Tale om Afledning af Overfladevandet.

De første Forsøg paa en rationel Afvanding af Marker, der baade overflødiggjorde de mange smaa generende Smaagrøfter og som ogsaa var i Stand til at bortføre Vandet fra de dybere liggende Jordlag, blev udført paa den Maade, at man gravede 1 a 1¼ Alen dybe Grøfter, som man halvvejs fyldte med Smaasten, der tildækkedes først med et Lag Halm eller Lyng, eller man tog en sejt Græstørv, som lagdes ovenpaa Stenene, hvorpaa Grøften dække-

des med Muld. I Stedet for Smaasten benyttedes ofte Tjørn eller andet Gjer-sel. Dræning paa denne Maade fandt i Tiden før Drænrørens Fremkomst ret stor Udbredelse og var i de første Aaringer efter Anlægget ret virkningsfulde, men efterhaanden som Anlægget blev ældre og Mulden trængte ned og tilstoppede Aabningerne mellem Stenene eller Gjersellet raadnede, var Nytte-virkningen forbi. Mange Gange er man ved senere Tidens Grøftegravning stødt paa disse i vore Øjne primitive gamle Afvandingsanlæg. En Form for det samme System havde man i, at man møjsommelig af dertil passende Sten i Bunden af Grøften byggede en Slags Stenkiste. Lysningen i en saadan Ledning kunde være 3—5 Tommer. I Førstningen trak en saadan Ledning godt, men snart kom der Urenheder i Ledningen og denne stoppede, og saa stod man atter med Vandet. Bedst virkede en saadan Ledning, hvor der var saa stærkt Fald, at Vandet selv kunde bortskylle eventuelle Urenheder i Ledningen.

Gaardfæster Jens Jensen i Haar, der havde fæstet sin Gaard 1821, udførte et stort Arbejde med Anlæg af saadanne bedækkede Grøfter til Afledning af Vandet paa sine vandlidende Marker.

Et lignende System fandt ogsaa en Del Anvendelse, da forskellige Teglværker fandt paa at lave ligesom et halvt Rør, der lagdes ned i Bunden af Grøften med den buede Side opad og saaledes, at Vandet kunde passere som i de foran nævnte Ledninger med Stensætning. Det hele var imidlertid saa primitivt og upraktisk, at det ingen Fremtid havde for sig, og de Arealer, der blev afvandet ved disse første famlende Forsøg paa Afvanding, var kun ringe. — Imidlertid havde man i England i 1840'erne opfundet en Maskine, hvorpaa man kunde fremstille cylindriske, brændte Drænrør af Ler. Det var dog først paa Verdensudstillingen i London 1851, at denne Maskine tiltrak sig den Opmærksomhed, der fastslog dens Succes.

Allerede 3 Aar i Forvejen havde Godsejer Valentin paa Gjeddalsdal hjemført 2000 Stk. $\frac{5}{4}$ Tom. Drænrør fra England og gjorde dermed det første Forsøg med denne nye Afvandingsmaade her i Landet. 1850 gjorde Grev Frijs, Frijsenborg, ogsaa et Forsøg med indførte Rør fra England.

Efter at Greven paa Verdensudstillingen i London havde gjort sig bekendt med Rørmaskinen, hjembragte han denne Maskine, som toges i Brug paa et af hans Teglværker. Brugen af Maskinen faldt heldig ud, og da Greven derefter bestemte sig til at lade Godssets Jorder dræne, tog Fremstillingen af Drænrør paa Godset et stærkt Opsving. Særlig paa Frijsendal Teglværk under Ledelse af Teglværker Mentze fremstilledes der en Mængde Drænrør i alle Dimensioner og af fortrinlig Kvalitet. Teglværker Mentze var indvandet her til Landet (ca. 1853) fra Lippe-Detmold, og var en særdeles dygtig Fagmand paa sit Felt.

Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, der straks ved Dræningens Fremkomst saa dens overordentlige Betydning for Grundforbedringen, tog sig med Iver af Sagen. Med Støtte fra Selskabet blev der i flere Aar aarligt sendt et Antal unge Mænd til England for at lære Dræning. Disse unge Mænd fik, hjemkommen efter endt Uddannelse, overordentlig stor Betydning for dansk Landbrug og blev Læremestre for endnu flere herhjemme.

En Del af de unge Mænd blev fremragende Drænmestre, som kunde paatage sig store Anlæg, medens andre kun drev det til at blive habile Rørlæggere. Disse kunde ogsaa meget vel udføre Dræningsarbejder, men manglede for en stor Dels Vedkommende praktisk Kendskab til Korttegning og Beregninger og var heller ikke altid fuldt perfekte i Nivellering. De blev dog meget benyttede omkring paa almindelige Bøndergaarde. Begge Kategorier

havde naturligvis en Stab af Arbejds mænd (Gravere) til at udføre Arbejdet med Grøfters Gravning og disses Dækning. Ved større Anlæg anvendtes der i mange Tilfælde svenske Arbejdere, da de ansaas for kraftigere og mere ihærdige til disse haarde Arbejder end de danske Arbejdere.

Hos de fremmeligste Dræningsmestre søgte mange unge Bondesønner Uddannelse i Dræning, og disse havde ofte et ret stort Antal Elever, der efter endt Uddannelse paa egen Haand udførte Dræningsarbejder særlig omkring paa Bøndergaardene.

Trods al Teori, Praksis og engelsk Oplæring begik Datidens Dræningsfolk en stor Fejl i deres Arbejde, en Fejl som Eftertiden dyrt har maattet betale i Form af Omlægning af Rørledninger. Man anvendte for smaa Rør. Til Sugeledninger var det almindeligt at anvende 1 Tom og $\frac{5}{4}$ Tom Rør. Det blev at dræne efter Reglen: at spare paa Skillingen og lade Daleren gaa. Havde man anvendt Rør af større Dimensioner, vilde et veludført Dræningsanlæg paa normal Jord have været saa godt som uforgængeligt.

Af Egnens større Dræningsmestre skal her omtales nogle Stykker.

Jens Chr. Christensen blev født 1826 paa Hvidbjerg Hede (Viborg Amt). Forældrene var Husmand Christen Pedersen Tandrup og Hustru Kirstine Christensdatter. Efter i sin Ungdom at have arbejdet ved almindelig Landbrug blev han Elev under Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, hvor han havde udlært i Efteraaret 1853. Han havde da forud i 2 Aar været Elev paa Agerdyrknings-Institutet paa Haraldslund og der nydt god Undervisning i Landøkonomi, Nivellering og Landmaaling. Han tog derefter til Ourupgaard for at tage praktisk Uddannelse i Dræning. Veluddannet saavel i Teori som Praksis begyndte han 1854 sin Virksomhed som Drænmester paa et Tidspunkt, da Dræningen var blevet et af Datidens store Landbrugsspørgsmaal. Der var paa den Tid kun uddannet faa virkelige Fagmænd i Dræningsarbejder, særlig naar det drejede sig om større Foretagender, der krævede betydelig Indsigt i Faget, saa han fik meget Arbejde at udføre. Christensen var en fremragende Dygtighed, og derfor var han en søgt Leder, naar større Dræningsarbejder skulde udføres f. Eks. paa Proprietær- og Herregaarde; indtil Foraaret 1866 havde han saaledes allerede drænet 4825 Tdr. Land. Om Sommeren havde han i Almindelighed 60—80 Mand i Arbejde. I 1859 havde Christensen købt Bjeragergaard ved Spørring, hvis Jordtilliggende han ved senere Tilkøb af Udmarkslodder udvidede, saa Gaarden blev en anelig Proprietærgaard. Her havde han sit Hjem, og herfra drev han en meget stor Virksomhed baade som Landmand og som Dræningsmester. Gaarden drev han mønsterværdigt. Han var en intelligent, livlig og kundskabsrig Mand, og han deltog meget i Sognets indre Anliggender. Han var i 1872 med til at oprette Sparekassen for Grundfør-Spørring Sogne. Fra 1873 til 1880 var han Sogneraadsformand. En Tid i 1870'erne var han endvidere Næstformand i Aarhus Landboforening.

Landbrugskrisen i 1880'erne i Forbindelse med formindsket Arbejde med større Dræningsanlæg slog ham økonomisk ud. Den 3. April 1891 solgtes Gaarden ved Tvangsauktion. Christensen laa dengang syg og nedbrudt baade aandelig og legemlig. Efter et langt Sygeleje afgik han 14 Dage efter ved Døden, og den 22. April blev han jordfæstet paa Spørring Kirkegaard.

En af hans samtidige Sognemænd har skildret Christensen som en finere Bonde end hans Sognefæller. Han vilde anses som Proprietær, vilde tiltales med »De« og ønskede denne Tiltaleform af sine Fæller og Sognemænd. Sin Omgangskreds søgte han ikke iblandt Sognets Beboere, men hos fjernboende

Proprietærer og lign. 1853 havde han ægtet Sophie Dinesen, Datter af Gaard-ejer Dinesen i Grundfør.

Laurits Chr. Luja blev født i Kalundborg den 14. Marts 1827 som Søn af en Skibskaptajn. Han kom i en ung Alder paa Agerdyknings-Institutet paa Haraldslund, hvorfra han i April 1846 afgik efter bestaaet Eksamen, blev derefter Forvalter paa Mattrup ved Horsens. Da Krigen udbrød 1848, meldte han sig som Frivillig ved det beredne Herregaards-Skyttekorps. 1849 stod han ligeledes som Frivillig i 1. Garde-Husar Division.

Hjemkommen fra Krigen fik han Ansættelse som Forvalter paa Herregaarden Frijsendal under Grevskabet Frijsenborg. Efter Opfordring fra Lensgreve Frijs rejste han 1851 eller 52 til England og Skotland for at lære Dræning, og efter endt Uddannelse heri og hjemkommen blev han ansat som Leder af Dræningsarbejdet paa Grevskabet Frijsenborgs Gaarde, som Lehns-greven havde besluttet at lade dræne. I Løbet af 1850'erne gennemdrænedes Luja alle Grevskabets Gaarde, og da disse store Dræningsarbejder nærmede sig sin Fuldiendelse, blev han ansat som Avlsforvalter paa Faurskov under Grevskabet, hvorfra han med samme Stilling 1865 forflyttedes til Avlsgaarden Fuglsang, ligeledes en af Grevskabets Gaarde. Her døde han 16. Juni 1890.

Laurs Jacobsen blev født 1828 i Rode (Skørring Sogn). Forældrene var Fæstegaardmand Jacob Sørensen og Hustru Kirstine Sørensen.

Efter afsluttende Uddannelse blev han i en vid Omegn meget kendt og anset dygtig Dræningsmester, der udførte mange Dræningsarbejder paa forskellige større Gaarde, foruden at han naturligvis ogsaa havde meget Arbejde paa almindelige Bøndergaarde. Af større Arbejder, som han har udført, kan bl. a. nævnes Dræningsarbejde paa Constantinsborg, Skaarupgaard, Kalø, Nissumgaard, Møllerup og Rudstrup. Omkring 1860 overtog han sin Sviger-fader, den velkendte Sognefoged Søren Knudsens Gaard i Voldby. Han var en meget initiativrig og foretagsom Mand. Paa Gaardens Toft anlagde han et Maltgøreri og Ølbryggeri samt en Købmandshandel. 1879 solgte han Gaarden, men fortsatte som Maltgører til 1898. Han døde i Voldby den 12. Jan. 1902.

Søren Jensen blev født i Galten (Framlev Herred) den 3. September 1822. Død i Sandby den 30. Januar 1883. — Han var en af Dræningsmester J. Christensen, Spørrings, Elever, og det maa siges, at denne havde al Ære af sin Lærling; thi han blev ikke alene en dygtig og fremragende Dræningsmester, men ogsaa Engvandingsanlæg tog han sig meget af. Mange af Egnens sure og ukultiverede Enge blev ved hans Planer og Arbejde omdannet til frugtbare Kulturrenge. 1854 købte han en Gaard i Sandby, hvor han siden boede. Søren Jensen var en særdeles foretagsom Mand; paa sin Gaards Mark anlagde han et Teglværk, hvorfra der leveredes en Mængde Mursten til den da i Opkomst nyanlagte Hinnerup Stationsby. Sidst i 1850'erne var Søren Jensen sammen med et Par af sine Sognefæller Indehaver af Gaarden Vinkelholm i Sahl Sogn, som de havde købt i Spekulationsøjemed. I flere Aar var han Sogneraadsmlem og havde et særdeles praktisk Syn for Kommunens Økonomi og Styrelse. 1854 var Søren Jensen bleven gift med Anne Leth Bak Jensen (Datter af Gdr. Jens Jensen Bak i Oustrup).

Folkeliiv i Grædstrup Sogn.

Optegnelser af Peter Knudsen, Løvet.

Ved August F. Schmidt.

(Fortsat).

Bagning.

Naar der om Aftenen lagdes Dejg, blev der oveni dette ridset et Kors, for at ingen Slags Trolddom skulde skade Dejgen om Natten. Naar den saa næste Dag var æltet op til Brød, blev den sidste Rest af Dejgen sat i en Potte. Denne Rest kaldtes Surdejg, ovenpaa denne blev der ridset et Kors og lagt en Haandfuld Salt for at beskytte mod alt ondt til næste Bagning. Naar det sidste Brød var sat ind i Ovnen, blev der med Skydselen (∩: det Skaft med et Brædt paa Enden, som Brødet skødes ind i Ovnen med), slaet et Kors for Ovmundingen som Beskyttelse mod, at Trolddom skulde hindre Brødet i at blive bagt. Enkelte af de gamle Koner brugte ogsaa at ridse et Kors i hvert Brød, før det sattes ind i Ovnen. Inden der skares Hul paa et Brød, blev der slaet Kors for Enden af dette med Brødkniven.

Brygning.

Ved Brygning blev Øllet sat til Gæring, en »Gærkrans« blev lagt i Ølkarret. Ovenpaa dette skulde anbringes et Par Karlebukser. Dette skulde medvirke til, at Øllet gjerredes godt. Tog Øllet ved Gæring, hed det, at »det kaaste sig«. Naar Øllet Dagen efter Brygningen skulde tyldes, hædtes i Øltønden, blev der lagt tre Stykker Trækul ned i Øllet, og Spundshullet blev tilklinet med Ler, hvori der blev ridset et Kors. Dette skulde hindre Troldtøj i at drikke af Øllet.

Smørkærning og Hekseri.

Naar Fløden ved Smørkærningens Begyndelse var blevet hældt i Kærnen, blev der med et Par Fingre drysset nogle Saltkærner ned i Fløden, hvorefter der blev lagt en lille Ildglød under Kærnen. Det var Værn mod, at Hekse skulde komme og tage Smørret. Naar Smørret var taget op af Kærnen, saltet og æltet, blev der med Skeen ridset et Kors i Smørret.

Det var almindeligt, at der tiggedes Mælk. Naar man saa gav bort af Mælken, skulde der stiltiende lægges nogle Saltkærner i Mælkekanden, før den blev overgivet til Tiggeren. Saltet skulde beskytte imod, at Tiggeren kunde tilhekse sig Smørret fra den, der gav hende Mælken. Det hændte ofte, at Folk ikke kunde faa Smør, naar de kærnedede. Saa troede man, at der var Hekseri med i Spillet. Det var naturligtvis Fløden, der ikke var, som den

skulde være. Der var i hin Tid en Del »kloge Mænd«, Heksemestre kaldtes de, og naar der ikke kunde kærnes Smør, skulde en saadan klog Mand hentes. Hans kloge Kunster bestod i Reglen i, at der blev hentet noget Fløde hos en Nabo, der kunde kærne Smør. Det hentede blev blandet i den Fløde, der hidtil ikke havde kunnet give Smør, og det hjalp. Nu kom der Smør i Kærnen. De kloge Heksemestre drev det saa vidt med deres Kunnen, at de formaede at paavise hvem den Heks var, som havde taget Smørret. Det første fremmede Menneske, der kom i Huset, hvor der ikke kunde kærnes Smør, var Gerningsmauden, og paa vedkommende skulde Manden eller Konen i Huset slaa Blodet ud, straks denne intetanende kom ind ad Døren. Det traf sig saaledes et Sted, at den første, der kom, var en Kræmmer, og saa snart han traadte over Dørtærskelen, gav Manden ham en saadan Næsestyver, at Blodet sprøjtede ud. Den arme Kræmmer maatte forsvinde saa hurtigt som muligt efter denne Medfart. Han blev siden kaldt Heksekræmmeren.

I denne Sammenhæng kan bedst anvendes følgende lærerige Optegnelse: Peter Knudsens Forældre troede, at det var nødvendigt, at et levende Dyr blev kastet ud af Døren, naar de havde haft Besøg af et Kvindfolk, som beskyldtes for at kunne hekse. Dyret skulde smides igennem Døraabningen, førend nogen anden gik der igennem, efter at den formentlige Heks havde passeret Dørtærskelen; thi saa faldt Hekseriet paa det Dyr, der blev kylet ud, og ikke paa nogen af Husets Folk. Det var naturligvis Katten, der blev kaldt ind for at blive kastet ud, for at tage Stødet af det formentlige Hekseværk. P. Knudsen huskede tydeligt, at han som 9 Aars Dreng oplevede, at der havde været en Heks inde i hans Hjem; Faderen var ikke hjemme. Heksen, der kaldtes An Hamborre, var gal over en Kohandel, som P. Kn.'s Fader og hendes Mand havde lavet. Da hun var gaaet, tog Moderen Katten og smed den ud, men den baade rev og bed hende i Haanden. Moderen troede derfor, at Heksen virkelig havde gjort noget, som Katten kunde mærke, og derfor vilde den ikke ud gennem Døren.

Folketro fra Dagliglivet.

For den gamle Almue var der Trosforestillinger knyttet til saa at sige alt, hvad man foretog sig. Og der øjnedes et Varsel i mange forskelligartede Begivenheder. De følgende Oplysninger vil tilfulde vise dette.

Naar der holdtes op med at skære Hakkelse — det skete før Hakelsesmaskinernes Tid med Haandkniv — skulde Kniven stryges, da den Slemme ellers kunde skære med den om Natten. — Naar Spinderokken om Aftenen sattes bort, skulde Snoren tages af Hjul og Teen, da den ellers vilde spinde om Natten. — Naar Katten vaskede sig med Poten, betød det, at der kom Fremmede. — Det betød Lykke for Beboerne, naar Svalerne byggede Rede i et Hus. Derfor maatte man ikke forstyrre dem i deres Redebygning. Svalen vilde som Storken gerne bo, hvor der var huslig Fred og Ro. — Hvor Storken bygger sin Rede paa Husmønningen, bringer det Held og Lykke med sig. Flytter Storken sin Rede, betyder det Uheld, og Huset vil brænde. — Det maatte nøje overholdes, at Kukmanden (Gøgen) ikke hørtes paa fastende Hjerter første Gang. Det hed: »Der maa hellere brækkes et Ben, end at Kukmanden skal skide paa En«. Det hed ogsaa, at dersom Husmoderen hørte Kukmanden fastende, vilde hendes Oste revne den ganske Sommer igennem. Peter Knudsen mindes dog, at Kukmanden kukkede i Haven en Søndag Morgen, »og vi laa i Sengen og hørte ham, men der fulgte ingen Ulykker efter, hverken med Ost eller andet«. — Naar en

Edderkop spandt sig ned foran en Person og straks spandt sig op igen, betød det stor Lykke, men blev den borte og forsvandt, betød det stor Fortrød. — Naar en Høne tog sig for at gale, var det et ondt Varsel. Lagde en Høne et lillebitte Æg, betød det Sorger til Huset. Naar Kokken (Hanen) galede paa et Dørtrin eller i Forstuen, betød det Fremmede inden Solen gik ned. — Naar der skulde skaffes en ny Potteplante, skulde Poden stjæles, saa groede den bedst. — Naar en Mand eller Kone skulde ud at rejse, kort eller længe, slog de Kors for Brystet og sagde: »I Jesu Kristi Navn!« Brugtes endnu 1918 af mange Folk. — Naar P. Knudsens Fader skulde ud at køre, og Hestene var spændt for Vognen, tog han op af sin Vestelomme et Stykke Dyvelstræk, hvormed han gned Hestene om Næsen, paa Læber og Tænder. Det var som Værn imod Smitte, og det skulde være en modbydelig Lugt for Hekse, om saadanne mødtes paa Køreturen. Naar han havde sat sig i Vognen, sagde han: »Naa, i Jesu Kristi Navn!« Alle de gamle sagde saaledes endnu omkring 1918. I 1917 hørte P. Knudsen en ældre Mand, der ved en Begravelse kørte med Liget, sige, da han var kommet op paa Vognen: »Naa, i Jesu Kristi Navn!« P. Knudsens Fader paastod, at da han engang kørte paa en jævn Vej med tom Vogn og Hestene gik i Skridtgang, væltede han over et Hønsæg, der laa i det ene Hjulspor, men han var ogsaa lige før kommet i Møde med et Kvindfolk, som alle beskyldte for at være en Heks.

Om Morgenen, naar Manden gik ud ad Døren, slog han Kors for sit Bryst; brugtes endnu 1918. Naar P. Knudsens Moder ved Daggry tændte Ild i Kakkellovnen, sagde hun: »Bevar Hus og Hjem for Ild og Vand!« Naar hun om Sommermorgenerne kaldte paa Børnene, sagde hun: »Nu skal I op, æ Lokkemand faar mæ hans Jeger i æ Noren« (Lokkemanden farer med hans Jæger i Norden*). Naar Børnene var uartige, truede P. Knudsens Svigermoder (født i Ring Sogn) dem med, at dersom de ikke var skikkelige, kom Lokkemanden og tog dem. Naar Børnene vilde falde i Søvn om Aftenen, sagde Svigermoderen: »Nu kommer Ole Lukeje og ta'r jer«.

Endnu i 1918 brugtes det af ældre Folk, naar et nyt Dyr kom til Huset, at der blev med højre Haands Pegefinger slaet tre Kors hen over Dyrets Ryg og samtidig blev der sagt: »I Jesu Navn!«, før Dyret gik ind ad Døren.

Det første, man skulde føre med sig, naar man flyttede ind i et nyt Hjem eller et nyt Hus, var en Kat; dette gav Husfred og Huslykke. Derfor toges Katten altid med, naar nogen flyttede, for at den kunde være den første, der holdt sit Indtog i det nye Hjem eller Hus.

Den, der flytter ind i et nyt Hjem eller et nyt Hus, maa nøje passe paa, naar han første Gang gaar ind i Huset, at have Salt og Brød hos sig, saa skal han ikke komme til at lide Mangel paa Næring, saa længe han bor der. En Kvinde maa ikke gerne gaa først ind i et nyt Hjem eller nyt Hus, det betød Ufred i Hjemmet. Naar nogen flyttede fra et Sted til et andet, var det et ondt Varsel, om den første, man mødte paa Flytteturen, var en Kvinde. Var det første, man mødte, en kørende Vogn, var det Tegn paa en heldig Flytning.

Naar en Ting blev fundet, skulde der spyttes tre Gange paa det, der fandtes, før det toges op. Derved blev det gjort uskadeligt, om der ved det fundne var Trolddomskunster. Denne Adfærd brugtes endnu af de gamle i 1918. Fandtes der Penge, betød det stor Lykke. Fandtes der Knapper, betød det, at vedkommende snart vilde faa nye Klæder, men fandtes der en Kniv,

*) Her har vi et interessant Eksempel paa Løke i nyere dansk Folkeoverlevering. Hans Optræden kan forklares ud af et eneste Forhold: Luftflimeret — se Axel Olrik om Løke i Danske Studier 1909, 69 ff.

var det bedst at kaste den i det første Vand, man kom forbi. Fandt man en Hestesko, der var tabt, skulde man slaa den fast over Stalddøren; thi den bragte Lykke til Huset og afværgede al Trolddom. Bedst virkende skulde det være, om der var 9 Huller i Hesteskoen. Havde man ingen Stalddør, blev Skoen slaaet fast over Indgangen paa Stuehusets Indgangsdør. Saadanne Hestesko saaes 1918 mange Steder opslaaet.

Om Aftenen, inden P. Knudsens Fader gik i Seng, gav han Lænkehunden et Stykke tørt Brød. Det skulde være paa Størrelse med en af Hundens Fødder. Naar den fik det, kunde Skarnsfolk ikke binde dens Mund om Natten. Skikken var almindelig udbredt førhen paa de Steder, hvor man holdt Lænkehund. At en Hund kunde »bindes«, saa den ikke kunde søge (bjæffe), saa P. Knudsen i sin Ungdom flere Eksempler paa. Hunden var syg, saa længe den var »bundet«, men saa var der altid en klog Mand, der blev hentet; det mentes ofte, at det var den samme, som havde »bundet« Hunden, som saa løste den, saa den atter kunde søge. P. Knudsen vidste et Tilfælde med en Hund, der var bundet og ikke blev løst; den døde.

At drømme om Smaapenge betød Armod, men at drømme om store Penge betød Gevinst i Lotteriet. Da Peter Knudsens Fader og hans Nabo begge havde haft Drømme om en Mængde store Sølvpenge gav de sig i Forening til at spille i Lotteriet; men der kom ingen Gevinst.

Peter Knudsens Forældre troede fuldt og fast paa Nisser, og de Nissesagn, de meddelte til deres Børn, havde de hørt af deres Forældre. Saadanne Nissehistorier er ældgammel Folketradition. P. Knudsen har nedskrevet to af de Nissefortællinger, han hørte af sine Forældre. Det ene Sagn er om Nissen, der kommer og beder Gaardkonen om Hjælp, da hans Kone er i Barnsnød. Konen kommer ned i Nissens Bolig og alt gaar godt. Som Betaling giver Nissen hende et Forklædefuld Trækul, der senere viste sig at være Guldpenge. Det andet Sagn beretter om Nissen, der boede under Stalden og bad Manden om at flytte en bestemt Ko til en anden Baas, da Ajlen dryppede ned paa Nissens Bord. Manden flyttede ikke Koen, men kort Tid efter laa den saa med brækket Hals i sin Baas. Det var Nissens Hævn. Kort efter fandtes der imidlertid en Morgen en ny Ko i Baasen. Siden den Tid satte Konen af og til en Taar Mælk i Stalden til Nissen som Betaling for den nye Ko¹⁾.

Peter Knudsen har en udførlig Optegnelse, efter sin Moders Fortælling, om en Præst, der manede et Spøgeles ned. Karlen maatte ikke køre, naar Skikkelsen, der kom, sagde: »Kør nul«. Først da Præsten kom og sagde: »Kør nu i Jesu Navn«, maatte han køre; thi saa var det Præsten, og Spøgelset var blevet nedmanet. Saaledes gik det ogsaa. Sagnet fandt Sted i »Vesteregne«²⁾.

Sygdomme og Raad mod dem.

Naar et Menneske blev forkølet, skulde det have en stærk, kogt Salvie-the med Honning i. Det skulde drikkes saa varmt som muligt om Aftenen, før man gik i Seng. Om Morgenen, naar vedkommende vaagnede, skulde en stor Malurtdram tages ind. Denne Behandlingsmaade, brugt ogsaa i 1918, skulde gentages daglig, indtil Forkølelsen var væk. Læge brugtes ikke for hver Smule Sygdom. De gamle havde altid nok af Hjemmeraad og Hjemmemedikamenter. For Mavesmerter, Kolik, brugtes Kamferbrændevin (Kamfer der var opløst i Brændevin). Mod Tandpine brugtes Spansk-

¹⁾ Om disse Nissesagn se nærmere H. F. Feilberg: Nissens Historie (1919), især S. 44, 64.

²⁾ Om dette Sagn se Evald Tang Kristensen: Danske Sagn IV (1896), S. 367 ff.

flue, der lagdes paa Kinden lige ud for den arrige Tand. — For at undgaa Frost i Hænder og Fødder skulde de gnides godt ind i den første Sne, der faldt; Børnene skulde ud at løbe barfodede i Sneen, indtil Fødderne var varme. — Naar en havde ondt i Halsen, skulde der bindes en Hosestrømpe audom (aved om) Halsen. Strømpen skulde være strikket af lødgrýd-farvet Garn. Det var inden vedkommende gik i Seng, at han skulde have Strømpen viklet om Halsen; han skulde bære den til Ondet var gaaet væk. Havde man ikke en Strømpe af omtalte Slags i Huset, hvor Halsondet var, maatte en laanes, hvor det var muligt. Peter Knudsens Moder havde en eller to Strømper udlaant som Lægemediel til Folk, der havde ondt i Halsen. — Som Dreng oplevede Knudsen at gaa indhyllet med en saadan Strømpe, hvorfra der udgik en alt andet end behagelig Atmosfære. — Naar et Haand- eller Fodled var blevet frostsprængt, skulde der bindes et lødgrýd-farvet Uldgarn tre Gange audom det daarlige Sted. Der skulde Garnet sidde til Ondet var forbi, og naar det var blevet taget af, skulde det brændes. Tilligemed Garnet blev det daarlige Sted badet med Suppe af Lødgrýden. Naar Garnet bandtes om, blev der sagt noget, men hvad det var, vides ikke. — Mod Ondt i en Finger eller Taa brugtes at sætte det ømme Sted i et raat Hønsæg et a to Døgn, saa var Ondet trukket ud. Peter Knudsen har mange Gange prøvet denne Ægkur og vidste af egen Erfaring, at Kuren var probat. Var der ellers et Sted, der vilde bolle — buldne —, blev det omlågt med Surdejg eller tygget Smørrebrød, eller et Skomagerplaster, d.v.s. en Lærredslap med et lille Hul paa Midten. Paa Lappen var udbredt Skomagerbeg. — Det var altsammen gode Midler til at trække det Onde ud med. Mod Ømhed et eller andet Sted i Kroppen brugtes en Krydderpose, som lagdes paa det angrebne Sted. I Posen var alle Slags tørrede Blomster. — For at undgaa at faa Kolden (Koldfeber) skulde spises de tre først udsprungne Hveder (Anemoner) man saa. — For Blodsting i Siden skulde der bruges stødt Kæbeben af en Gedfisk (Gedde) til at tage ind. Eller ogsaa skulde benyttes en Sandpose, hvis Sand var hentet efter Solnedgang paa en Korsvej. Var nogen henhalden til Drik, skulde en levende Aal sættes i en Flaske med Brændevin, og den drikkældige skulde tilskænkes deraf. Der blev tillige sagt noget, men Optegneren erindrer ikke, hvad det var. Kuren hjalp i mange Tilfælde, men vedkommende blev herefter en overdaadig Kaffedrikker, 6 a 8 Kopper ad Gangen. Det var en klog Kone, som brugte denne Medicin. — Naar man fik Snue, skulde Næsen uændvig smøres godt med Talg, Svinefedt eller Tran. Det kunde i Reglen hjælpe, og det brugtes endnu i 1918. — Mod Hudløshed brugtes Melet i Ulvfise, det er runde Svampe, som vokser paa Marken, og naar de er visne og udtørrede, er der et støvfint Mel, som strøes paa de hudløse Steder, og det hjælper straks. Midlet brugtes endnu i 1918, naar ikke andre Midler havdes ved Haanden. De fleste Soldater kendte førhen Midlet, naar de i brændende Sommerhede paa Marschture var blevet skoldede og hudløse. — Mod Djahre (Diarrhoe) brugtes at koge nogle Rødder i Mælk. Rødderne voksede under en lille gul Blomst i Hederne, og de kaldtes Hedenødder. Den samme Blomst brugtes at lægge paa Tandpine. Den trak en stor Vandblære. Blomsten benævntes Gigturt. Baade Rod og Blomst var probate Lægemedler, og de brugtes endnu som saadanne i 1918.

Naar man afskar Negle paa Fingre eller Tær, skulde der over hver Haand og Fod, som Neglene var skaaret af, sættes et Kors med Kniven, og Kniven skulde bagefter hvedes (hvæsses). De afskaarne Negle skulde omhyggeligt opsamles og kastes i Ilden. Korset med Kniven skulde være et Værn imod, at Hænder og Fødder ikke kom til Skade ved skærende Redskaber.

Naar Børns og voksnes Haar blev klippet, skulde det afklippede Haar brændes; thi kom det ud og Fuglene fik det at bygge Reder af, vilde det volde Hovedpine hos den, hvis Haar Fuglene havde faaet fat i. Fremgangsmaaden med Negle og Haar anvendtes endnu i 1918.

Ringorme hensattes ved at blive gnedet med et Stykke Flæskesvær af en Orne. Sværen blev lagt i Jorden til Forraadnelse. — Saften af Sempelfi brugtes som Lægemiddel mod brændt, hugget og skaaret. — Naar Børnene skiftede Tænder, skulde den løse Tand kastes ind under Sengen, idet der blev sagt: »Mus, Mus, a gier dæ en Bjentand, gi mæ en Guld tand«. Svi-germoderen paastod, at den løse Tand skulde kastes i Ilden samtidig med, at der blev sagt: »Lokkemand, die haae do en gammel Tand, gi mæ en nøj Tand!« — Mod Hikke skulde tages tre Mundfulde af Ølkanden paa Bordet, og for hver Mundfuld skulde vedkommende kigge under Ølkandens Bund, saa skulde Hikken nok holde op. — Folk skulde gaa baglæns i Seng, saa kunde Maren ikke plage dem om Natten.

Blev et Kreatur halt, bandtes der lødgrydefarvet Uldgarn om det daarlige Sted. Fik et Kreatur Skarn i sig eller blev bidt af en Hugorm (stukket af en Hugorm, som det hed, da Folk dengang var af den ufravigelige Mening, at en Hugorm stak med sin Tunge), skulde Kreaturet have en Dosis af Lød-gryden ind, og det stukne Sted skulde bades i Lødgrydesuppen. — Blev et Kreatur forfangent, fik det »foryldt Plaster« — Menneskeekskremitter — der blev udrørt i Mælk og tyllt i Dyret af en Trepægleflaske. Denne Fremgangsmaade anvendtes baade til Heste, Køer, Faar og Svin. Det hjalp altid, paastod P. Knudsens Moder. Midlet blev brugt af de gamle helt ned til omkring 1918. — Straks naar en Ko havde kælv et, skulde den have en Pægl Brændevin, det skulde bevirke, at Skarnet, Efterbyrden, hurtig skulde komme. — Naar et Kreatur fik Taje (Tadder), hængende Vækster paa Skindet, blev de sat væk med en blaa farvet Hørgarnstraad, der blev berørt med hver Taje, og for hver saadan blev der slaaget en Knude paa Traaden, der herefter skulde lægges ind under Husgrunden. Eftersom Traaden raadnede, visnede Tjerne og tilsidst faldt de af.

Hilseskikke.

Naar en Mand i Grædstrup Sogn kom i Besøg hos en Nabo, imens der spistes, hilste han med et: »Go Dau og syngot«, der besvaredes med: »Tak o walkommen«. Gik vedkommende, inden der var afspist, bød han: »Faawal o walbekom jer!« — Var det om Jul, Paaske eller Pinse, blev der sagt: »Go Dau o glædelig Fest«, der besvaredes med: »Tak i lige Maade!« Var det hos en syg, der aflagdes Besøg, blev der ved Bortgangen sagt: »Faawal aa gue Faabejring!« Naar nogen skulde ud paa en kortere eller længere Tur, blev der sagt: »Lykke paa æ Rejs!« Naar saa vedkommende kom hjem, blev der sagt: »Walkommen hjem!«

Vejrtro.

Naar der var en Ring om Maanen, betød det Nedfaldsvejr. — Naar det straaledede fra Solen om Morgenen, betød det Regn inden Aften. Det hed: Morgen rød, gi'r Aften blød. — Naar Nordlys viste sig, var det Tegn til streng Vinter. — Naar Søer og Moser om Sommeren dampede om Aftenen, var det Tegn paa Torden næste Dag. — Naar Hunde aad Græs, betød det Regnvejr. Naar Katten rev i et Træ, betød det Storm. — Naar Hønsene baskede, betød det Blæst og Uvejr.

M a n d a g. Til Mandagen var der ogsaa i det gamle Grædstrup knyttet forskellig Tro. Man maatte saaledes ikke begynde at høste paa en Mandag, man skulde begynde f. Eks. om Lørdagen eller Søndag. Begyndtes Høsten en Mandag, blev der hverken Døjhed eller Lykke ved Kornet det følgende Aar; nogle mente endog, at Kornet vilde blive opædt af Mus, naar Høsten begyndtes en Mandag. Flytning maatte heller ikke finde Sted en Mandag; thi saa blev man aldrig tilfreds i det tilflyttede Sted. Dette gjaldt ogsaa for Tjenestefolkenes vedkommende. Mangen Husbond vilde heller ikke have de nye Folk en Mandag. Det hed som en fast Tro: »Mandags Flyt er om Tirsdag fortrødt«. Kornsaaningen maatte ligeledes ej heller begynde en Mandag; thi saa vilde Sæden ikke lykkes godt. Det var bedre at hvile end at begynde paa noget nyt denne Ugedag. Naar en Ko kævede første Gang en Mandag, troede man ikke, Kalven vilde leve. Naar Folk skulde hen at bejle eller forloves, maatte det ikke ske en Mandag; thi saa blev der ingen Lykke ved det, men det hele vilde gaa over Styr, hvis ingen større Ulykker skulde hænde. Hver Mandag Morgen skulde der spyttes tre Gange fastende ud paa Gulvet, før man stod op af Sengen, det skulde værne mod Bullenskab i Legemet. Skikkene og Troen knyttet til Mandagen var i 1918 stadig i fuld Kraft.

Aarets Dage

var der i det gamle danske Bondesamfund adskillig Tro og Skik knyttet til. Det er slet ikke lidt, Peter Knudsen har optegnet herom fra Grædstrup Sogn.

Naar det blæste Nytaarsaften, var det Tegn til et krigerisk Aar. Stille Vejr varslede om et fredeligt Aar. Blæst og Regn Helligtrekogensaften varslede om Krig og Blodsudgydelse. Om Pouldag 25. Januar hed det: Da skal Solen skinne, saa Poul kan se at sadle sin Hest og ride i Solskin, det var Tegn paa, at Aaret vilde blive frugtbart. Var Pouldag mørk og taaget, »skal mange dø og blive til Graven baaret«, d. v. s. at der i Aarets Løb vilde komme megen Sygdom. — Kjormusdau, Kyndelmissedag 2. Februar, hed det: »Kjormus Tø er Gavn for 100 Læs Hø«. Endvidere: »Kjormus Knud skal holde herude med hvide Stude« (ø: Snevejr), det var Tegn paa et frugtbart Aar med høje Studepriser. — Fastelavns-Søndag skulde der spises Kaal med Flæsk og 9 Slags Grønt; det skulde være et Værn mod, at Folk skulde løbe i Skoven. Fastelavns-Mandag gjaldt det om at holde hinanden for Nar. Den ene søgte at fæstne en Seddel paa den anden, hvorpaa der stod skrevet: »Fastelavns-nar«. Hvide-Tirsdag og Aske-Onsdag skulde det helst fyge med Sne, jo galere jo bedre. Det var Tegn paa et godt Foraar. — Paa Pejersdau, Peders Stol 22. Februar, hed det: Da skal det være Tøvejr, saa Pejre ka fo æ Pik i æ Joer, saa faar han sød Grød te hans Nætter. Dette var Tegn paa en rig Boghvedehøst. — 40 Riddere, 9. Marts, maatte det ikke fryse; thi da vilde det fryse i 40 Dage efter. Natten til de 40 Riddere skulde Storken flyve over det røde Hav. — Gregoriusdag, 12. Marts, skulde Ploven til at skride. — Gertrud og Benediktus Dage, 17. og 21. Marts, hed det: »Gjattri og Bænd di ryster dje Ænd«. Da var det godt med uroligt Vejr. — Paaskedag og 2. Paaskedag skulde der spises kogte og stegte Æg. — Froudau, Marie Bebudelsesdag 25. Marts, var det et godt Tegn, om Storken stod paa Huset. Var Storken hvid at se til, var det Tegn paa en tør Sommer, men var han mørk — skidden — at se til, blev det en vaad Sommer. Saa man den første Stork flyvende, skulde man flytte, men saa man Storken siddende, skulde man blive, hvor man var, det første Aar. — Store Bededag maatte det ikke blæse; thi saa vilde Fløden blæse af Mælken hele Sommeren, d. v. s. der vilde blive for lidt Græs til Kø-

erne. — Valborgaften, 30. April, skulde der afbrændes Blus paa Højene for at lyse for Heksene paa deres Kostoskaft under Turen til Bloksbjerg. — Majdag: Naar det regnede den Dag, kom Jorden til at tørste hele Sommeren. Der skulde plukkes Majløv, udsprungne Bøgegrene. — St. Hans Aften, 23. Juni, skulde der plukkes St. Hans Løg. Løgenes Stilker blev stukket fast ved Loftsbjælken som Tegn for Kærestefolk. Groede Løgene, groede Kærligheden hos det Par, de var plantede for, gik de ud, gik Kærligheden ud. — Syvsoverdagen, 27. Juni, gjaldt det om at staa tidligt op. Sov man for længe den Morgen, vilde man forsove sig hele Sommeren igennem. — Olufsdag, Volsdau 29. Juli, hed det: Da flytter Kukmanden og da gaar Sommeren paa Retur. — Mikkelsdag, 29. September, hed det: Lige saa dybt som Solen skinner i Vandet paa Mikkelsdag, lige saa dybt vil det fryse i Vandet den følgende Vinter. Solskin paa Mikkelsdag var Tegn paa Dyretid. — Mortensdag, 11. November, skulde der spises Mortensgaas. — Naar saa Juledagene kom, blev Vejret skrevet paa Loftsbjælken. Ligesom Vejret var de 12 Juledage, saaledes troede man det blev i Aarets 12 Maaneder. Juleaften maatte Lyset ikke slukkes eller tages af Bordet. Det betød Død for den, som gjorde det. Naar alle Udhusedørene blev lukket Jule- og Nytaarsaften, blev der slaaet et Kors for hver Dør — af nogle skrevet et Kors med Kridt. Det var som Værn mod de onde Magter. De gamle blev ved hermed i al deres Tid, »og Skikken findes hist og her lige indtil vore Dage«, meddeler Peter Knudsen 1918.

Jul.

Efter i det ovenstaaende at have hørt om Troen knyttet til Julens og Nytaarets Dage, skal vi i det følgende høre om Julen i Almindelighed i Grædstrup Sogn førhen. Juleaftensdag, naar alle Kreaturer havde faaet deres Juleaftensfoder, der var lidt bedre og rigeligere end sædvanligt, gik Husfaderen rundt ved alle Døre, eftersaa om de var forsvarligt lukkede, hvorefter han med Kridt skrev et stort Kors paa hver Dør. Dette skulde beskytte Folk og Fæ mod alt Hekseri i det kommende Aar. — Naar det hjemmestøbte Tællelys var blevet tændt i Stuen, maatte der nøje passes paa, at ingen tog Lyset af Bordet eller slukkede det. Den, som gjorde det, skulde dø inden næste Jul. Naar der kom fremmede i Huset, skulde de beværtet; thi det hed: »De maatte ikke bære Julen ud«. Fra Juleaften til Helligtrekongersdag maatte intet gaa rundt i Huset — Spinderok, Garnvinde, Slibesten —; thi skete saadant, betød det Ulykke. Inden Juleaften skulde Ploven hentes hjem fra Marken for at Jerusalems Skomager ikke skulde hvile sig paa den i Juletiden. Gamle Folk paastod, at de havde set en gammel, skægget Person siddende paa en Plov i Juletiden og ynkeligt klage sig. Ploven var det eneste Sted, den evigt omvandrende Jøde maatte hvile sig paa, og det endda kun i Juletiden.

Juleaften blev Lyset tændt i Mørkningen, og saa spistes der Mellemmad, Kage, Flæskesteg og dertil Smaadramme. Ved Sengetid Oksekødssuppe med Peberrod. Juledagsmorgen atter Steg og varmt Øl med Mjød i, og til Middag Risgrød eller Boghvedegrød med sødt Øl til og Mjød i et Hul midt i Grødfadet. Kaffe var mere sjældent paa Landet omkring 1860—70.

Nytaarsaften vankede der stundom Kødssuppe eller Grød, men der var ikke nogen bestemt Madregel til denne Aften.

Helligtrekongersaften blev der tændt et Lys med tre Væger i, de naaede til Midten af Lyset, og naar Blusset naaede Lysets Midte, gik det pludselig ud med et Fut og Knald; thi der var støbt noget Krudt i.

Naar der de højhellige Aftener i Julen var spist, blev der sunget et Par Salmer af Kingos Salmebog, og naar dette var besørget, kom Kortene paa

Bordet, og der blev spillet om Pebernødder. De almindelige Kortspil var: Brus, Hundrede og een, Sjavs (almindeligvis kaldet »Faarehoved«). Juletræ med Dans kendtes ikke dengang.

Naar Familien sad placeret ved Juleaftensbordet, og der tegnede sig Skygger paa Væggen af en eller flere af de tilstedeværende, skulde den (de), hvis Skygge(r) viste sig uden Hoved, dø inden næste Jul. Dette troede man ufravigeligt paa. Naar Lænkehunden tudede Juleaften, betød det Dødsfald.

Naar den første Nymaane blev tændt i det nye Aar, maatte den ikke ses første Gang ud gennem Vinduet, under Tag eller tomhændet. Skete dette, fik vedkommende Hovedpine hele Aaret igennem. Naar Nytaarsny viste sig, blev Peter Knudsen og Søkende jaget ud med et Stykke Brød, en Salmebog og en Skilling i Hænderne, som de skulde holde op mod Maanen. Denne Handling var Tro paa, at der i det følgende Aar ikke skulde komme til at mangle Brød, Guds frygt eller Penge.

Alle de overtroiske Skikke knyttet til Julen var i 1918 forsvundne, fordi de gamle, som troede paa dem, var døde, og den unge Slægt var bleven for opløst til at dyrke Overtro.

Lidt Bjørnbakiana.

Ved N. P. Østergaard.

Lars Bjørnbaks religiøse Stade.

Lars Bjørnbak bliver undertiden karakteriseret som Rationalist, maaske nærmest for at stille ham i Modsætning til andre kirkelige Retninger. Bjørnbaks Levnedsskildrer, Dr. phil. Hans Jensen, bemærker, at Bjørnbak jo ikke var anlagt for at gaa op i teologiske Spekulationer, han var skabt til at blive en praktisk Leder af Mennesker, af Naturen kaldet til Pædagog og Politiker. Hans Jensen definerer Bjørnbaks religiøse Opfattelse som »rettroende nok efter sit dogmatiske Indhold, men overmaade rationalistisk efter sit Følelsesindhold«.

Bjørnbak var ikke den, der idelig havde Guds Ord paa Læben — dertil var han for meget af Bondeslægt —, men i sine Taler anvendte han undertiden Udtryk, der vidner om Tro paa Gud og Guds Styrelse, hvad naturligvis ikke er andet, end hvad en saakaldt Rationalist, der lægger Hovedvægten paa 1. Trosartikel, ogsaa kunde. I en Tale (den 29. Juli 1875) takker han saaledes Gud for, at han er blevet Børnelærer, og at han blev Bladleder, betragter han som »et Kald fra Vorherre«.

Den eneste Gang Lars Bjørnbak vides offentlig at have præciseret sit religiøse Stade er ved et Møde paa Bøgebjerg paa Samsø den 29. Juli 1875, første og vistnok eneste Gang han talte paa Samsø, og da denne Bekendelse ikke tidligere har været omtalt i Bøger og Afhandlinger om Bjørnbak, skal den her anføres. Bjørnbak talte ved denne Lejlighed lidt om sig selv og sine politiske Anskuelser — det var jo en Slags Præsentation for Samsingerne — og ytrer, (efter »Samsø Avis«, 5. August 1875) at han

»i kirkelig Henseende ikke er Grundtvigianer, ikke heller hører han til den indre Missions Retning, men føler sig meget draget til denne, uden dog at hylde det pietistiske hos denne Retning. Han er evangelisk-luthersk Kristen«.

Det bør maaske tilføjes, at Referatet ikke blev modsagt eller korrigeret fra nogen Side. Betegnelsen Rationalist lader sig vel herefter vanskeligt opretholde.

En „Bjørnbakker“ og en „Hoffmeyer“.

Man har spurgt mig om Oprindelsen til Betegnelsen »Bjørnbakker« for en Femøre. Det er jo navnlig i Aarhusegnen, man hører dette Skæmteudtryk, der stammer fra Møntforandringens Tid i Midten af 1870'erne, da man fra Rigsdaler, Mark og Skilling gik over til Kroner og Øre, og Historien lader sig kapitelfæste til Aar og Dato. Højrebladet »Jyllandsposten«, der redigeredes af Adjunkt J. Hoffmeyer, og Venstrebladet »Aarhus Amtstidende«, der redigeredes af Lars Bjørnbak, var naturligvis i hine politisk bevægede Tider ikke de allerbedste Venner, og den 10. Juni 1875 bragte »Jyllandsposten« i Petit-Rubrikken »Forskjelligt« følgende Notits:

Ny Møntbævnelse De store klodsede 5 Ørestykker kaldes almindeligvis i Aarhus og Omegnen for »Bjørnbakkere«.

Efter at have sundet sig et Par Dage kom »Aarhus Amtstidende« den 15. Juni med Svar paa Tiltale, ligeledes i Petit-Rubrikken »Forskjelligt«:

Ny Møntbævnelse. »Jyllandsposten« beretter, at »de store klodsede 5 Ørestykker kaldes almindeligvis i Aarhus og Omegn for »Bjørnbakkere«. Vi kunne supplere denne Nyhed med, at et af de fine, men smaa og ubetydelige 1-Ørestykker her i Aarhus og Omegn kaldes for en »Hoffmeyer«. Paa denne Maaede skal der baade i kvantitativ og kvalitativ Henseende ganske nøjagtigt 5 »Hoffmeyere« til at veje op med 1 »Bjørnbakker«. x-y.

Disse ikke uvittige Drillerier vakte allerede ved Fremkomsten Munterhed Landet over — og for Aarhusegnens Vedkommende er de altsaa ikke glemt endnu, over 75 Aar efter.

Østjydske Folkeminder.*Rimsmeden fra Mjesing.*

Da Per Horn i Mjesing var 9 Aar gammel, kom Landmaaler Hauberg i samme By en Dag i Samtale med ham, og han undrede sig over Drengens kvikke Svar og spurgte, om han ikke kunde have Lyst til at komme op til ham og lære noget af det, de ikke lærte i Skolen. Jo, det kunde Per nok, og han fik saa lært en hel Del af Nordens Historie og stiftede Bekendtskab med Ludvig Holbergs Komedier. Flere af dem kunde han gengive med en sjælden Livlighed. Nogle vilde, at Per skulde »til Bogen«, men det brød Per sig ikke om.

I Sommeren 1883 lod min Kone og jeg opføre et nyt Stuehus og en ny Lade, og vi fik da Per Horn sammen med en anden Mand som Haandlangere for Murerne. Lærer Larsen i Stjør kom jævnlig og fik en Passiar med Haandværkerne, men det blev snart mest med Per Horn, og en Dag Per stod og gravede Kælder og Lærer Larsen kom og sagde Goddag, begyndte Per:

Hav takket være den gode Larsen, alt som en agtet Skolelærer,
som stadig besøger Pladsen, derfor jeg ogsaa hver en Dag,
derfor jeg ogsaa hannem ærer vil ønske ham en Velbehag.

En Dag kom Larsen med sin Søn ved Haanden. Drengen var 2 Aar.

»Hør, Per Horn, Du kunde lade min Søn arve dig«. Per rystede paa Hovedet og sagde:

Min Arvepart er nu delt, Et Spørgsmaal er, om de og helt
jeg kun har Klæderne til Kroppen. er mit fra Taa til Toppen.

Den Gang var det jo Skik, at Arbejdsfolk fik en Snaps til Maden. En Dag Flasken ikke var kommen paa Bordet, gik Per Horn hen til Køkkendøren og sagde:

Jeg hilse skal fra Per Horn derfor beder han Madammen,
han er endnu ej forlor'n, snart hun komme vil med Drammen.

Per Horns Fader, Christen Horn, kan jeg huske gik omkring om Vinteraftenerne og fortalte Eventyr og Historier. Han gik med rød Lue og havde to Rad blanke Knapper i Trøjen. Sin sorte Puddelhund havde han altid med sig. Den blev ogsaa brugt til at skræmme Børn med, for Børnene var bange for Frensy som den hed.

Per Horn var ikke gift. Det var derimod hans Broder Anders Horn, og denne havde flere Børn, den yngste Ansgar Andersen, har arvet sin Farbroders Evne til at ryste Vers af Ærmet. Anton Jensen, Harlev, forhen Stjør.

Indgangen til Hulen med Løbegangen.

Om Hulerne i Sønder Lindskov ved Horsens.

Af Cfr. D. Holmfeld.

ET GAMMELT SAGN, der endnu lever i Horsens, gaar ud paa, at der fra Klosterkirken til Stensballesund gaar en underjordisk Gang. Jeg har hørt dette Sagn mange Gange, men naturligvis var jeg straks klar over, dette var en Umulighed, thi de gamle Munke gravede ikke underjordiske Gange paa flere Kilometers Længde. Men en Dag hørte jeg en Mand fortælle, at en Hest ude paa en Mark ved Sønder Lindskov var gaaet igennem et Hul med hele Bagkroppen, saa at Falck maatte trække den op. Dette bragte mig paa Sporet, og ved at spørge og atter spørge mig frem, fandt jeg tilsidst en gammel Mand, som kunde fortælle mig, at han havde været inde i en Hule, beliggende paa den sydlige Skrænt af den gamle Teglværksgrav, hvis Rester tydeligt kan ses den Dag i Dag. Jeg fik Manden fat og spurgte ham, om han endnu kunde huske, hvor den Hule var beliggende. Helt nøjagtigt kunde han ikke mere paavise Stedet, men han fortalte mig, at han for længe siden ganske rigtigt havde været inde i en saadan Hule, men kun nogle faa Meter, idet han var bange for, den skulde styrte ned over ham.

Ved Henvendelse til Borgmester Robert Holm, fik jeg ham gjort interesseret i Sagen, og han stillede beredvillig to Mand til min Raadighed, og Stadsingeniøren var mig yderligere behjælpelig med Raad og Vejledning.

En taaget Foraarsmorgen 1950 begyndte vi vor Søgen. I første Omgang slog det fejl, men ved at flytte vor Gravning en halv Snes Meter mod Øst, og ved ihærdigt Arbejde fra de to Mænds Side, som var stillet til min Disposition, stødte vi efter et Par Dages Forløb paa løs Jord, der tydeligt havde været gravet i før, og det gav fornyet Arbejdslyst. Pludselig forsvandt den ene Skovl i et Hul, og saa var vi paa Sporet. Yderst forsigtigt gjorde vi Hullet større

og større, og saa stod vi ved det, som viste sig at være Indgangen til den første Hule. Vi var da $9\frac{1}{2}$ Meter under Overfladen af Marken, der laa ovenfor. For at skabe en virkelig passabel Gang ind til Hulen, maatte vi grave en Løbegang i samme Dybde som Hulens Gulv, og da dette var gjort, forstørrede vi Indgangen saa meget, at en voksen Mand kunde komme derind.

Det var med største Spænding jeg som den første kravlede ind i det mørke Hul, men ved Lommelampens Skær blev jeg hurtig klar over, at her havde været Mennesker før for ikke saa forfærdelig længe siden, idet den første jeg saa, var en Skovl med knækket Skaft. Forsigtigt undersøgte vi Loft og Vægge for at se, om der skulde være nogen Fare for Nedstyrtning, men det var der ikke, for Loftet var af Ler, og Sidevæggene viste ingen Tegn paa at ville skride ud. Jeg var klar over, at det var denne Hule, den gamle Mand havde været inde i for mange Aar siden.

Nu forestod der et langsommeligt Arbejde med at gøre Gulvet rent for det fine Sand for at komme ned til den faste Bund. Denne viste sig at være af Ler, og vi fandt intet mærkeligt, før vi kom til den østre Ende af Hulen. Der laa nogle knythaandstore Sten i en Rundkreds og i Væggen var et Hul paa ca. en Alen i Diameter. Til venstre for dette Hul var endnu et Hul med en Diameter paa ca. $\frac{1}{2}$ Alen. Ved at prøve med Søgeren viste det sig, at det sidste Hul førte ind til en Gang med samme Diameter, der førte skraat opad. Jeg prøvede saa Hullet ved Gulvfladen og blev hurtig klar over, der var et Tomrum ca. 1 Meter inde, hvor Hullet slap op.

Det var spændende; thi nu var jeg klar over, der maatte være endnu en Hule bagved den, vi allerede havde fundet. Yderst forsigtigt udvidede vi nu Hullet saa meget, at man uden Vanskelighed kunde kravle derigennem, og for at der ikke skulde ske Folkene noget, om det gik galt, tog jeg selv Chancen og kravlede ind i Hule Nr. 2. Ved Lygtens Skær saa jeg en Hule betydelig større end den første, men blev meget hurtig klar over, at skulde vi have noget Resultat af en ordentlig Undersøgelse, maatte vi grave os ind udefra. Det blev vi ogsaa enige om, men Bevidstheden om at naa ind til en Hule, hvor maaske ingen gennem Aartusinder havde været før, gav Arbejdet Fart. Igen gravede vi en Løbegang og fandt hurtigt med Søgeren, hvor vi skulde sætte ind for at ramme Bunden i den nye Hule.

Vi gjorde Indgangshullet saa stort som muligt med det samme, og spændte stirrede vi tre ind i det Rum, der omend kun sparsomt blev oplyst af Solstraalerne, dog stod klart for vore Øjne. Det var et betagende Syn!

Hulen var noget større end den første og gik i Retning Sydvest-Nordøst. Gulvet var som i den første faststampet Ler, Væggene var skinnende hvide, og i knap Mandshøjde laa det faste Lerloft. I den nordøstlige Ende var Lergulvet hævet 12 cm over Gulvfladen, og Loftet hvælvede sig som en Korbue.

Ikke et Ord kom over vore Læber — vi var ganske betagede. Vi fandt intet paa Lergulvet, og det viste sig ved nærmere Undersøgelse, at den bageste Del af Lerloftet var styrtet ned, men paa Grund af en eventuel Fare for yderligere Nedstyrtninger rørte vi intet der. Paa Langvæggen lige overfor os saas nogle mørke Ridser som Tegningen af en Mammuth eller en Elefant, men desværre viste denne Tegning sig at være dannet af Planterødder.

Professor ved Aarhus Universitet Dr. phil. P. V. Glob blev telegrafisk underrettet og kom aldeles omgaaende, men desværre kunde han ikke med Bestemthed sige, hvorledes disse Huler var blevet til.

Det skraa Rør, som vi fra den første Hule havde opdaget, udmundede ganske rigtigt i den ny Hule, men heller ikke dette kunde vi finde nogen Forklaring paa.

Statsgeologen Dr. Nordmann var ogsaa blevet underrettet og kom et Par Dage senere derud. Han erklærede med det samme, at disse Huler var Menneskers Værk, men hvornaar de var blevet til, kunde han ikke sige, uden at have undersøgt forskellige Jordprøver.

Forskellige af Landets Blade havde omtalt det i Danmark enestaaende

Indgangen til Hule II (Forf. i Indgangen).

Fund, og pludselig fik jeg en Dag et Brev med 6 Fotografier fra en mig ganske ubekendt Mand, Hr. Dehmer, der repræsenterede Røde Kors paa Malta. Han fortalte, at han dernede havde set nogle Huler, der, til Trods for at de var huggede i Limsten, i allerhøjeste Grad mindede om de Huler, vi havde fundet. Nogle af Fotografierne viste en slaaende Lighed, og endog det skraa Rør saas tydeligt paa et af dem. Dette Rør, forklarede Hr. Dehmer, var et Talerør fra den ene Hule til den anden, og at disse Huler havde været benyttet for ca. 7000 Aar siden af et ukendt Folk til Brug ved religiøse Ceremonier.

Desværre fik vi ikke mere ud af vort Arbejde, da der ikke kunde ofres flere Penge derpaa, og desværre fandt vi heller ikke den Hule eller Gang, som Hesten var gaaet ned i. Men eet stod os klart: Disse Huler havde intet som helst at gøre med den Munkegang, som Sagnet lader gaa fra

Klosterkirken ud mod Stensballesund. — Men hvad er det da for Huler, vi har fundet? Ja, her er det nødvendigt at sætte Fantasien i Sving. Maaske er det tænkeligt, at det Folk, der dannede Hulerne paa Malta igennem tusind Aar, af en eller anden Gruod er draget nordpaa og til Slut er havnet her ved Stensballesund. Professor Hartvig Frisch skriver i sin Kulturhistorie, at nogle af de ældste Bebyggelser laa ved Sønder Lindskov.

Hos ethvert Folkeslag er der Sagn og Historier, og er det helt utænkeligt, at der hos dette Folkeslag heroppe har levet det Sagn, der kan føres tilbage til Malta, og at man i denne Sandaare, der gaar mellem de to Lerlag her, med primitive Gravemidler har søgt at skabe nye Huler i Maltahulernes Lignelse? — Vi ved intet med Bestemthed, men vi har jo Lov at gætte og at give Fantasien frit Spillerum. Kun eet ved vi med Bestemthed, at vi i Danmark ikke har nogle Huler som disse, og man maa kun dybt beklage, at der ikke kan skaffes Midler til at gøre det Arbejde færdigt, som vakte saa stor Interesse blandt Arkæologer og Videnskabsmænd rundt om.

Saa dækkede vi da Indgangen til, og for sidste Gang stod mine to Arbejdskammerater og jeg og saa ind i det Rum, der for os var lige saa højtidstfuldt som en Kirke, og da Aabningen for begge Huler ikke mere var at se, tog vi vore Redskaber og gik tavse derfra.

Fra Museer og Privateje.

Et 150-aarigt Kaffestel.

Hosstaaende Billede er en Gengivelse af det i »Østjydske Hjemstavn« 1950, Side 134, omtalte The-, Kaffe og Chokoladestel af københavnsk Porcellæn, som Kammeraad Rasmus Nellesmann, der i Aarene omkring 1796 var Godsforvalter paa Wedellsborg, ved sin Bortrejse fik foræret af Herskabet. Det bestaar nu af Kaffe- eller Chokoladekande, Tepotte, Sukkerskaal, Flødekande, Tedaase, Kavs, 2 smaa firkantede Assietter og 14 Par Kopper. — De enkelte Dele er dekorerede med en spinkel Guldkant og forskellige gammeldags Blombuketter. Ved Rasmus Nellesmanns Død tilfaldt Stellet hans Søn, Kancelliraad Niels Nellesmann, der i sine senere Aar var Byskriver i Aarhus, og som afgik ved Døden i 1867. Da hans Enke, Isidore Christine Nellesmann, f. Schierbeck, døde i 1890, gik det i Arv til Datteren, Marie Nellesmann, der i 1905 skænkede Stellet som Bryllupsgave til sin Brodersøn, Bankfuldmægtig Niels Nellesmann og dennes Hustru Mariane, f. Jaster, i hvis Besiddelse det fremdeles er.

The-, Kaffe- og Chokoladestel fra 1796.

*

Bondetoget til Frederik den VII i Aarhus 1852.

Kong Frederik VII holdt som bekendt meget af at drage omkring i Riget og se til sine trofaste Undersaatter. Paa sin Rejse i Jylland i Aaret 1852 kom Majestæten til Aarhus Lørdag d. 3. Juli. Han kom fra Randers, og fra Landsbyerne mellem Randers og Aarhus havde store Skarer af Landboere forsamlet sig ved Landevejen for at bringe den elskede Konge og hans Gemalinde, Grevinde Danner, deres Velkomsthilsen, og paa flere Steder undervejs var smukke Æresporte oprejste, særlig ved Spørring og Lisbjerg. Hele Vejen eskorteredes Hs. Majestæt af ridende Bønder med Dannebrogspaner.

Under »Klokkeringning, Kanonsalut og Fryderaab« ankom Hs. Majestæt og Allerhøjstsammes Gemalinde til Aarhus om Eftermiddagen og tog Ophold i Bispegaarden ved Domkirken. Søndag Formiddag overværede de Gudstjenesten i Domkirken, hvor Biskop Brammer prædikede.

Medens Gudstjenesten fandt Sted, havde Bønder fra Omegnen, særlig fra Egnen Syd for Aarhus, indfundet sig i et Antal af henved 600. De var alle til Hest, og forsynet med en Mængde Dannebrogspaner havde de opstillet sig i Rækker paa Pladsen udenfor Bispegaarden. Saa snart Kongen var kommen tilbage fra Kirken, lod han Bøndernes Deputationer komme for sig.

Bondetogets Fane fra 1852. (Odder Museum).

Datidens Presse er lidt uenig om, hvem der var Ordfører for Bønderne. — »Aarhus Stiftstidende« mener, at det var Rigsdagsmand, Magister Winther og Sognefoged, Dannebrogsm. Knudsen af Taastrup, men »Nørrejdsk Tidende«, der redigeredes af Gert Winther, maa utvivlsomt være det bedst underrettede i denne Sag, naar det skriver, at Ordføreren var Gaardejer Niels Jensen i Sander ved Odder. Hensigten var ikke blot at bringe Majestæten en Velkomsthilsen. Der laa ogsaa et politisk Moment bagved, hvilket Niels Jensen tolkede i Ordene: »Saavist som vi føle

Kærligheden til Kongen levende i vore Hjerter, saa fast stole vi paa, at Deres Majestæts Kærlighed, som skænkede den kongelige Gave (Grundloven) ogsaa vil vide at bevare den uforvansket, navnlig Retten til at vælge og til at vælges, som med Grundloven er indrømmet, og som Menigmand anse for det dyrebareste Klenodie«.

Kongen svarede: »I kender mit Valgsprog, det valgte jeg mig, medens jeg liden, og jeg holder fast derved. Holder I kun fast ved mig, jeg skal ikke forlade Eder. Tak skal I have, at I kom til mig, hils dem alle derudenfor, som fulgtes med Eder hertil Byen og takker dem og hilser Alle i Eders Hjem«.

Da Kongen derefter viste sig ved det aabne Vindue, istemtes af alle Bønderne et »Leve Kongen og hans Gemalinde!« med et mange Gange gentaget Hurraraab. To og to passerede de derpaa forbi Kongens Vinduer, foran hvilke de blottede deres Hoveder og sænkede deres Faner. Som et Slags Hovedbanner førte Bønderne fra de sydlige Herreder en Fane, hvorpaa hele »Danmarks Riges Grundlov« var anbragt, omvunden med Grønt og Blomster, desuden en Dannebrogspane og endelig en tredje Fane, der bar Kongens Navnetræk og Landmandens Emblemer samt Mottoet: »Kongens Kjerlighed, Vor Lykke«. Det er utvivlsomt denne Fane, der nu findes paa Odder Museum, hvorfra den er kommen fra Niels Jensens Gaard i Sander. Samme Dag havde flere andre Deputationer Foretræde for Kongen, deriblandt en Deputation fra »Comiteen for en fortsat Undervisning for Landbo-Ungdommen i Hads og Ning Herreder«, som takkede Majestæten for en Gave af 500 Rigsdaler til Oprettelse af en Vinterskole for Landalmuens confirmerede Ungdom i de nævnte Herreder. Gaardejer Jens Nygaard i Boulstrup var Ordfører for denne Deputation.

Kilder: Aarhus Stiftstidende, 3. Juli 1852, Nørrejdsk Tidende, 14. August 1852.

Folkedragt fra Nørre Snede-Egnen.

Folkedragter er en sjælden Vare i Østjylland, hvor de gamle, maleriske Dragter gik af Brug paa et forholdsvis tidligt Tidspunkt, og ingen har haft Sans for at opbevare dette smukke Minde fra Fortiden. Horsens Museum er saa heldig at være i Besiddelse af en Folkedragt fra Horsens Vesteregn. Den menes at stamme fra Egnen omkring Nørre Snede, uden at man dog har Sikkerhed for, at den er bleven baaret netop der. Dragten bestaar af en kortsødet, blaa Frakke af Vadmæl med to Rækker Nysølvknapper, sribet Lærredsvest og Knæbukser af brunt Fløj, ligeledes med Sølvknapper, samt hvide Strømper. Hovedbedækningen bestod af en rød strikket Hue. Dragten formenes at være godt 100 Aar gammel.

Sølvkrus fra 1. Halvdel af det 18. Aarh.

Det meste Sølv tøj i Bondeeje gik naturligtvis tabt under de idelige Plyndringer i Svenskekrigenes Tid i 1600-Tallet. Det varede længe, inden der igen i det

udplyndrede Land kom saa megen Velstand til Huse, at der blev Raad til at anskaffe Sølv tøj. Et Sølvbæger fra 1683 kendes dog som Arvestykke i en Slægt fra Hjelmlev Herred. Ellers gik der ofte Slægtled, inden der selv blandt Selvejere blev Midler til et Bæger eller et Par Skeer af Sølv.

Sølvkrus fra Begyndelsen af 1700-Tallet.
(Privateje).

Folkedragt fra Horsens Vesteregn.
(Horsens Museum).

Et stort og gedigent Sølvkrus som det her afbildede, stammer da ogsaa fra en Slægt, der i det 18. Aarhundrede stod udenfor Bondestanden og en Tid var besiddende Nord for Silkeborg, indtil den omkring Aar 1800 kom til Skanderborgegnen ved Erhvervelse af en Gaard i Ladegaarde.

Det gamle, pragtfulde Arvestykke er gaaet fra Fader til Søn i flere Slægtled og ejes nu af Sognefoged, Proprietær Peder Jensen, Skanderborg Ladegaarde, der omfatter det sjældne og højt vurderede Krus med megen Veneration.

Den store Bøg ved Skyggerslund.

Og lidt om den 300-aarige Kæmpes sidste Dage.

Af Jens Clausen.

VED SKELLET mellem Hvirring og Hornborg Sogne, omtrent 12 km Vest for Horsens, ligger Gaarden Skyggerslund, og her stod indtil Efteraaret 1935 en kæmpemæssig Rødbøg. »Den store Bøg ved Skyggerslund« hed den i daglig Tale der paa Egnen, ligesom den ogsaa under dette Navn omtales i topografiske Værker.

Sagnet fortæller, at da Herskabet paa Rask Hovedgaard engang i 1600-Tallet paa Vej til Horsens kom forbi Stedet, som dengang laa i Krat, standse Fruen og udtalte Ønske om, at Krattet blev ryddet, saa Bøgeskoven kunde faa Lov at brede sig. Herremanden gav sit Minde hertil, og Skovfogden i den nærliggende Skovfogedgaard fik Besked om at rydde Krattet, dog skulde han lade Bøgene staa; men tæt ved Gaarden skulde ryddes en aaben Plads, som skulde være Samlingssted for de Hornborg Bønder, naar de mødte med deres Plove og Heste for at pløje paa Hovedgaardens Marker.

Midt paa den aabne Plads ved Skovfogedgaarden stod imidlertid en pæn og kraftig Bøg, som Skovfogden syntes det var Synd at rydde. Han lod den derfor staa, ene paa Pladsen, og da Jorden var god, groede Bøgen godt til, og i 5 Alens Højde skød den fire Grene ud, en til hver Side. Fruen paa Rask syntes saa godt om Træet, at kun bød Skovfogden at frede og værne om det, og holde Pladsen fri for Ukrudt. Med Aarene blev Bøgen et anseligt Træ.

I Tiden omkring sidste Aarhundredeskifte havde Jens E. Andreasen overtaget Skyggerslund efter sin Fader, Andreas Larsen. Mændene i Gaarden havde altid holdt Skoven i mønsterværdig Stand og aldrig hugget mere Træ, end Skoven kunde holde til. Ved den store Bøg var der Mødested for Omegnens Beboere. Folk mødtes her ved Aftenstid og om Søndagen for at drøfte Dagens Begivenheder, og det hændte, at unge Mennesker ogsaa satte Stævne her. Bøgen var bekendt i vid Omkreds og alle skulde se det store Træ og beundre dets storladne Skønhed. Naar fremmede forlod Stedet, var de en Oplevelse rigere, de havde set en Bøg saa stor og saa skøn, som sjælden ses. Det var naturligvis en stiltiende Aftale, at ingen maatte plukke Grene og langt mindre skære Kæppe af den store Bøg. Som en Vogter for Gaarden og Skoven skulde der værnes og fredes om den, som der var gjort i Slægtled efter Slægtled. Skovens Konge maatte der ikke fares ilde med.

I Aaret 1921, da det vældige Træ regnedes for at være henved 300 Aar gammelt, begyndte nogle af dets tyndere Grene at blive tørre og visne, og det kunde ikke skjules, at Alderen var ved at gøre sig gældende.

En Dag i Juli Maaned 1923, medens Folkene paa Gaarden sov til Middag, lød der pludselig en langtrukken Knagen og Bragen. Folkene sprang op og styrtede ud. De troede, det var den store Bøg, der revnede og skiltes ad, men saa galt var det ikke. Det var en af Træets store Grene, der havde maattet give efter for det svære Pres af Løvet og bøje sig mod Jorden. Inde ved Stammen var Grenen halvt vreden og halvt bøjet over, og der var slaaet en Revne fra Stammen og 8 Alen ud i Grenen. Den mægtige Gren blev nu savet i Stykker paa 1 Alen i Længden og kløvet ud. Den viste sig at indeholde $3\frac{1}{2}$ Rummeter.

En Uvejrsnat i Oktober 1930 bragede det igen i den gamle Kæmpe. Det var den anden af de store Grene, der havde maattet give efter for Uvejrets Hærgen. Bøgen stod endnu høj og rank, og det følgende Foraar kunde den møde i sin fine, nye Dragt, omend Dragten manglede Borten forneden.

I Efteraaret 1935 gik jeg en Dag forbi Skyggerslund og kom i Snak med Jens Andreasen uden for Gaarden. Ja, sagde han, jeg har nu anskaffet mig en ekstra lang Skovsav, for nu skal den store Bøg snart falde. Dens Løvfylde er blevet mindre Aar for Aar, og Saften skyder kun langsomt op i Træet. De store Topgrene begynder at give efter, og det vilde være livsfarligt at være i Nærheden i det Øjeblik de store Grene braser til Jorden. En Ulykke skulde ikke gerne ske, saa hellere fælde Træet, mens Tid er. Folk siger ogsaa, at Bøgen er kommen til at se saa gammel og bar ud.

En Dag i November Maaned samme Aar blev to Mand sat til at hugge for 2 Alen fra Jorden. Nede ved Jorden var der nemlig ingen Sav, der kunde naa igennem, saa der kunde blive Træk. Da der var hugget godt for, tog Arbejdsmændene fat med Skovsaven. Træet var tørt og haardt at save i, og en Del Skovkiler maatte drives ind for at Saven kunde skære sig fri. Den 80-aarige Jøns Andreasen ledede Arbejdet. Det gjaldt om at faa Bøgen til at lægge sig bestemt mellem Laden og Dammen, den maatte frem for alt ikke vælte over og knuse Laden. Nu var Saven lige ved at naa igennem. Arbejdsfolkene holdt inde og søgte at tvinge Bøgen over ved Hjælp af Kiler. Den begyndte saa smaat at hælde — to Slag til med Hamrene, og Kæmpen segnede. Med et Brag tørnede den mod Jorden. Den faldt netop paa det Sted, hvor den skulde.

Da Træet blev savet og kløvet og stablet op, maalte det 23 Rummeter. Med de Grene, som tidligere var opmaalt, blev det 30 Rummeter.

Den store Bøg ved Skyggerslund, som den saa ud først i 1930'erne, efter at to meget store Grene var knækkede. — I Baggrunden ses et af Gaardens Udhuse samt Gavlen af Stuehuset. Man faar et Begreb om Kæmpebøgens Størrelse, naar man hører, at Træstabilen omkring Stammen indeholder 16 rm Brænde.

Egnsarkivet paany!

Trods gentagne Opfordringer her i Aarbogen (1948, 1949 og 1950) er der kun indkommet ganske faa Arkivalier til det Egnsarkiv, som Østjydsk Hjemstavnsforening havde ventet sig saa meget af.

Det kan ikke nægtes, at vi er skuffede. Findes der da ingen Ting mere? Eller ønsker man ikke at aflevere?

Hvad Grunden end kan være, prøver vi endnu en Gang.

Send hvad De har af Skøder. Regnskaber, Protokoller, breve, dagbøger, optegnelser o. l. samt Bøger, Smaatryk, ud klip, billeder, tegninger, fotografier og hort o.s.v. — Jeg skal ikke komme ind paa den Betydning det har, at disse Ting samles paa et sikkert og hensigtsmæssigt Sted. Blot ønsker jeg at understrege, at Tingene nødigt skulde gaa tabt, og at det sikkert er i den 11. Time, vi er ude efter dem. Om nogle faa Aar vil det, der findes i Dag, enten være helt forsvundet eller ogsaa være i en saadan Tilstand, at det vanskeligt kan reddes.

Egnsarkivets Adresse er: Folkebiblioteket, Mølleparken, Aarhus.

Aage Bredsted.

Østjydsk Hjemstavnsforening.

Virksomheden fra 1. Oktober 1950 til 30. September 1951.

Foreningen slutter sit 15. Aar med godt 2500 Medlemmer.

Aaret indlededes med Udsendelse af »Østjydsk Hjemstavn« 1950, Aarbogens 15. Aargang. Ligesom de foregaaende Aargange kunde den glæde sig ved en god Modtagelse, saavel i Pressen som blandt Medlemmerne. En Guldgrube for historisk interesserede, blev den kaldt.

Aarsmøde og Generalforsamling fandt Sted Lørdag den 2. December paa Den folkelige Forsamlingsbygning i Aarhus. Der var fuldt Hus. Professor, Dr. phil. P. V. Glob holdt et fængslende Foredrag om de nyeste Oldtidsfund i Østjylland. I Forbindelse med Foredraget fremvistes forskellige af de fundne Oldsager ved Udgravningerne i Aalstrup i Hads Herred, ved Fornæs, og i Særdeleshed i Aadalen ved Mjesing Enge (»Illerupfundet«). De skarpe Slagsværd, hvoraf de fleste var bøjede i mærkelige Faconer, vakte stor Opmærksomhed. Efter Foredraget rettedes en Række Spørgsmaal til Foredragsholderen. Flere fandt det misvisende, at Oldtidsfundet i Edsborgs Enge kaldes Illerupfundet, eftersom der jo var langt derfra og til Illerup.

Efter en Kaffepause aabnede Formanden, Folketingsmand, Direktør Niels Pedersen, Risskov, Generalforsamlingen og mindedes i velvalgte Ord Foreningens tidligere Formand, Rasmus Nielsen, Lillering, hvorefter han aflagde en kort Beretning om Virksomheden i det forløbne Aar. Efter Beretningen havde flere af Medlemmerne Ordet, særlig drøftedes, hvorledes man skulde faa Ungdommen interesseret i Hjemstavnsarbejdet.

Kassereren, Gdr. Viggo Leth, Blegind, fremlagde det reviderede Regnskab, som balancerede med 16.590 kr. Saavel Beretning som Regnskab godkendtes enstemmigt. — Ved Bestyrelsesvalget genvalgtes Sparekassedirektør Ballisager, Stensballe, Amtsskolekonsulent J. Drengsgaard, Grundfør, Gdr. Johs. Grosen, Skæring, Bibliotekar Peder Nielsen, Silkeborg, Gdr. Karl Jacobsen, Viby, Konsulent A. Jelsbak, Hammel, Gdr. Viggo Leth, Blegind, Smedemester Carl Mikkelsen, Hemstok, Direktør Niels Pedersen, Risskov, og Bogholder E. Kaster, Odder. I den ved Rs. Nielsens Død ledigblevne Plads valgtes Sygekasseformand Laurits K. Larsen, Taastrup. Til Revisor genvalgtes Distriktsbestyrer ved Hedeselskabet J. Chr. Pedersen, Aarhus. — I sit første Møde efter Generalforsamlingen konstituerede Bestyrelsen sig med Niels Pedersen som Formand. Amtsskolekonsulent J. Drengsgaard som Næstformand, Gdr. Viggo Leth, Blegind, Kasserer, og Redaktør N. P. Østergaard, Brabrand, som Sekretær og Redaktør af Aarskriftet. Sammen med pens. Skoleinspektør Steffen Rasmussen, Skanderborg, danner de Forretningsudvalget.

Sommerens første Udflugt fandt Sted Lørdag den 26. Maj. Turen, der havde vundet god Tilslutning, gik over Skanderborg, Fuldbro Mølle, Yding til Østbirk, hvor man samledes i Kirken. Stedets Præst, Sognepræst Sv. Raagaard, gav en ypperlig Skildring af Kirkens Historie og dens smukke Inventar, deriblandt den højst interessante Altertavle, der stammer fra Ring Nonnekloster i Hylke Sogn. Efter at Pastor Raagaard havde afsluttet sin interessante Gennemgang af Kirken, fortsattes Turen til Vestbirk Højskole, hvor Deltagerne drak Kaffe. Efter Kaffebordet samledes man i Foredragssalen. Da Højskoleforstander Siliam Bjerre laa syg, talte i Stedet for Skolens tidlige Forstander Frode Aagaard, der i et levende Foredrag gennemgik dansk Folkelivs aandelige Udvikling i Østjylland, idet han især dvælede ved Udviklingen paa Horsensognen, og i store Træk skildrede Slægten Bojsen samt Egnens Højskoler. Foredraget hilstes med stærkt Bifald.

Efter at Deltagerne havde set Højskolen, satte Bilerne sig i Bevægelse gennem det østjydsk Højland med det bakkede Terræn og den milevide Udsigt til Ejer Bavnehøj, hvor man i det lidt blæsende Vejr kastede et sidste Blik over de storslaaede Omgivelser.

Eftersommerens Udflugt fandt Sted Søndag den 26. August. Tilslutningen var meget stor. Med 5 stopfyldte Rutebiler i Spidsen kørtes fra Aarhus over Brabrand, Constantinsborg, Tarskov Mølle, Fusvad, Bodil Mølle, Adslev, Jexendalen, Stilling til Skanderborg Ladegaard, hvor man samledes ved Udgravningerne i Gaarden »Edsborgs« Enge, hvor det store »Illerupfund« er gjort. Museumsinspektør Harald Andersen, der i Sommer har forestaaet Udgravningerne, forklarede den store Forsamling — 4—500 Mennesker — hvor-

ledes Dræningsarbejdere i Fjor under Grøftegravning i Engen eller Mosen var stødt paa nogle mærkelige Genstande, som nærmest lignede gamle Sværd, og da der blev sendt Bud efter Overretssagfører Holtet, Skanderborg, konstaterede denne øjeblikkelig Fundets overordentlige Værdi, et af de store og meget sjældne Fund fra Tiden omkring Aar 450. To store, veludrustede Hære maa være stødt sammen her i Nærheden. Sejherrerne har ofret en Del af Fjendernes Vaaben til Guderne ved at kaste dem ud i Mosen, hvor der dengang var aabent Vand, men forinden havde de gjort Sværdene ubrugelige ved at bøje dem sammen.

Efter Foredraget havde Deltagerne Lejlighed til at bese Udgravningerne, og man kunde iagttage, hvorledes Genstandene laa i Tørvejorden, og hvorledes de stak frem fra Siderne af Tørvegraven. I et Skur havde man endvidere Lejlighed til at se en Mængde af de fundne Genstande.

Man kørte derpaa til Forsamlingsbygningen i Skanderborg, hvor Kaffe-bordene ventede. Da Tilslutningen var saa overvældende — det dobbelte af, hvad vi har kendt i de sidste 10 Aar — viste det sig desværre umuligt at skaffe Plads til de mange Mennesker, saa et stort Antal maatte gaa forgæves og søge andetsteds hen for at faa en Kop Kaffe.

Efter Kaffen blev der sunget et Par Sange, hvorefter Overretssagfører Chr. Holtet holdt et interessant og fornøjeligt Foredrag om Jernalderen i Skanderborgegnen, idet han gav en Skildring af de vigtigste Fund, han havde gjort fra hin Tidsperiode, samtidig med at han fremviste en Række af Genstande fra Gravene. — Foredraget modtoges med stort Bifald.

Turen gik derpaa til Slotskirken, der efter tilendebragt Restaurering fremtræder i en ny og smukkere Skikkelse. Pastor L. Skov gav en klar og smuk Fremstilling af Kirkens Historie, idet han mindede om, at der ogsaa havde været Kirke her i de Tider, Kongerne boede paa Slottet.

Sluttelig samledes Deltagerne omkring Monumentet for Kong Frederik den Sjette paa Slotsbanken. Skoleinspektør Steffen Rasmussen fortalte om Mindesmærkets Tilblivelse og de mange Genvordigheder man havde med at faa den mægtige Sten flyttet fra Tinning og hertil, samt den vældige Afsøringsfest den 31. Juli 1845, ved hvilken Lejlighed 30.000 Mennesker var strømmet til Skanderborg.

Østjydske Hjemstavnsforening mistede i Foraaret et af sine stiftende Medlemmer og Medlem af Bestyrelsen siden Foreningens Oprettelse, Smedemester Carl Mikkelsen, Hemstok, der i Marts Maaned afgik ved Døden. — Carl Mikkelsen var i sin Hjemegn en agtet og anset Mand og meget interesseret i Hjemstavnsarbejdet. Han udrettede et godt Arbejde for Foreningens Fremme, hvad vi skylder ham Tak for.

Netop som denne Beretning skrives, indløber Efterretning om Overretssagfører Chr. Holtets Død. Holtet var Medlem af Foreningen næsten lige fra dens Stiftelse og fulgte med Interesse vort Arbejde. Flere Gange havde vi den Glæde i Aarbogen at kunne bringe vægtige Bidrag fra hans Haand*). Han var en meget omhyggelig og grundig Forsker, og det er forbløffende, hvad han kunde overkomme af tidskrævende historiske Undersøgelser. Det er jo næsten altid forbundet med betydelig økonomisk Risiko at udgive lokalhistoriske Værker, men med Støtte fra Skanderborg Byraad kunde han ved Byens Jubilæum i 1933 udsende det værdifulde Værk: Blade af Skanderborg Bys Historie. Senere kom: Kong Frederik den Sjettes Mindesmærke paa Skanderborg Slotsbanke. 1945. Derimod foreligger der forskellige mindre Afhandlinger i Blade og Aarbøger, men nogen meget produktiv Forfatter var han egentlig ikke. I de senere Aar var han en stadig Bidragyder til »Østjydske Hjemstavn«. Hans store Sagførerforretning lagde naturligvis Beslag paa hans Tid, saa det var kun sparsomme Fritimer, han kunde ofre paa Historie og Arkæologi. Han var ogsaa en kyndig Arkæolog og har i Aarenes Løb foretaget utallige Udgravninger og Undersøgelser for Skanderborg Museum, som han stod som Leder af. Han var en ypperlig Skribent og i Besiddelse af et velgørende Lune. Overretssagfører Holtet staaer som Skanderborgegnens store Historiker, hvis Navn vil lyse langt ud i Fremtiden.

I det forløbne Aar har der været en jævn god Tilgang af nye Medlemmer. — Som Medlemmerne vil vide, stiftedes Foreningen den 24. September 1936, og den har saaledes bestaaet i 15 Aar. Medlemstallet ligger nu mellem

*) Saaledes i Aarbogen 1938: Af Skvæt Mølles Historie. 1939: Den hellige Kilde ved Skvæt Mølle. 1940: Nørre Vissing. 1948: Kunstmaler J. Th. Jensen, 1949: Skanderborg i 1660. 1951: Fabrikant A. Blom, Skanderborg.

2500 og 2600 mod knap 1800 for 5 Aar siden, da vi sluttede det første Tiaar. Fremgangslinien er saaledes blevet fortsat, og den skulde gerne vise samme stigende Kurve i de kommende 5 Aar. Medlemmerne opfordres til stadig at være paa Færde med at skaffe Tilgang af nye Medlemmer.

Thi Tiderne er meget vanskelige for Arbejde af Foreningens Art. De voldsomt stigende Trykningsudgifter tynger haardt, og naar vi endnu i Aar kan udsende en Aarbog af nogenlunde normal Størrelse, skyldes det vore Medlemmers Trofasthed, ved at vi i Stedet for Tilbagegang i Medlemstallet, som adskillige historiske Foreninger i disse Aar er ude for, kan notere en pæn Fremgang. Dog har de enormt stigende Papirpriser medført, at Bestyrelsen har set sig nødsaget til at indføre en midlertidig Kontingentforhøjelse paa 50 Øre. Denne lille Merudgift vil sikkert være overkommelig for de fleste, og det er Hensigten, at den skal bortfalde, saa snart Papirpriserne igen kommer ned paa et rimeligt Niveau.

Foreningen har ellers haft den Glæde for første Gang at modtage et Tilskud fra Aarhus Byraad. Det er paa 400 Kr. Staten har forhøjet sit Tilskud til 700 Kr., og iøvrigt har vi fra Aarhus Amtsraad modtaget 100 Kr., fra Skanderborg Amtsraad 50 Kr., fra Skanderborg Byraad 50 Kr., samt fra følgende Sogneraad: Brabrand-Aarslev 25 Kr., Blegind-Hørning 25 Kr., Saxild-Nølev 15 Kr., Skorup-Tvilum-Voel 15 Kr. — For samtlige disse Bidrag bringer Foreningen sin bedste Tak. Ligeledes en Tak til de Pengeinstitutter, der har støttet vort kulturelle Arbejde ved at avertere i Aarsskriftet.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
1. De sytten Søers Sogn. Landskabeligt og historisk skildret. Af Bibliotekar <i>Chr. Heilskov</i>	5
2. Fabrikant A. Blom, Skanderborg. Af Overretssagfører <i>Chr. Holtet</i> . (†)	53
3. Fester og Festsikke i Hads Herred. Ved Lærer <i>E. Jørgensen</i> , Balle.	65
4. Reginehøj for 50 Aar siden. Tekst og Tegninger af Overlærer <i>Victor Jensen</i> , Aarhus	70
5. Et Barns Tragedie, Ved Arkivar <i>Carl Lindberg Nielsen</i> , Viborg	73
6. Slægtsgaarden Rudstrup i Them Sogn. II. Ved pens. Lærer <i>S. P. Petersen</i> , Gjessø	74
7. Bindingsværk i Sabro og Gjern Herreder i <i>H. E. Jensens</i> Streg	85
8. Økonomiske og kulturelle Forhold i Rosenholm Birk 1678—87. Af <i>Poul Rasmussen</i>	89
9. Jydske Ordsprog om Sparsommelighed. Ved <i>R. P. Randsløv</i> . (†)	103
10. Væhr Kirke og nogle af dens Præster. Af Forf. <i>A. J. Gejlager</i> , Horsens	104
11. Skjoldlevkredsen. IV. Af pens. Lærer <i>Kjeld Jensen</i> , Skanderborg	113
12. Hads Herred i Sang og Vers. Af fhv. Skolebest. <i>Thorv. Madsen</i> , Odder	122
13. Museet i Them. Af <i>S. P. Petersen</i> , Gjessø	131
14. Grundforbedringsarbejder i tidligere Tid i den nordlige Del af Aarhus og Skanderborg Amter. Af Gdr. <i>Povl R. Povlsen</i> , Tinning	134
15. Folkeliv i Grædstrup Sogn. Optegnelser af Peter Knudsen, Løvet. Ved Forf. <i>Aug. F. Schmidt</i> , Brabrand	140
16. Lidt Bjørnbakiana. Ved Redaktør <i>N. P. Østergaard</i> , Brabrand	148
1. Lars Bjørnbaks religiøse Stade.	
2. En »Bjørnbakker« og en »Hoffmeyer«.	
17. Rimsmøden i Mjesing. Af fhv. Gaardejer <i>Anton Jensen</i> , Harlev	149
18. Om Hulerne i Sdr. Lindskov ved Horsens. Af Kaptajn <i>Chr. D. Holmfeld</i> , Horsens	150
19. Fra Museer og Privateje	153
1. Et 150-aarigt Kaffestel.	
2. Bondetoget til Frederik d. VII i Aarhus 1852.	
3. Folkedragt fra Nørre Snede-Eggen.	
4. Sølvkrus fra 1. Halvdel af det 18. Aarhundrede.	
20. Den store Bøg ved Skyggerslund. Af Karetmager <i>Jens Clausen</i> , Brørup	156
21. Egnarkivet igen! Af Bibliotekar <i>Aage Bredsted</i> , Aarhus	157
22. Østjydske Hjemstavnsforening 1950—51	158

Titelbillede efter Tegning af *Carl J. Christensen*: Brigsted Mølle i Søvind Sogn.
Omslagsbillede efter Tegning af *H. E. Jensen*. Motiv: Havbækgaard i Sønder Vissing Sogn.

Andelsbanken

A. m. b. a.

ANDELSKAPITAL OG RESERVEFOND

52 Millioner Kroner

Landbosparekassen i Aarhus

Søndergade 44

Kontortid 10-4 ✕ Telefon 367

Reserver: 5.000.000 Kr.

Filialer i Brabrand - Hinnerup - Hjortshøj - Løtten - Trige og Kolt

Regnskab for Østjydske Hjemstavnforening

for Aaret fra 1. Oktober 1950 til 30. September 1951.

Indtægt	Kr.	Øre	Udgift	Kr.	Øre
Kassebeholdning i Andelsbanken ^{1/10} 1950.....	41	03	Tryksager og Trykning af Aarbogen 1950.....	8119	05
Medlemsbidrag og Salg af Aarbøger samt opkr. Porto	14239	35	Klicheer	1231	13
Salg af Aarbøger v. Forlag	127	95	Forfatterhonorarer.....	974	00
Annonceindtægt	200	00	Porto, Tlf., Afskrivn. m.m.	2705	08
Statstilskud	700	00	Red., Esped., Medhjælp...	800	00
Tilsk. fra Aarhus By.....	400	00	Annonceudgifter	468	24
» » Skanderborg By	50	00	Udgifter v. Møder og Udfl.	758	29
» » Aarhus Amt.....	100	00	Diverse Udgifter	147	85
» » Skanderborg Amt	50	00	Debet Renter	3	72
» » Blegind-Hørning Kommune	25	00	Betalt Skyld til Kassereren	278	13
» » Brabrand-Aarslev Kommune..	25	00	Kassebeholdning i Banken		
» » Saxild-Nølev K.	15	00	^{30/10} 1951.....	520	97
» » Skorup-Tvilum-Voel Kommune	15	00	Kassebeholdning ved		
Indtægt ved Møder og Udflugter	333	00	Kassereren ^{30/10} 1951.....	318	73
Kredit Renter.....	3	86			
Balance	16325	19	Balance	16325	19

Blegind, den 18. Oktober 1951.

Vilgo Leth.

Ostjydsk Hjemstavn.

1. Aargang 1936 indeholder bl. a.: Hjemstavnsrøgt. Af *Olaf Andersen*. Vor Hjemstavns Tilblivelse. Af Lektor *Mathias Møller*. Skanderborg Amts 2. Valgkreds. 1. Kredsens Historie 1848—1890. Ved pens. Lærer *Kjeld Jensen*. Niels Blicher og Bondestanden. Af Skolebestyrer *Th. Madsen*. Hedeopdyrkningen paa Frijsenborgegnen. Af Grd. *Poul R. Povlsen*. Præsten Niels Bak. Af Højskoleforst. *Rs. Bording*. Da Lars Bjørnbak oprettede Viby Højskole. Af Red. *N. P. Østergaard*. Aarhus Aa. Af Viceskoleinspektør *J. Kr. Findal*. — 2. Aargang 1937 udsolgt.

3. Aargang 1938 indeholder bl. a.: Træer i Landskabet og ved Hjemmene. Af *Olaf Andersen*. Stednavne i Hasle og V. Lisbjerg Herreder. Af mag. art. *Kr. Hald*. Amlsraadsvalg og Amlsraadsmedlemmer i Skanderborg Amlsraads-kreds. Af *Kjeld Jensen*. Peder Lausen, en østjydsk Eventyrfortæller. Af Højskoleforst. *Rs. Nielsen*, Særlev. Ane Jensdatters Erindringer. Af *Joh. Vinther*. Biologiske Skildringer fra Lilleaa. Af *Hj. Ussing*. Gamle Gader i Aarhus. Af Adjunkt *Jens Clausen*. Marked i Skanderborg omkr. 1870. Af *R. P. Randsløv*. Af Skvæt Møllens Historie. Af Overretssagfører *Chr. Hollet*.

4. Aargang 1939 indeholder bl. a.: Et Lærerhjem. Barndomserindringer af *Edv. Egeberg*. Østjyllands Skove i Fortiden. II. Af *Henrik Larsen*. Klaks Mølle i 1860'erne. Af fhv. Proprietær *Carl Ammitzbøll*. Tobaksfabrikør Th. P. Funder. Af Adjunkt *Jens Clausen*. Fuglelivet i Aarhus-skovene. Af Kommune-lærer *Sigfred Knudsen*. Erindringer I. Af *R. P. Randsløv*. — 5. Aargang 1940 udsolgt. — 6. Aargang 1941 udsolgt.

7. Aargang 1942 indeholder bl. a.: Hylke Sogn i ældre Tid. Af *Børge Christensen*. Om Constantinsborg og dens Ejere. Af *Aug. F. Schmidt*. Et Tilbageblik. Af Godsejer *Alf. Pontoppidan*. — 8. Aargang 1943 udsolgt. — 9. Aargang 1944 udsolgt. — 10. Aargang 1945 udsolgt. — 11. Aargang 1946 udsolgt.

12. Aargang 1947 indeh. bl. a.: Grøv C. E. Frijs til Frijsenborg. Af Højskoleforst. *Frode Aagaard*. Fra gamle Papirer. Af Sognepræst *R. Glarman*, Skødstrup. Væver Laust Thomsen Optegnelser. Af *H. P. Berthelsen*. En Lærerfamilie i Vellev. Af *Vilh. Kjær Jensen*. Mossøs geologiske Historie. Af Dr. phil. *V. Nordmann*.

13. Aargang 1948 indeholder bl. a.: Vandringer paa Mols. Tekst og Tegninger af *Victor Jensen*. Aakjær og Bilsbæk. Af *Regnar Knudsen*. Mads Johansen Slange, kaldet Skræddermads. Af *S. P. Petersen*. Stednavne i Ning Herred. Af Dr. phil. *Kr. Hald*. Hundslund Kirke. Af *N. Krag*. Gudenaasens Forgænger. Af Dr. phil. *V. Nordmann*. Kunstmaler J. Th. Jensen. Af *Chr. Hollet*. En Børneflokk vokser op. Af *C. Christensen-Dalsgaard*. Kirkelige Tilstande i Østjylland omkring Aar 1800. I. Af cand. theol. *F. Elle Jensen*. Nybyggerliv paa Vrads Sande. Af *Kr. Løvstad*.

14. Aargang 1949 indeholder bl. a.: Det gyldne Alter fra Lisbjerg Kirke. Af Museumsdirektør, Dr. phil. *Poul Nørlund*. Fra Them Sogns Skove. *Gustav Hagstrøm*. Ved *S. P. Petersen*. Spredte Minder fra en gammel Købmandsgaard i Aarhus. Af Provst *H. Wistoft*. Økonomiske og kulturelle Forhold i Hads Herred for ca. 300 Aar siden. Af *Poul Rasmussen*. Lidt om Floraen paa Paradisøerne. Af Lektor *H. Jørgensen*. Skjoldelevkredsens. II. 1879—93. Af pens. Lærer *Kjeld Jensen*. *Kr. D. Konradsen*, Sognepræst til Hvirring-Hornborg. Ved Lektor *V. G. Konradsen*. Følle — en driftig Landsby. Af Fru *Marie Rasmussen*. Behrmanslægten i Odder. Af fhv. Skolebestyrer *Thv. Madsen*. Aarhus Vandværks Historie. Af Vandværksdirektør *Erik Frederiksen*.

15. Aargang 1950 indeholder bl. a.: Stensballe, en gammel By. Af *A. J. Gejlager*. Fra Gern og Framlev Herredsting omkring 1700. I. Af Lærer *Alfr. Kaae*. Bidrag til Thorsager Sogns ældste Historie. Af *Poul Rasmussen*. Enk Thøgersens Barselgilde og andet fornøjeligt fra Ingerslev. Af *Morten E. Overgaard*. Folkeliv i Grædstrup Sogn. Ved *Aug. F. Schmidt*. Herredskirken i Framlev. Ved *Rs. Nielsen*. Sognepræst *H. L. Engberg*, Hundslund. Af Civilingeniør *I. F. Engberg*. Parker og Anlæg i Aarhus By. Af Stadsgartner *L. Sandberg*. Kjærsgaard Voldsted. Ved Læge *J. Didriksen*.

Disse ældre Aargange af Ostjydsk Hjemstavn faas ved Henvendelse til Ostjydsk Hjemstavnsforenings Sekretariat, Brabrand. Prisen er for Medlemmer 3 Kr. pr. Aargang dog 3,25 for 1942 og 4,25 for 1947 og 48, samt 4,50 for 1949 og 50. For ikke-Medlemmer 4,50 a 9 Kr. pr. Aarg.